

ed 370

ГОСУДАРСТВЕННАЯ
БИБЛИОТЕКА СССР
3514.

Sundeksemplar.

VIISNURK

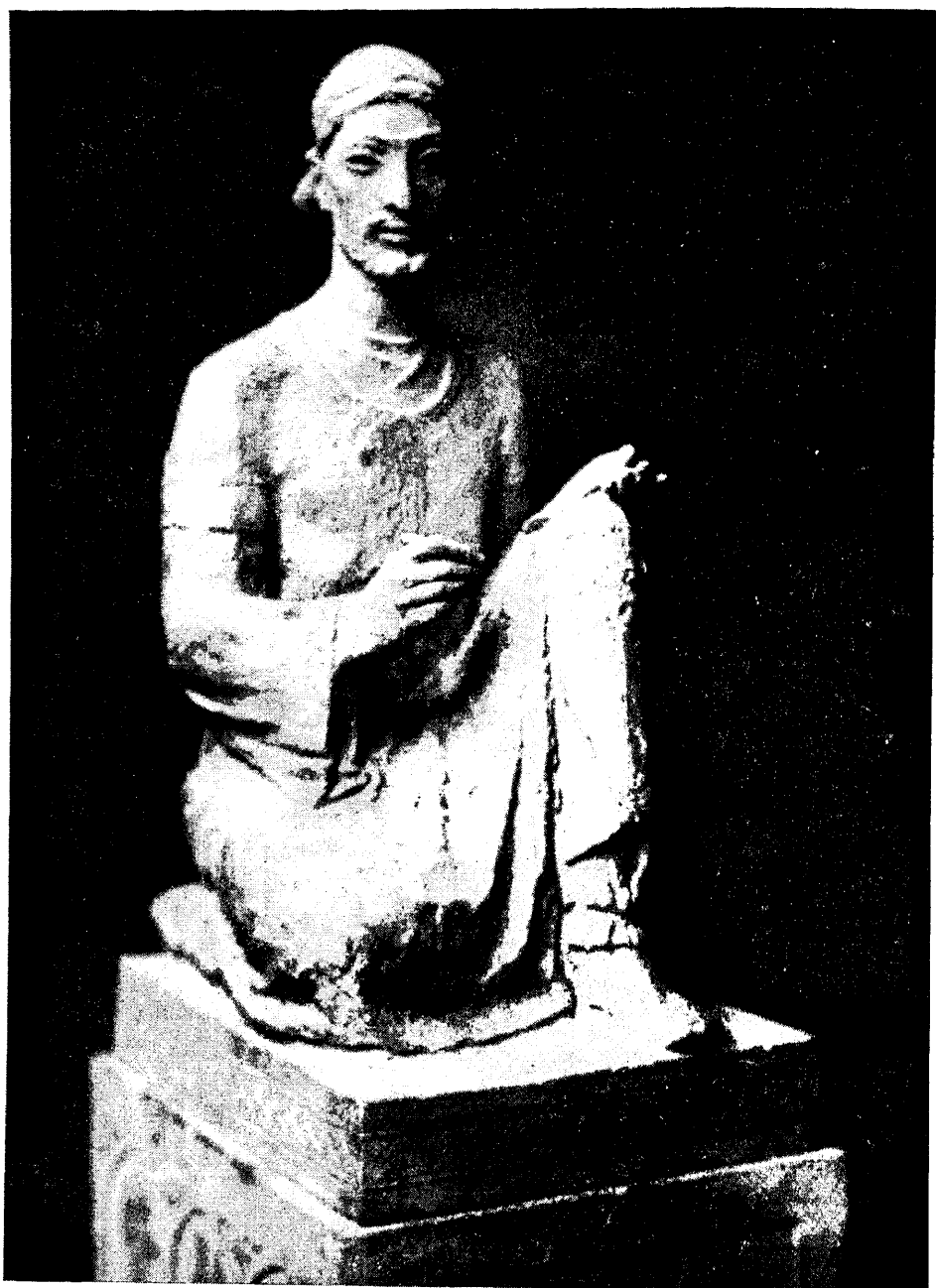
APRILL
1941

S I S U K O R D

F. KONSTANTINOV:	Ideede osa ühiskonna arenemises. Artikkel	291
M. BAUD:	Kindakiri. Uus kevad. Luuletused	299
A. ADALIS:	Muinasjutuliste muutuste maa. Artikkel	302
NIZAMI GANDŽEVI:	Medžnuni kõnelus kaarnaga. Katkend poeemist „Lelli ja Medžnun“ Tõlkinud B. Kangro	313
VIDADI, MOLLA-VELI:	Kured. Luuletus. Tõlk. B. Kangro	315
M. ŠAGINJAN:	Azerbaldžani proosakirjandusest. Artikkel	316
Azerbaldžani rahva kirjandus.	Artikkel	321
NATAVAN, HUSUD-BANU:	Laul armastusest. Luuletus. Tõlkinud M. B.	330
J. GENSS:	Fragmente Azerbaldžani kultuurist. Artikkel	331
A. KAAL:	Tume meri. Luuletus	335
M. TAMARI:	Atelism A. H. Tammsaare loominguks. Artikkel	336
A. NIINEMÄGI:	Lääv vihiseb . . . Luuletus	339
E. PÜSSA:	Jälitatu. Novell	340
M. VEETAMM:	Ei avanud ust. Urvad. Luulet.	351
V. BIIS:	„Saare Tõõlise“ ilmumispäevlit. Mälestused	353
ILJA EHRENBURG:	Börsi melodraama	356
Laulu massilaulude võistlusest	361
AL. LOORING:	Saaremaa töörahva illestõus 1919. aasta veebruaris. Artikkel	363
RINGVAADE:		
J. GENSS:	Raamatugraafika uudiseid	374
H. PABREST:	Tähelepanekuid massilaulude võistluse tulemustest	377
J. RUVEN:	M. Rosentali raamatust „Marksiistlik dialektiline meetod . . .“	390
E. AAVASAAH:	Valev Üibopuu: Viljatu puu.	393

REPRODUKTSIOONE:

J. Agajev'ilt, M. Anikušin'ilt, A. Azim-Zade'lt, E. Gadkiev'ilt, V. K. Jonynas'elt, S. Judovin'ilt, V. Petrov'ilt, P. Šabsal'it ja G. Vereški'lt. Peale selle rida fotosid, vapp ja kaart.

U. Petrov ja M. Anikušin

Nizami

Bytyn təsərrüfat, dövlət, mədəni, ictimai-siyasi inkişaf sahələrində, millijət və irqələrindən asılı olmayaraq, SSRİ vətəndaşlarının hüquqca bərabərliyi sarsılmaz bir qanundur.

Maddə 123 SSRİ Qonstitusiyasından

AR Fr. R. Kreuzwald
nim. BSW Riidik
Raamatukegu

57714

1939. 1940. 1941.
1942. 1943. 1944.

ВИЙСНУРК

VIISNURK — ПЯТИГОЛЬНИК

№ 4

Fr. R. Kreuzwaldi
nim. ENSV Riiklik
Raamatukogu

57714

RESÜMEE — РЕЗЮМЕ

СОДЕРЖАНИЕ:

(SISUKORD)

Ф. КОНСТАНТИНОВ:	Роль идей в общественном развитии. Статья	291
М. РАУД:	Два стихотворения	299
А. АДАЛИС:	Страна сказочных перемен. Статья	302
НИЗАМИ ГАНДЖЕВИ:	Беседа Меджнун с вороном. Отрывок из поэмы „Лейла и Меджнун“. Перевод Б. Кангро	313
ВИДАДИ, МОЛЛА-ВЕЛИ:	Журавли. Стих. Перевод Б. Кангро	313
М. ШАГИНЯН:	Об азербайджанской прозе. Статья	316
Литература азербайджанского народа.	Статья	321
НАТАВАН, ХАШУД-БАНУ:	Песнь о любви. Стих. Перевод М. Р.	330
Ю. ГЕНС:	Фрагменты об азербайджанской культуре	331
А. КААЛ:	Темное море. Стих.	335
М. ТАМАРИ:	Атеизм в творчестве А. Г. Таммсааре. Статья	336
А. НИЙНЕМЯГИ:	Песок прибрежный. Стих.	339
Э. ПЮССА:	Преследуемый. Новелла	340
М. ВЕЕТАММ:	Не отворила двери. Ростки. Стих.	351
В. РИЙС:	О газете „Сааре Тёэлине“. Воспоминания	353
И. ЭРЕНБУРГ:	Биржевая мелодрама	356
Несколько стихотворений представленных на конкурс массовых песен	361
АЛ. ЛООРИНГ:	Восстание Сааремааского трудового на- рода в феврале 1919 года. Статья	363
ОБОЗРЕНИЕ:		
Ю. ГЕНС:	Новинки книжной графики. Статья	374
Г. ПАРРЕСТ:	Заметки по поводу конкурса массовых песен	377
И. РУВЕН:	О книге М. Розенталя „Марксистский диалектический метод“. Отзыв	380
Э. ААВАСААР:	В. Уйбопу „Бесплодное дерево“. Критика	382

АПРЕЛЬСКИЙ „ВИЙСНУРК“

В апрельском номере „Вийснурка“ наряду с эстонским материалом имеется немало страниц посвященных литературе, искусству и культуре дружественного азербайджанского народа. На первом после титульного листе журнала помещен герб Азербайджанской ССР и выдержка из § 123-го Конституции СССР на азербайджанском языке.

Номер начинается статьей Ф. Константинова „Роль идей в общественном развитии“.

Далее следует обзорная статья „Литература Азербайджанского народа“, составленная по данным Союза Московских Писателей.

В апрельском номере „Вийснурка“ весьма богато представлена азербайджанская поэзия: прежде всего следует указать на переведенный поэтом Б. Кангро отрывок из гениальной поэмы Низами Ганджеви „Лейла и Меджнун“ — „Беседа Меджнуна с вороном“, затем на стихотворение Молла — Вели Видади „Журавли“ в том же переводе. Далее в номере помещено стихотворение Алкпера Сабира „Бакинским рабочим“ и „Молодость“ М. Рахими в переводе М. Муранга и переведенное М. Р. стихотворение Хашуд-Бану Натавана „Песнь о любви“.

Помещенная в апрельском номере статья Марнетты Шагинян знакомит эстонского читателя с азербайджанской прозой.

В очерке А Адалис „Страна сказочных перемен“ говорится об истории азербайджанского народа, о его минувших страданиях и горестях, и о прекрасном настоящем Азербайджана, ярко расцветшего под солнцем Сталинской Конституции.

Из поэтических произведений эстонских авторов, помещенных в апрельской книге „Вийснурка“ в первую очередь обращают на себя внимание два стихотворения Марта Рауда, подкупающие читателя своим задушевым лиризмом.

В стихотворении Айры Каал „Темное море“ говорится о море и о том, что нередко на его фоне, исчезая в бездонной пучине, мелькают народы, их жизнь и борьба:

„Море темное, море,
новый народ, воспевая тебя,
о двух повествует станах:
алом восходе и ночи мотильной.“

¹ В виду того, что азербайджанская часть настоящего номера «Вийснурка» хорошо известна в других братских республиках, в нашем резюме мы останавливаемся более подробно лишь на произведениях эстонских авторов.

Стихотворение Муи Веетамм „Не отворила двери“ — образец женской любовной лирики, чистой и самоотверженной. Принадлежащее перу того же автора стихотворение „Ростки“ полно навевшим весной настроением.

Стихотворение Ааре Нийнемяги „Песок прибрежный“... — мужественный призыв к борьбе со стихией.

В начале текущего года в Эстонской ССР проводился конкурс массовых песен. Откликаясь на этот конкурс апрельский „Вийснурк“ поместил несколько стихотворений представленных на конкурсе. В их числе стихотворение лауреата конкурса Энделя Кальюрайда, а также лучшие из неудостоенных премии стихотворений, подписанные девизами „Аго“ и „Единый луч“.

В Рийс делится с читателями своими воспоминаниями о выходившей до 1930 г. на острове Сааремаа газете „Сааре Тёёлне“ („Островной рабочий“).

Эрни Пюсса — автор напечатанной в апрельском номере „Вийснурка“ новеллы „Преследуемый“ — новое имя в эстонской литературе. В вышеуказанной новелле говорится о побеге одного из участников восстания, имевшего место 1 декабря 1924 г. в буржуазной Эстонии, и о тех преследованиях, которым беглец был подвергнут со стороны буржуазных властей.

Ю. Генс в фрагментах об азербайджанской культуре говорит об архитектуре древнего Азербайджана и особенно подробно останавливается на азербайджанском ковре, его рисунке и своеобразиях.

В новом номере „Вийснурка“ помещено продолжение статьи М. Тамари „Атеизм в творчестве А. Г. Таммсааре“. Именитый эстонский писатель — Таммсааре относился ко многим вопросам с присущим ему скептицизмом, будучи убежденным атеистом, он неоднократно в своих художественных произведениях и специальных статьях выступал против религиозных предрассудков и вредного влияния служителей культа на молодежь. Также и его монументальный роман „Истина и право“ содержит немало выпадов против религии. Анализируя ряд проблем, писатель говорит, что человека может спасти лишь человек и что это может произойти только после того, как окончательно будет уничтожена всяческая эксплуатация человека человеком.

В начале статьи А. Лооринга „Восстание Сааремааского трудового народа в 1919 году“ дается краткий исторический обзор положения крестьянства на острове Сааремаа, причем автор особо оттеняет своеобразия экономической и социальной жизни островитян. Следует заметить, что на Сааремаа была всегда наиболее благоприятная почва для возникновения восстаний. Свободолюбивые островитяне не раз восставали, выступая против насилия и самоуправства помещиков. Особенно мощным было восстание Сааремааских крестьян в феврале 1919 г., направленное против буржуазного эстонского правительства, пытавшегося провести в принудительном порядке мобилизацию на острове Сааремаа.

Как и в предыдущих номерах журнала в апрельской книге „Вийснурка“ помещен отрывок из романа Ильи Эренбурга „Хроника наших дней“, вскрывающий с удивительной остроотой и силой гнойники капитализма.

В обозрении напечатан очерк Ю. Генса „Новинки графики“, заметки литературоведа Г. Парреста по поводу конкурса массовых песен.

Далее — отзыв писателя И. Рувена на книгу М. Розенталя „Марксистский диалектический метод“ и критика Э. Аваасаар на сборник новелл В. Уйбопуу „Бесплодное дерево“.

VIISNURK

KIRJANDUSE·KUNSTI·KULTUURI AJAKIRI

NR. 4

APRILL

1941

IDEEDE OSA ÜHISKONNA ARENEMISES

F. KONSTANTINOV

Kokkuvõte F. Konstantinovi samanimelisest ettekandest, peetud Üleliidulise marksismi-leninismi põhialuste õppetoolide juhatajate üleliidulisel kongressil. OGIZ 1940.

Marxi avastatud ühiskondliku eksistentsi ja ühiskondliku teadlikkuse vastastikuse suhtumise seadus on maksev ka sotsialistlikus ühiskonnas. Ta aitab mõista seda negatiivset osa, mida mängivad inimeste teadvuses kapitalismi jäänused. Tema abil võibki mõista eesrindlike ideede ja teadlikkuse tähtsust ühiskonna arenemises. Viimaseil aastail pöörati liialt vähe tähelepanu ideede tähtsusele. See oli teatud kallak ökonoomilisse materialismi, tingitud nn. Pokrovski kooli mõjust.

Käsitades ideede osa küsimust, tuleb arvestada kaht vastast, kellega ikka on tulnud võidelda marksistlik-leninistlikul teadusel. Esiteks idealism, mis lähtub vaatekohast, et ideed on otsustavaks teguriks ajaloolises arenemises. Marxi ja Engelsi tähtsamad tööd on sihitud just selle vaenlase vastu. Kuid ka teise vaenlasega on tulnud enamlastel alatasa võidelda: see on ökonoomiline materialism, millele toetuvad igasugused vähemlaslikud teooriad (tootvate jõudude teooria, oportunistlik kapitalismi rahulikul teel sotsialismi kasvamise teooria, oportunistlik kodanlik iseendast kulgemise teooria jm.). Lenin ja Stalin oma töis on käsitelnud neid vulgaarsete pseudomarksistlike vaadetega teooriaid ja tõestanud nende ekslikkust.

Leninile ja Stalinile kuulub maailma-ajaloolise tähtsusega teene, et nad igakülgsest töötasid läbi ja põhjendasid eesrindlike ideede ja eesrindliku teooria osa ühiskonna arenemises.

Idealistlikku vaadet teadlikkuse osale ühiskonna arenemises väljendas naiivselt kuid kujukalt Rousseau oma raamatus „Inimeste ebavõrdsuse tekkimisest ja alustest“ järgnevalt: „See, kes esimesena piiras tüki maad ja julges ütelda: „See kuulub mulle,“ ning leidis inimesi, kes olid küllalt rumalad seda uskuma, oli kodanliku ühiskonna tõeline asutaja.“ Paljudest roimadest, sõdadest ja muist viletsusist oleks inimsoo päästnud see, kes tõmmanud välja vaiad ning ajanud kinni kraavi, oleks hüüdnud oma ligimestele: „Ärge kuulake seda petist, te olete kadunud, kui unustate, et maa viljad kuuluvad kõigile ning maa ei kellelegi.“

Sellest vaatekohast eitatakse ajaloo seaduspärasust, Rousseau lähtub sel ajal valitsevast kujutelmast, et maailma valitsevad ideed, üksikisiku mõistus, mis määravad ajaloo käigu. Rousseau järgi on ajalugu juhuste mäng.

Uurides ajalugu, paistab silma, et kõigile tähtsamaile sündmusile eelneb või neid saadab ideede, maailmavaadete võitlus. Kristlus võitles ja võitis paganausud. Paavstide ja rüütlite Idamaa koloniseerimist peeti „Issanda haua vabastamise“ nime all. Pärisorjusevastased võitlused peeti usupuhatuse tähe all: reformatsioon, Jan Hus'i liikumine, kalvinism Šveitsis, hugenottide võitlused. Inglise kodanlik revolutsioon XVII saj. oli puritaanlaste võitlus katoliikluse vastu; prantsuse valgustusajastu filosoofide rünnakud feodaalse korra vastu, Saksamaa 1848. a. revolutsioon — ikka saadab ideede, maailmavaadete võitlus sotsiaalseid liikumisi.

Kuid ühiskondlikud ideed on alati alla jäänud, kui nad sattusid vastuollu tegeliku eluga; näiteks võib tuua kas või Vene narodnikud, kelle ideaale ja loosungeid ajalugu armutult naeruvääristas.

Idealism ei suuda seletada, miks teatud ajal tekivad just need ja mitte teised ideed. Aristoteles, oma geniaalsusest hoolimata, pidas pärisorjust loomulikuks nähtuseks, aga XVIII saj. valgustusajastu filosoofid loomuvastaseks. Ajalooline idealism leiab Aristotelese tõekspidamise ainult loogilise mõtlemise vea — ajalugu võib siis põhjeneda lihtsalt inimeste eksimustel. Ajalooline materialism teab, et ka geenius on oma aja produkt; orjus oli sel ajal ainus võimalik ja progressiivne ühiskonnavorm.

Kunagi nähti tehnika arenemises rahvaste rikkuse panti, inimtöötaja vabastamist ja asendamist masinaga. 1831. a. ingliskeelse brošüüri „Masintootmise tagajärgi“ eessõnas kirjutatakse vaimustusega: „See raamatuke annab värvika pildi suurtest leiutustest, hüvedest, mida toovad masinad. See on inimese triumfikäik mõnusele ja tsivilisatsioonile — iga kord kui ta asetab mingi osa musta igapäevast tööd inimeseljalt ratastele või kolbidele.“ 1932. a. inglise õpetlane Alf. Eving ütles: „Nüüdisaja filosoofide suhtumises sellesse, mida nimetatakse mehaaniliseks progressiks, me näeme kriitilist vaimu. Vaimustus annab maad arvustusele, rahulolu vaheldub kahtlustega, kahtlused muutuvad rahutuseks. Inimene ei olnud ette valmistatud sellisele küllusele... Tema osaks saab tihti tööpuudus, mis on halvem igasugusest mustast tööst. Ja maailm on üle ujutatud võistlevate kaupadega, mida on toodetud liiga suurel hulgal, et neid ära tarvitada... Kus on väljapääs?“ Vastuse sellele andis kapitalism: „Oheldada tehnikat, piirata teadust...“

Ideede isearenemise vaatekohalt on selline siirdumine tehnika ülistamiselt needmisele täiesti mõistmatu. Antud olukorda võib seletada ainult ajalooline materialism. Marksism andis esimesena võtme ajalooliste nähtuste ja ühiskonna arenemise mõistmiseks.

Marksismile on ette heidetud, et ta ei arvesta ideede osa ühiskondlikus elus, on esitatud küsimus: kas on võimalik, käsitades ühiskonna arenemist kui looduslik-ajaloolist protsessi, tunnustada isiku teadlikku ajalookäigu mõjutamise võimalikkust?

Esiteks ainult asja põhjalik tundmaõppimine tagab tema õige kasutamise oskuse. Kapitalistlikus ühiskonnas kaubandussuhted arenevad stiiühiliselt, majanduslike jõudude pimedada mängu resultaadin. Inimeste poolt loodud tootmisjõud ja tootmissuhted on orjastanud loojaid endid. Hoolimata kapitalistlike maade professorite raamatuvirnadest, mis on kirjutatud sihiga leida vahendit kriiside, tootmisanarhia jm. vastu, on inimesed, kapitalistid ise kaasa arvatud, siiski ühiskondlike jõudude mängukannideks. Kuid see on paratamatu ainult seni, kui pole osatud asendada vananenud kapitalistlikke suhteid sotsialistlikega, ajakohaste tootmisjõudude arenemisastmele vastavate suhetega.

NSVL-s töölisklass, juhitud kommunistlikust parteist, on viinud tasakaalu tootmisjõud ja tootmissuhted. See kõik näitab, et ajalooline paratamatus ja isikute teadlik tegevus ei takista üksteise olemasolu.

Eesrindlike klasside tegevus on seda edukam, mida enam nad selle kooskõlastavad ajaloo seaduspärase arenemisega. Ajalooline materialism õpetab, et ühiskonna arenemise stiiühiline protsess kestab ainult teatud piirini, millest edasiarenemine on võimalik ainult masside teadliku tegevuse abil. Kui tootmissuhted on oma aja üle elanud, siis hakkavad nad tootmisjõudude arenemist takistama, pidurdades kogu ühiskonda. Marx ütleb ühes oma kirjas, et inimesed ei loobu sellest, mis nad on saavutanud tootmisjõudude alal, kuid just selleks, et säilitada saavutatu on nad sunnitud hävitama vananenud tootmissuhted. Kuid kapitalistlikus ühiskonnas toetub neile iganenud tootmissuhetele kogu valitseva klassi riigisüsteem.

Vastuolud vanade tootmissuhete ja uute tootmisjõudude vahel kajastuvad inimeste teadvuses. Tekivad uued ideed, teooriad, kui ajalooliste hädade, ühiskonna materiaalse elu vajaduste väljendused. Need ideed koondavad masse üheks revolutsiooniliseks armeeks, kes eesrindlike ideoloogide juhtimisel jõuga kõrvaldavad vana korra. Nõnda muutuvad eesrindlikud ideed ajaloolise arenemise võimsaks materiaalseks relvaks.

Revolutsioonide põhjustajaks on konflikt uute tootmisjõudude ja vanade tootmissuhete vahel. Kuid selle tajumine masside ja massijuhtide poolt on mitmesugune, olenedes ühiskondlikust formatsioonist, inimkonna ajaloolisest arenemisastmest ja esiletõusvast klassist. Mineviku revolutsioonides uued ühiskondlikud ideed, mis väljendasid ühiskonna majanduslikke ja poliitilisi vajadusi, riietusid väga mitmesugustesse, enamasti usulistesse vormidesse. Marx kirjutab sellest:

„Just siis, kui inimesed näiliselt tegelevadki ainult sellega, et teha ümber ennast ja kõike ümbritsevat, et luua täiesti enneolematut, just selliste revolutsiooniliste kriiside ajajärkudel kutsuvad nad endile hoolega appi mineviku vaime, laenavad neilt nimesid, lööklauseid ja riideid; põlisest vanadusest pühitsetud rüüdes ja võõras keeles mängivad nad maailma ajaloo uut vaatust. Nii riietus Luther apostel Pauluseks, 1789.—1814. a. revolutsioon drapcepris end kord Rooma Vabariigi, kord Rooma impeeriumi rüüsse ja 1848. a.

revolutsioon ei leidnud midagi paremat, kui parodeerida kas 1789. a. või 1793.—95. a. revolutsioonilisi traditsioone...“

Prantsuse kodanliku revolutsiooni tegelased: Camille Desmoulin, Danton, Robespierre, Napoleon — olid kõik paatoslikud kangelased. Kui aga uus ühiskondlik formatsioon oli kindlustanud oma olemasolu, tõusid teised kainelt-praktilised kodanluse esindajad: Say, Cousin, Royer-Collard, Benj. Constant, Guizot, ning tõelisteks väejuhtideks osutusid mehed, kes istusid kaubanduskontoreis. Klassikaliselt karmid ja kaunid maskid olid kodanlusele vajalikud ainult selleks, et peita iseendi eest oma võitluse piiratud sisu. Samuti sajand varem inglise rahvas ühes Cromwelliga kasutas Vana Testamenti suure ajaloolise tragöödia taseme saavutamiseks, — ent hiljem astus prohvetite asemele Locke. Usulise sildi all peeti nii 1525. a. talupoegade sõda Saksamaal kui ka inglise kodanlik revolutsioon. Prantsuse XVIII sajandil oli aga juba uudem ideeline relv: materialism ja ateism, sest prantsuse revolutsioon teostus ajalooliselt küpsemates tingimustes, masside teadvuse olles vabam usuliste ideede ainuvalitsusest.

Valitsevad klassid toetuvad mitte ainult vägivallale, et säilitada vana ühiskondlikku vormi. Lenin oma „II Internatsionaali languses“ kirjutab, et valitsevad ekspluateerivad klassid vajavad võimul püsimiseks timukat ja pappi. Timukas on vajalik vastuhakkamiste allasurumiseks, papp on kutsutud niinutama masside teadvust. Papp õpetab maiste kannatuste paratamatust, maalib alandlikele taevase elu viirastuslikke perspektiive. Pappide osas esinevad ka sotsiaaldemokraadid, kes taotleavad rõhutatud masside lepitamist rõhujatega.

Selleks et vana korda kukutada, peab paljastama kogu vanade ideede ja kujutelmade korralduse. On ajalooliseks seaduseks, et relvastatud väljaastumisele eelneb sõnasõda, kriitika.

Kõigi mineviku revolutsioonide üheks omapärasuseks oli see, et uus eesrindlik klass samastas oma klassihuvid kogu rahva huvidega. Siiski on selleks mõningane õigustus: näiteks feodalismi kukutamisest oli huvitatud kogu rahvas. Masse juhtivate loosungite piiratud iseloom ilmnis alles võitluse kestel või peale kodanluse võimule tõusmist. Kui kodanlik revolutsioon ei saanud teostuda ilma masside teadliku kaasabit, siis sotsialistliku revolutsiooni kohta on see maksev veel suuremal määral, sest temal on täita palju suuremad sihid. Töölisklass võib teostada oma ülesande — kapitalismi kukutamise — ainult ideede ja vahendite suhtes täielikul selgusel olles. Seda selgust annab marksism-leninism, ning ainult kommunistliku partei juhtimisel suudab töölisklass üle minna üksikuult mässudelt tõelisele võitlusele ja võidule. Seda näitavad NSVL töölisklassi kogemused.

Ka pärast seda, kui vanas ühiskonnas on tekkinud ainelised eeldused uueks kommunistlikuks korra, on üleminek võimalik ainult teadliku, kavakindla tegutsemise abil, milleks peavad koonduma kõik töötajad. Lenin õpetas, et ilma revolutsioonilise teooriata ei saa olla revolutsioonilist liikumist; sms Stalin kirjutab: „Teooria on kõige töölisliikumise kogemus üldistatud kujul.“ Marksism õpetab, et eesrindlikul ühiskondlikul teorial ja ideedel on tähtsaim osa ühiskonna arenemise organiseerimisel, ning seda edukam on see, mida täpsemalt need ideed väljendavad oma epohhi vajadusi. Tsarism keelas ja hävitas marksismi-leninismi, kuid jäi sellele liikumisele ise alla; Läänes on sama jälitamine ning samuti võidutsevad enamlikud ideed kord neil kapitalistlikel mail.

Mida lähemale nihkub revolutsioon, seda otsustavam on ideede osa. Inglise tööliikumise mahajäämise üheks põhjuseks peab Engels töölisjuhtide ükskõiksust teooria vastu.

Kõik Marxi ja Engelsi tööd sisaldavad peale teadusliku kommunismi põhjendamise ka kodanlike ideede kriitikat, püüet vabastada tööliklassi kodanlikest eelarvamustest. Marx kirjutas, et teooria muutub materiaalseks jõuks, kui ta vallutab massid, uus filosoofia leiab proletariaadis endale reaalse vahendi vana korra vastu, kuna proletariaadile on teooria võitluses vaimseks relvaks.

Sotsialistlik revolutsioon ei vaja illusioone, ta nõuab selgeid, täpsustatud mõisteid, ilma nendeta revolutsioon ei saa alatagi. Lenin ja Stalin, rakendades uusi kommunistlike põhimõtteid, omasid kindlat vundamenti marksismi näol. Nagu eespool tähendatud, pidid Marx ja Engels võitlema eelkõige ajaloolise idealismi vastu, väites, et just materiaalsed elutingimused, ökonomika on ühiskonna arenemise aluseks, et poliitiline ja õiguslik korraldus ning ühiskondliku tunnetamise mitmesugused vormid on pealishitused majanduslikule baasile; pealishitused muutuvad, kui muutub alus.

Kuid ka mõned näilised marksismi pooldajad tõlgitsesid ajaloolist materialismi ökonomilise materialismi vaimus. Selle kohta seletas Engels, et kui ökonomika oleks ainus jõud, mis mõjutab ühiskonna arenemist, siis oleks võitlus proletariaadi diktatuuri eest mõttetu. See mõttekäik juhtiski revisioniste vägivaldse sotsialistliku revolutsiooni vajalikkuse eitamisele, võitlusest loobumisele kodanliku ideoloogia vastu. Pseudomarksistlik teooria vaatleb ajaloolist arenemist kui automaatset protsessi väljaspool inim mõjutust; oletab, et tootmisjõud kasvades loovad ise eeldused sotsialismiks ja viivad selleni iseenesest, ilma mingi revolutsioonilise liikumiseta. Seda teooriat pooldasid II Internatsionaali juhid, menševikud; reeturlik buhharinlik iseendast kulgemise teooria oli selle kodanliku teooria uuemaks väljaandeks. Ökonomistid ja menševikud õpetasid, et ei pea kasvatama sotsialistlikku teadlikkust töölikklassis, töölised peavad ise stüühiliselt jõudma teadusliku sotsialismini. Neile vastas Lenin, et stüühiline tööliikumine on kodanliku ideoloogia võimuses, et ta ei saa minna kaugemale trade-unionistlikust liikumisest, kui eesrindlik sotsialistlik intelligents ei külvata marksistlikku teadlikkust massidesse. Plehhanov esitas oma teis ajaloolise arenemise marksistlikku käsitlust hiilgavalt, kuid juba 1905. a. oli ta vähemlaste laagris; artiklis „Tööliklass ja sotsiaaldemokraatlik intelligents“ ta ründab Lenini vaateid. Taganedes marksismist, lakkas ta tunnustamast ideede osa revolutsioonilises liikumises — nagu teisedki ökonomistid ja vähemlased. See oli enamlus, mis uskus masside loovasse tegevusse, vähemlus eitas eesrindlike ideede tähtsust massides. Kõigis Lenini ja Stalini töödes kajastub võitlus stüühilise tööliikumise teadlikkuse kasvatamise eest, püüid hävitada töölikklassile vaenulist kodanlikku ja väikekodanlikku ideoloogiat. Lenin ütleb, et kommunistlik revolutsioon oleneb sellest, millisel määral on võimalik levitada massides teadusliku kommunismi ideid. Pole juhuslik ka see, et juba oma esimestes töödes sms Stalin võitles tööliikumise sotsialistliku teadlikkuse poolt ja selle stüühilise isearenemise vastu. See oli sihikindel suund. Sms Stalini raamat „Leninismi küsimused“ purustas täiesti kõik vaenulised teooriad, nii vähemlaslikud kui trotskistlikud, näitas kätte tee, mida mööda sammub meie sotsialistlik rahvas.

1938. a. propagandistide kongressil sms Stalin tõi näiteks kuulsad Lenini aprilli-teesid. Pärast Veebruarirevolutsiooni läks võim tööliste ja sõdurite puuduliku teadlikkuse tõttu kodanliku Ajutise Valitsuse kätte. Nõukogud, milledes enamus oli menševikkudel ja sotsialistidel-revolutsionäridel, loobusid ise võimust, pidades revolutsiooni sooritatuks. Ajutine valitsus aga püsis vaevu. Sellises olukorras jõuab kohale Lenin ja avaldab oma kuulsad aprilli-teesid. Neis esitab ta loosungid: võim nõukogudele ja võitlus sotsialistliku revolutsiooni eest. Nende loosungitega Lenin näitas selge tee töölikklassile ja vaesemaile talupoegadele. Ning vastastest hoolimata said need teesid aineliseks jõuks, haarasid miljonite inimeste vaimu ja kukutasid kapitalismi. Sms Stalin ütleb, et kui poleks olnud Lenini aprilli-tee, vaevalt oleks pääsnud võidule suur sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon.

See oli suurim võit, mille teostasid enamlikud ideed. Sms Stalinile sai osaks kaitsta nende ideede puhtust, lüüa tagasi vaenlaste tegelikke rünnakuid ja loovalt rikastada rahva võidukat teed sotsialismile. Ilma selle kõigeta oleks tegelik edasilükkumine võimatu.

5.

NSVL on astunud uude arenemisjärku. Nüüd on tarvis teostada üleminek sotsialismilt kommunismile.

Kommunism on ühiskondlik korraldus, kus maksab printsiip: igaühelt tema võimete järgi, igaühele tema vajaduste järgi. Et seda printsiipi ellu viia, on tarvis majanduslikult mitte ainult järele jõuda kapitalistlikele maadele, vaid neist ette jõuda; on vaja saavutada toodetavate ainete üliküllus. Tähtsaim vahend selleks on toodangu suurendamine. Kapitalism võitis feodalismi just selletõttu, et ta lõi suurema tootmisvõime. Sotsialism võib lõplikult võita kapitalismi, õpetab Lenin, siis, kui ta loob kõrgema tootmistaseme. Kapitalistliku toodangu arenemise piiriks on toodangu eesmärgi (kasu) piiratus ja masside viletsus; sotsialistlik tootmisviis avab ennenägematud võimalused tööarenemiseks. Töötamine endale, mitte ekspuaterijale, aina kasvav nõudmine tööstus- ja majandussaaduste järele, on meie arenemise juhisteks. Masside elutingimused ja kultuuriline tase tõuseb iga aastaga. Eeldused meil on, kuid üleminek sotsialismilt kommunismile nõuab palju suuremat. Meie stahhanovlased on omandanud täielikult oma ala tehnika sellepärast, et nad suhtuvad teadlikult, sotsialistlikult oma töösse. Neile on see auküsimus olla eesrinnas. Kui kogu meie rahvas rakenduks tööle stahhanovlikult, siis saabuks töötodangus täielik revolutsioon. Mida on siis vaja selle saavutamiseks?

Kerkib uue töösse suhtumise küsimus. Meie töölisel, talupojal, intelligents, hävitades vana korda, luues uut ühiskonda, muutusid ka ise. Marx õpetas, et revolutsioon on vajalik töölikklassile peale oma võimu saavutamise sihi — ka puhastamiseks vana ühiskonna mustusest, et olla kõlvuline riigi juhtimiseks. 22 a. jooksul on meie rahvas juurteni muutunud. Meie töölikklass ei tunne ekspuaterimist, ta on tõendanud oma poliitilist küpsust, ta väärleb eesrindliku klassi nime. Meie rahval on üldiselt täiesti uus ellusuhutumine. Kuid on siiski mahajäänud elementi; veel tänapäeval tuleb võidelda kapitalismi jäänuste vastu inimeste teadvuses. Miks? Sest teadvus — olles inimese elutingimuste kajastus, jääb maha oma arenemises miljööst ja tema arenemisest. Teadvus, saavutanud teatud iseseisvuse, omandab nagu inertsit, harjumuse jõu. Sms Stalin, esitades oma artiklite seerias „Anarhism või sotsialism“ Marxi vaadet, seletab: „Marxi arvates majanduslik

arenemine on ühiskondliku elu materiaalseks aluseks, tema sisuks, kuna juriidilis-poliitiline ja usulis-filosoofiline arenemine ideoloogiliseks vormiks, tema pealiskituseks. Majandusliku aluse muutumisega muutub enam-vähem varsti ka kogu hiiglaslik pealiskitus. Ka elus muutuvad esiti välised ainelised tingimused, ning alles siis inimeste mõtteviis, maailmavaade.“

Lenin kirjutab:

„Sellest, et teie elate ja tegutsete, sünnitate lapsi ja toodate aineid, vahetate neid, sellest kõigest koosneb sündmuste objektiivselt-paratamatu ahel, arenemise ahel, olenemata teie ühiskondlikust teadlikkusest, mida te täielikult iialgi ei taipate. Inimkonna suurim ülesanne on: tabada selle majandusliku evolutsiooni (ühiskondliku olelu evolutsiooni) objektiivne loogika üldistes, põhilistes joontes, selleks et võimalikult selgesti, kriitiliselt temale kohandada oma ühiskondlik teadlikkus ja kõigi kapitalistlike maade eesrindlike klasside teadlikkus?“

Mõningate pealiskituste nagu usu majanduslikke juuri on väga raske leida: usk tegeleb kujutelmadega, mis on sündinud tuhandete aastate eest ning on meie päevil mõttetud. Kuid sajandite vältel pühitsetud, mürgitavad nad praegugi inimeste meeli.

Mahajäänud kiht inimesi hoiab kinni vanadest ideedest. Purustatud klasside esindajad on huvitatud eelarvamuste püsimisest, püüavad elustada marksismile vaenulisi ideesid. Veel on NSVL rahva seas palju madala kultuuritasemega indiviide, neile tuleb uusi vaateid alles õpetama hakata. Üldiselt on töölisel alati olnud edumeelsemad teistest klassidest, talupoegade seas leidub rohkem kapitalismi jäänuseid. See on tingitud elamisviisist, mis oli rajatud eraomanduslikkusele. Kuigi juba üleläänud ühismajandusele, taibanud selle kasulikkust, on neil kallakuid: abimajanduse harrastamine, võõrsuhtumine kolhoosi varasse, loobumine kolhoosi tööst; Kesk-Aasia osariikides näit. püsib metsik vaade, et mehel pole sünnis töötada puuvilla korjamisel. Sellised eelarvamused toovad kogu sotsialistlikule riigile suurt kahju.

Masside protestivaim kapitalistliku rõhumise vastu löi harjumuse vaadata tööle kui sunnitud tegevusele, orjusele. Ebakommunistlik suhtumine töösse on jäänud püsima alateadlikult, mingi tumeda sünnimärgina meie uue korra inimese hingeellu.

Uued tootmissuhted ei loo stüühiliselt uut kindlaks kujunenud sotsialistlikku teadlikkust. See teadlikkus kujuneb alles võitluses vanaaja jäänustega ja siin avaneb tänulik tööväli meie sotsialistlikule intelligentsile. Kuid tema võib täita oma ülesannet ainult siis, kui ta ise on täiuslikult omandanud marksismi-leninismi teooria. Marksismi-leninismi teooria jõud seisab nii oleviku õiges hindamises, kui ka tuleviku ettenägemises. Teadusliku kommunismi rajajad ennustasid kapitalismi langust ja kommunistliku revolutsiooni möödapääsmatust. Ajalugu tõestas nende väiteid. 1887. a. kirjutas Engels suurest maailmasõjast:

„Preisi-Saksamaale on paratamatu maailmasõda. Ning see maailmasõda oleks suuruselt, jõult ennenägematu. Kaheksa-kümme miljonit sõdurit kägistavad üksteist ja söövad sealjuures Euroopa nii paljaks, nagu seda pole seni teinud suured rohutirtsuparved. Laastamine — nagu 30-a. sõja ajal, kuid surutud 3—4 aasta raamidesse, ning levinud üle kogu mandri, nälg, epideemiad, üldine metsistumine, põhjustatud teravast puudusest; kaubanduses, tööstuses ja krediidis meie keerulise mehhanismi lootusetu segipaiskamine, see kõik lõpeb üldise pankrotiga. Vanade riikide ja nende riikliku tarkuse langus, selline krahh,

et kroonid vedelevad tänavail tosinate viisi ega leidu kedagi, kes nad üles tõstaks. Absoluutne võimetus ette näha, millega see kõik lõpeb ja kes võidab. Kindel on ainult üks tulemus: üldine jõuetus ning tõusvad celdused tööliklassi lõplikuks võiduks.“

27. a. hiljem puhkes imperialistlik sõda, milles need ennustused täpselt täitusid. Lenini geenius oskas juba oma esimestes töödes ennustada revolutsioonilise raskuspunkti siirdumist Venemaale. Kodanluse ideoloogid kuulutasid, et 1914.—1918. a. sõda on viimne, bolševikud kinnitasid, et kuni püsib imperialism, jäävad püsima ka imperialistlikud sõjad. Dialektilise meetodi abil Lenin ja Stalin tõendasid, et sotsialismi võit samaaegselt kogu maailmas on võimatu, kuid on teostatav korraga vähestes või isegi ainult ühes riigis. See kõik tõendab, kui eksimatu on teaduslik marksism.

Meie kaardrite ülesandeks on omandada selle suurima teoreetilise relva käsitsemine, mis annab orienteerumiskuse, ennustusvõime, perspektiivi selguse ja vankumatu usu kommunismi võitu kogu maailmas. Marksism-leninism pole dogma, vaid revolutsiooniline õpetus, mis rikastub, täiendub vastavalt ühiskonna ja revolutsioonilise praktika arenemisele. Ning meil on kohuseks püsivalt tundma õppida mitmepalgelist tõsielu, haarata uusi fakte, arendada ja edasi viia teooriat. Selles on meil suureks eeskujuks sms Stalin, meie juht ja õpetaja.

Lõppeks küsimus: kui seni masside teadvus jäi maha reaalseist elutingimustest, kas peab see samuti olema kommunistliku korra juures?

Kuivõrd ühiskondlik teadvus kajastab ümbrust, jääb see nii ka kommunistlikus ühiskonnas. Kuid see mahajäämine on teissugune. Meie valitseme oma tootmisjõudude ja tootmissuhete üle, meie ühiskondliku arenemise seadused on meile tuntud; sotsialismi vaenlased on hävitatud; meid ümbritseb veel kapitalistlik formatsioon, kuid ka see on määratud kadumisele. Kommunism kaotab vaimuinimese ja tööinimese vahelised vastuolud: kõik inimesed on igakülgsest arenenud, varustatud marksismi-leninismi teadusliku teooriaga, s. o. kogu nende tegevus on teadlik ja loov. Teaduslik progress on ennenägematu. Kuid selleks on vaja, et meie kaardrid omandaksid eesrindliku ühiskondliku teooria, ning sellega lahendaksid suured ajaloolised ülesanded, mis meile esitas ÜK(b)P XVIII kongress.

Meie revolutsiooni kestel on paljastatud mitmed vaenulised teooriad. Elu on halastamatu, kuid õiglane kohtunik: pealiskaudse ja tühise, arenemist takistava heidab ta varsti kõrvale, kuna tõeliselt suured elu edasiviivad ideed võidutsevad kõigist takistustest hoolimata. Ning pole jõudu maailmas, mis takistaks teadusliku kommunismi, marksismi-leninismi võidulepääsu, ega ole ülevamat kui võitlus nende ideede eest.

Kindakiri

Päev oli kiire mul võõravõitu,
tuisata tormavas linnas.
Õhtul just enne minemasõitu
kadus mu kinnas.

Rohelist kirja, valget ja musta —
laadalt — ei tea, kes ta kodus.
Mitte ei märganud, kunas või kus ta
rutates kadus.

Pahemas käes kogu kohvri raskus,
läksin kui vigane, nagu käetu.
Kohmetand sõrmed tuulises taskus
olid nii mahajäetud.

Rong aga kihutas jaamast jaama,
taas kuni pidurdas hoo ja
laskis mu armsalt ootajalt saama
kättpidi tere-sooja.

... Järgmisel õhtul ta oma lõngast
sõlmitses vaikselt, peaaegu hardalt
parajaks loetud silmade rõngast
vardale vardalt.

Välgutas sõrmedel haljast terast
pilkugi tõstmata üles:
lõngad liitusid kolmest kerast
kuduja süles.

Nüüd on mu mõlemal käel oma jagu —
ainult et parema kinda
pehmusest tihti ma tunnen nagu
teretaks mind ta ...

Uus kevad

Vaikusse rajust,
päikesepaistest uttu ja umbe,
varaste vihmade sajast
rahesse, lörtsi ja lumme
 ühtsoodu põikles
 kõik see
märtsipäevade heitlik ring, kus
 igal sammul löi vastu
 järjest võimastuv
 kevadehingus.

Hangede alla
noorte nirede väledast võrgust
 raskeid umbvesi nõrgus,
kuni kohinal murdus valla
 madala poole,
 lohises laiali soole,
 uue
kevade teedele jäistes murdmetes
 kobrutav suurvete
 suue.

Aprill viis veel
viimsedki hangede riismed
 metsavarjude sulust
 jõkke
ja raismike kuivas kulus
 päikesetungal
lätis ülaste valged lõkkes,
pehmete tuulte kahlates
 paisutas latvade pungad
 pingule mahladest.

Lahti on nurmed —
piirates künnimaad mullust
 mustab ju värskest mullast

äestuse kaarja kurve
 laienev ring ja
haprana murenev muld
aplalt endasse hingab kuuma
 päikese tuld
 ja tuuma.

Varakult, aoga
hobuste hirnudes
kündjad on juba vaol ja
 uudismaal
põlevaist risuvirnadest
laotub suitsude laam
 sõõrik, kus
müristab koidikuõhku
viljatuid kamaraid lõhkuv
traktori lõõritus.

Nurmedel näikse
kõikjal ju külvide algust
uues kevades, uue päikese
 all, kus
rõõmsamalt nüüd kui eales
itsemeile tullakse teades,
et esimest tänavu teeme
küli, mis on meie eneste
 Eesti NSV
saakide seeme.

MART RAUD

MUINASJUTULISTE MUUTUSTE MAA

A. ADALIS

Kuum stepp, sünged mäed, vihane rohekasvalge meri või õieti järv ookeani taltsutamatu loomuga — Kaspia meri.

Loodus otskui on teinud kõik võimaliku, et saata hukka see tükike maad: kuumus kuivatas pinnase, karmid tuuled tuiskasid rändajaid üle kord liivaga, kord lumega, soolakud tapsid viljade ja rohtude seemned.

Mis jäi inimesele elatumiseks? Kasinad lambakarjamaad kinkude nõlvil, kõrged mägi-aasad, ja palavad malaariatõvesed madalikud täis haigusidusid.

Neil madalikel põimasid põlluharijad rikkaid lõikusi ja niitsid lopsakaid rohumaid, kuid põlluharijaid endid niitis surm.

Ometi rikastas see kerjusvaene maa sadasid ettevõtlikke saagitsejaid. Azerbaidžani kehvikud toitsid oma tööga tervet salkkonda miljonäre — välismaisi, venelasi ja kohalikke. Azerbaidžani maapõu peitis eneses äraarvamatut aaret ja rikastas neid, kes olid maa ja tootmisvahendite omanikud.

See aare oli õli.

Apšeroni poolsaare maakih tide alla Azerbaidžani idaosas on koondunud ülikkalikud õlitagavarad. Juba mõõdunud sajandi lõpust alates hakkasid Apšeronil kasvama puurimistornid. XX sajandi alguses pumpasid õli Nobeli, Rothschildi, Mantaševi ja kohalike töösturite maaomandeil juba tuhanded tööstusorjad — põlised azerbaidžanid ja siia-rännanud tuhanded kehvikud kõigist kaartest: Kaukaasiast, Volgamaalt, Ukrainast...

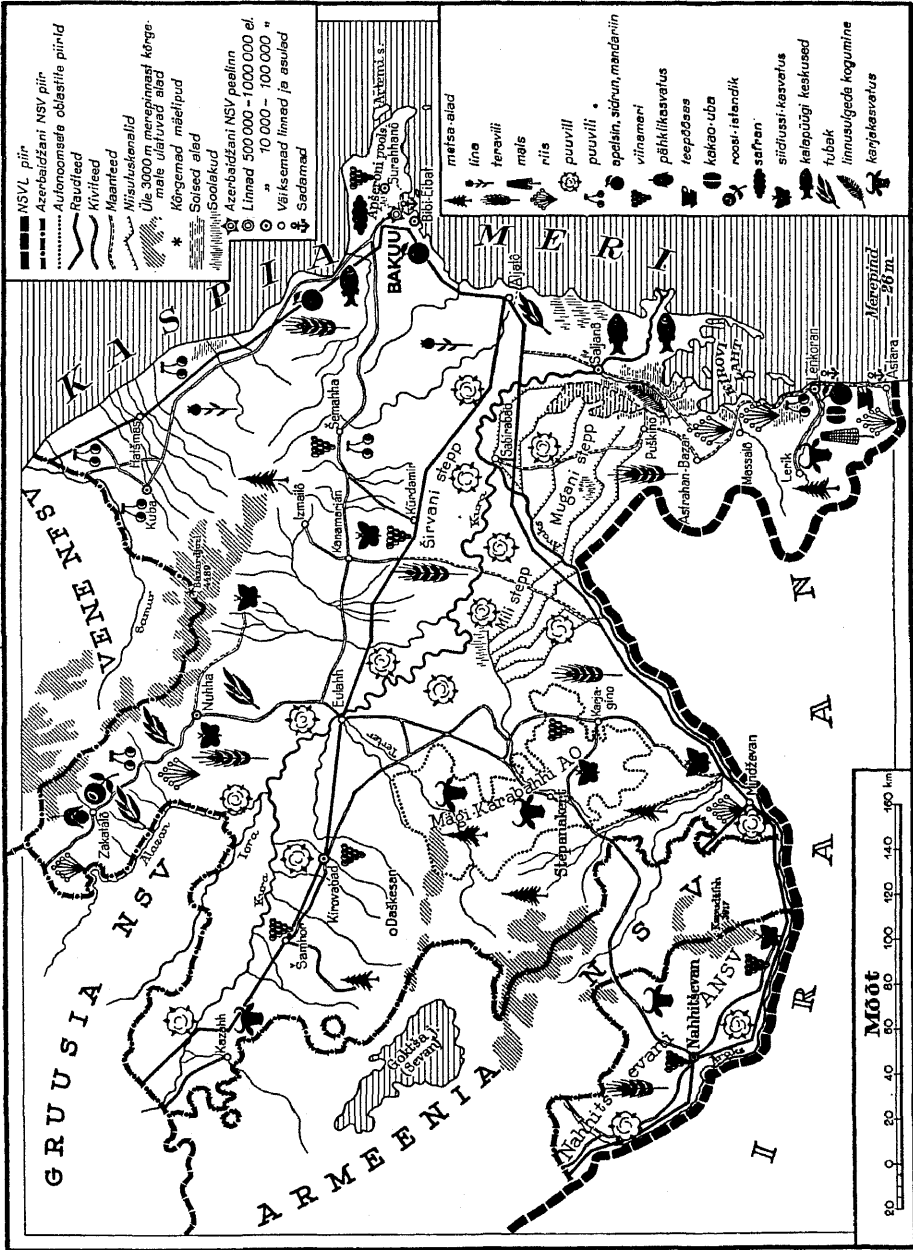
Säärane oli revolutsiooniline Azerbaidžan.

★

... Vana ajalugu — Azerbaidžani õnnetu noorus — algas sellega, et Pärsia-Iraan neelas ta. Umbes kahe tuhande aasta eest muistne sküüdi hõim — kaspialased, kelle järgi on nimi antud siinsele merele — tapeti osalt maha, osalt orjastati, osalt hajus laiali mõõda võõraid maid, jätmata usaldavat jälge hilisemate uurimiste jaoks. Sellest ajast peale on Kaspia-äärset maad kordamööda anastanud Iraan, Kreeka, Rooma, Armeenia ja araablased, kes kõik püüdsid orjastada julget ning tugevat azerbaidžani rahvast. XII sajandil tulvasid maale läänest türgi nomaadid, idast — kolijad turkmeenid.

Põllunduslik ja linlik kultuur, mis omandati juba Iraanilt, ja araablastelt õpitud kindlate linnade ning kindlustuste ehitamise ajajärk vahetus ürgse koliva karjakasvatuse ajastuga. Ajalugu oleks nagu astunud ajutiseks sammu tagasi, algsete aegade sügavusse: linnad tühjenesid ja lagunesid, põllud muntusid pikkadeks sajanditeks kuivadeks rohtlateks...

Kuid siis sai Iraan jälle Türgimaast üle võitluses Azerbaidžani pärast. See ei muutnud peaegu midagi maa ülikehvas majanduslikus ilmes. Iraani mõju ei avaldunud siin mitte ainelises kultuuris, vaid kirjanduses, muusikas ja mõtteteaduses. Mitte viljapuud

NSVL piir
 Azerbaidžani NSV piir
 Autonoomse oblasti piirid
 Raudteed
 Kiviteed
 Maanteed
 Misaluskaladid
 Üle 3000 m merepinnaast kõrge-
 male ulatuvad alad
 Kõrgemad määripud
 Soised alad
 Soolaladud
 Azerbaidžani NSV pealinn
 Linnad 500 000 – 1 000 000 el.
 „ 10 000 – 100 000 „
 Väiksemad linnad ja asulad
 Sadamad

metsa-alad
 lina
 teravilli
 mais
 riis
 puuvill
 puuvilli
 apelsin, sidrun, mandariin
 viinamarj
 päht (litsavatus)
 leepõõsas
 kekao-uba
 roosi-talendik
 safran
 sidrussi-kasvatlus
 kalapüügi keskused
 tubak
 linnusulgede kogumine
 karjakasvatlus

Maaht
 0 20 40 60 80 100 120 140 160 km

Azerbaidžani NSU

aiad, istandikud ega aedviljakasvatused ei tõusnud Kaspia-äärse provintsi pinnasest, vaid kunst. Kuid ka selles jäi kehva maa osaks rikastada oma orjastajaid.

Hiljem harjusid kodanlikud ajaloolased oletama, et iraani ja türgi mõju ühinemine on määranud kunsti arengu Ida-Tagakaukaasias. Tegelikult aga on azerbaidžani rahvas neid mõjusid vastu võttes neist üle saanud ja loonud omaenese toreda ning omapärase kunsti. Omakorda mõjutas ta naabermaid: sama Iraani, sama Türgimaad, ja Kaukaasiat.

Ajalugu märgitseb Širvanis, Kura jõe kaldail širvani khaanide pealinnas, kunsti harukordset õitsengut. Siit olid pärit kuulus luuletaja ja mõtleja Fizuli, kuulsad improviseerijad-ašugid, ja hilisem geniaalne luuletaja Vahif.

Idapoolses Taga-Kaukaasias olid ühes meistrite klassiliste toodetega levinud ka rahva kangelaslaulud: oma ilult ja jõult tähelepanuväärne „azerbaidžani Odüsseia“ — „Ker-Oglõ“ — ja palju teisi. Paljude laulikute-põlvkondade poolt sajad korrad muudetuna kannavad seda surematut kangelaslaulu praegu ette hallpead-ašugid. Nüüd on ta saanud aluseks azerbaidžani ooperile „Ker-Oglõ“.

★

Ligikaudu kolmesaja aasta eest enne meie päevi pörkasid idapoolse Taga-Kaukaasia pinnal kokku Iraani ja Türgimaa kaubanduslikud huvid. Kolmandaks, nimelt tugevamaks ja ähvardavamaks võistlejaks oli Venemaa. Kaks sajandit hiljem sai ta lõpliku võidu, ja nüüdne Azerbaidžan tehti XIX sajandil Vene impeeriumi asumaaks.

Tsaari-Venemaa tõi Kagu-Tagakaukaasiasse mõisnike piiramatut võimu talupoegade üle. Õigusteta idamaine rahvas oli tuttav feodaalse korra survega Iraani ülevõimu all ja mäletas veel otsesest orjusest: XVII ja XVIII sajandil müüdi siinseil turgudel orje avalikult. Bekkide, khaanide ja vaimulikkude ikkele tuli lisaks kolonisatsiooni ike.

Vene soldatite ja vene asukale poogiti külge põlgust kohalike rahvaste vastu. Hoolitseti kõigiti selle eest, et vallutatud maa põlise rahvastiku seas ei vaibuks omavahelised võitlused. Valitsemine oli militariseeritud. „Rahututesse“ paikkondadesse seati Vene garnisonid. Riigivõimu kehasas politsei.

Neil aegadel olid Kaukaasia ja Taga-Kaukaasia rahvad, ahistatud raskest looduslikest tingimustest, tigetatud sõdadest ja kurnatud bekkide ning khaanide rõhumisest, fanaatilised, poolnäljased ja temperamendikad, juba oma loomult ägedad, väga kohasteks ohvriteks rahvusliku leppimatuse õhutamise poliitikale. Taga-Kaukaasia muhameedlaste ja armeenlaste alatine omavaheline vaen võttis lõppematute rüüstamiste ning tülide iseloomu. Ja Azerbaidžanis oli see vaen niisama hirmus kui kõigis Taga-Kaukaasia maades.

Tsaarivalitsus näitas end kõiges oma „ilus“ 1905. a. esimese Vene revolutsiooni ajajärgul. Kui Bakuu tööstustes algasid streigid ja Kaspia kallastel tõusid lehvima esimesed punased lipud, provotseeris valitsus massilised azerbaidžani-armeenia tapatalgud. Sellest peale kuni proletaarse revolutsiooni võiduni ei vaibunud rahvaste omavaheline vaen hetkekski. Aastail 1919 ja 1920 vallandasid intervendid mussavatistide ja dašnakkide abiga selle vaenu. Ennekuulmatud massilised tapmised Nahhitševanis ja Karabahhis ning Šaruri tapatalgud jäävad verise plekina kapitalismi ajalukku Idamaadel.

Juba enne esimest imperialistlikku sõda peeti nüüdset Azerbaidžani, õigemini Apšeroni poolsaart Bakuu linnaga üheks kõige magusamaks suutäieks kogu maailma kapitalistlike saagitsejate jaoks. Poolsaare sügavused varjasid eneses suurimat varandust. Sel, nagu näis,

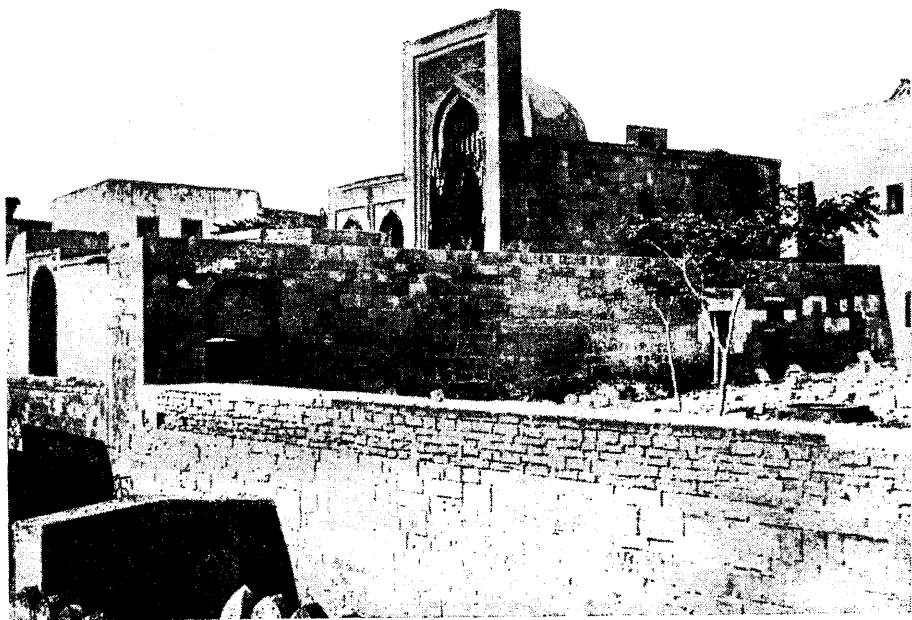
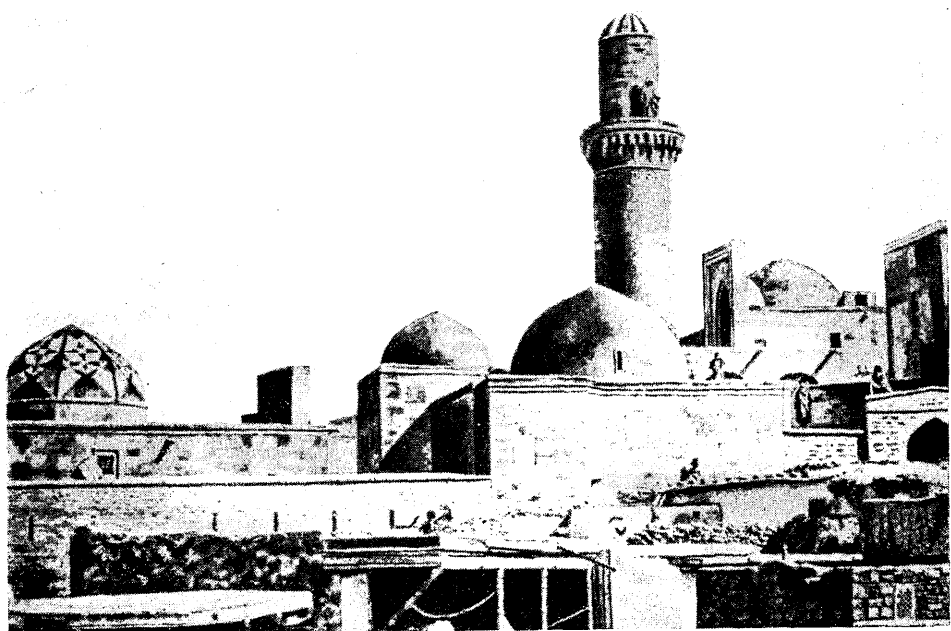
Nõukogude Azebaidžani rahvalaulik Azarjan oma pojaga kannab ette laulu seltsimees Stalinist

ГОСУДАРСТВЕННАЯ	
Библиотека имени Сталина	
3514.	

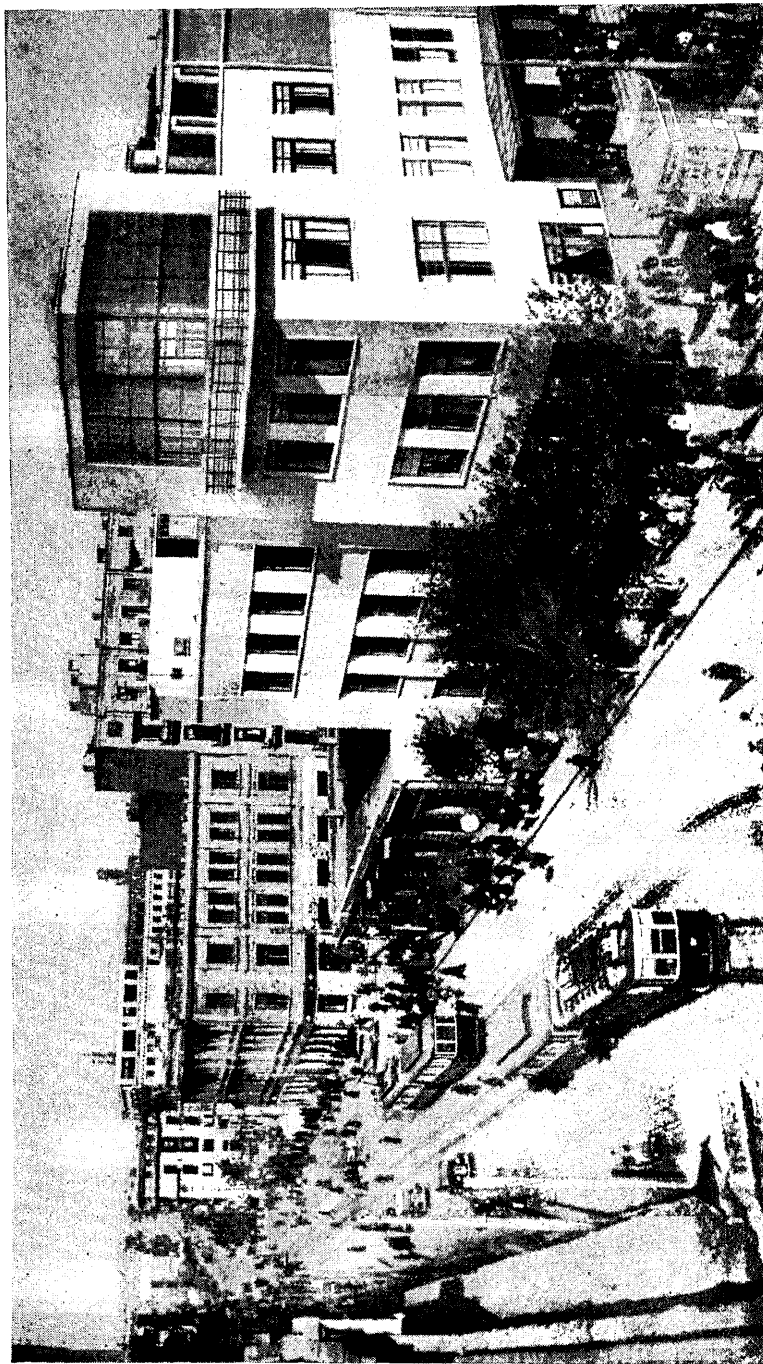
С. Пух. 518-20
1950

Stseen Badalbeili balleti „Neitsitorn“ 1. vaatuses

Baku Akropolise vaateid

S. M. Kirovi nimeline prospekt Bakus

ei olnud erilist väärtust endistel patriarhaalsetel aegadel, ent juba XIX sajandi lõpul sai ta tsiviliseeritud maailmale niisama vajalikuks kui igapäevane leib. See oli õli.

Vene ametnikud ja kaupmehed ei osanud seda aaret ära kasutada. See-cest olid Euroopa kapitalistid ja kohalikud mõisnikud „õigel ajal“ „õigel kohal“.

Esimese puuraugu raiumisega otseku lõppes Kaspiamaa vana ajalugu, mis oli seotud Iraani, Araabia ja Türgimaa ajalooga. Avanes uus lehekülg. Apšeroni poolsaar oli sattunud kapitalistliku arengu hoovusse.

Aastail 1903—1912 kasvas üles, kindlustus ja karastus seltsimees Stalini ja ta parimate kaasvõitlejate juhatusel Bakuu bolševistlik partei-organisatsioon võitluses menševikkude, sotsialistide-revolutsionääride ja kodanlike rahvuslastega (mussavatistidega). 1918. aasta esimesel poolel lehis Bakuu Kommuuni punane lipp, kuid 1918. a. 31. juulil haarasid Inglise väed menševikkude ja sotsialistide-revolutsionääride abiga linna oma valdusse. Nad lasksid Turkmeenia liivakõrbedes maha kakskümmend kuus unustamatut Bakuu komissari eesotsas sms Šaumjaniga. Maa oli peaaegu kaks aastat kontrrevolutsiooniliste kodanlike rahvuslaste (mussavatistide) ja välismaiste okupantide võimuses. 20. aprillil 1920. aastal Punaarmee eesotsas seltsimeeste Ordžonikidze ja Kiroviga vabastab käsikäes ülestõusnud rahvaga Azerbaidžani. „...Proletaarne Bakuu sai Azerbaidžani rahvusliku taassünni baasiks.“ (Molotov.)

Vabastatuna pärast põlist vangipõlve omandas Azerbaidžan esmakordselt kogu oma mitmetuhande-aastases ajaloos iseseisva riigi õigused suure Oktoobri tagajärjel.

Azerbaidžani ašuugi Vasehi (XVI sajandist) kurbus, keda Idas tuntakse „maapagulase Vaschi“ nime all, läbis aastasad ja jõudis õnnelike, vabastatud järeltulijate kuulmeisse.

★

Määratu suure pindala haarab enda alla Azerbaidžani pealinn, mida ümbritseb õli sisaldav maa.

Azerbaidžani rahvale ei olnud Bakuu ta oma linn; see linn ei andnud talle midagi oma rikkustest, oma tsivilisatsioonist. Azerbaidžan jäi rohtlakarjaste kehvaks maaks.

Õlilinn, mis oli enesesse imenud nii palju tööjõudu kogu Kaukaasiast, linn, mis ühendas eneses kõik rikkuse ja kerjusliku vaesuse vastuolud, tsivilisatsiooni ja patriarhaalse elu-olu, Lääne ja Ida kontrastid, — see linn sai proletaarse revolutsiooni hälliks Idas.

Pärast revolutsiooni võitu lakkas Bakuu olemast azerbaidžani rahvale võõras linn. Ta muutus vaba vabariigi rahva tõeliseks pealinnaks.

Rahvas sai kõigi tühjaks-ammutatute õlirikaste peremeheks. Kangelaslikus töös ehtas rahvas seltsimeeste Kirovi ja Ordžonikidze juhatusel üles õlitööstuse, mille olid purustanud intervendid ja mussavatistid — azerbaidžani rahvuslaste partei, kes püüdis oma kodumaa maha müüa välismaalastele.

Vana Nobeli ja Rothschildi Bakuu näiks kõleda külana võrreldes Nõukogude Azerbaidžani nüüdse õli-pealinnaga.

★

Veel 20 aastat tagasi oli Azerbaidžan „kõige mahajäänud patriarhaalsete-feodaalsete suhete maa“ (Stalin).

Mäed, madalikud, stepp. Morn ja pūdne stepp, mida maateadlased nimetavad poolkõrveks. Mägedel on vähe lumitippe, kuid nad on järsud, äkilised, väikeste jääliustikega, läbi kaevatud kuristikest. Madalikud on soised.

Kuid raskem kõigest, kõige järeleandmatum on stepp. Siin liivane, seal viljatu, soolakuline, taamal kaetud sitkete jõgiuhetitega — säärasena peeti teda endistel aegadel „neetuks“, hukule määratuks, põlluharimise jaoks vaevalt kõlvuliseks. Vanade pärimuste järgi aga olid neis paigus umbes viiesaja aasta eest õitsenud toredad khaanide mõisad, ja tuhande aasta eest araablaste rikkad kindlustatud linnad. Kuid möödusid sajandid, ja kuiva maa kattis siin ainult puju ja lagritsapöösas, ning jõekallastel tamarisk.

Sooldunud hall mullas — kahvatu ja värvitu nagu tusane taevast — ei lase läbi niiskust. Vihm tekitab siin ainult pori, ja kuivanud pori tõmbub koorikuks, mis ei lase läbi taimede idusid. Kliima on siin palav. Vihma sajab vähe, lund ei ole.

Kodusõja aastail vajus umbe hoolituseta jäänud niisutuskanalite kasin ning vilets võrk. Ühes nendega kuivas ära ka Širvani rohtla, kus juba endistel aastatel kasvatati veidi puuvilla.

Elutu Milii stepp, Gjaurarhi paikkond ja metsik Mugan nagu olid, nii ka jäid kuni esimese viisaastakuni kiduraks poolkõrveks. Mugani stepi niisutamise katsed keetsid pool sajandit, kuid ei õnnestunud. Tulemusi ei andnud ka nõukogude maaparandajate esimesed tööd.

Kuid täiesti hämmastavad on viimase 6—7 aasta niisutustööde tulemused steppides Araksi ja Kura jõe vahel ja põhja pool Kurat. Kõrvelt on vallutatud puuvillapõldude jaoks 158 000 hektaari maad. Neid künnavad ja harivad tuhanded traktorid. Siin valmiavad parimad puuvillasordid maailmas. Tõrges Mugani stepp on viimase viie aasta jooksul saanud väärtuslikema puuvilla — „egiptlase“ — kasvatuses keskuseks. Almas Alieva, kellele on annetatud Lenini orden, oskas esimesena korjata 290 kilo puuvilla päevas...

Puuvillakasvatus on Aзербaidžani põhimine põllumajanduslik ala.

Aзербaidžanis on järele jäänud veel küllaltki suured alad vallutamata, pooleldi kõrvelisi rohtlaid; lõplik võit kõrve üle saavutatakse pärast suurejoonelise Mingetšauri veesulu ehituse lõpuleviimist.

Mingetšaur tähendab 1 miljonit 363 tuhandet hektaari uudismaad, mis on kõlvuline puuvilla jaoks. Mingetšaur kõrvaldab alatiseks iga-aastased stüühilised uputused; kogu stepp muutub õitsvaks aiaks.

Aзербaidžani puuvill on üks kaunimaid vaba nõukogude rahva võite. Aзербaidžan on uhke oma „valgele kullale“. Kuid puuvillakasvatuse Kesk-Aasia vabariikidega võisteldes ei unusta Aзербaidžan ka puuviljaaedu ja põllumajanduse muid alasid.

Kuba ja Šemaha on õunte ja pirnide piirkonnad, Kirovabad ja Nahhitševani krai on viinamarja ning Zakatalõ pähkli kodumaa. Astrahan-Bazar ja Beljasuvar on rikkad nisust, Massalõ annab riisi.

Riisikasvatus on väga töödnõudev ja raske põllunduse ala. Kes ei teaks, et riisi külvatakse kunstlikes soodes? Et madalal riisisoode kohal pinisevad terved pilved malaariasääski? Riisi kallal töötamine tähendab töötamist soovets, mis sööb jalgu. Riisiistandikes

magavad inimesed, et pääseda sääskede cest, kõrgele chitatud sarades, mis sarnlevad metslaste vaichitustega.

Nii elavad kogu maailma riisi-külvajad — Jaapanis, Hiinas, Iraanis. Samasugune elu näis ootavat ka Massalõ riisipiirkonna elanikke Azerbaidžani kagunurgas ja teiste piirkondade rahvast, kus riisi kasvatatakse. Nendest maadest lõuna pool paikneb malaaria-tõvene subtroopiline Lenkoran ja käib Iraani piir.

Nende piirkondade mõnedes aulides olid kalmistud laiemad ja pikemad kui külad ise. Need on talupoegade vanad kalmistud. Kohalike elanike iga ei küündinud üle kolmekümne seitsme, kolmekümne kaheksa aasta; suur osa lastest ei elanud noorukipõlveni: neid neelas malaaria.

Troopikapalavik oli Azerbaidžani madalikul hirmus juba ammu ajast, kuigi siin varem riisi ei külvatud või külvati vähe.

Kui maa läks rahva kätte, kerkis Nõnkogude võimu ees dilemma: kas loobuda riisikasvatusest — siis oleks võitlus malaariaga hõlpsam, kuid piirkond jääb endist viisi vaeseks —, või ennekuulmatult rikastada see maanurk riisiga — kuid siis suureneb malaaria-oht. Dilemma lahendati bolševistlikult: et riis on vajalik, malaaria aga mitte, siis riis tuleb, malaaria aga kaob.

Sügis. 1937. aasta.

Laialdastel kolhooside rehetandritel on riisiolekujad üksteises kinni. Aulide aidad on täis. Mošeed on muudetud riisiladudeks.

Igas kolmandas või neljandas aulis kõrgub uus ehitus, valge nagu portselan ja märgitud erepunase poolkuuga. Need majakesed on malaariajaamad. Elanikkonda hiniiseeritakse metoodiliselt ja visalt. Üha enam levivad uued ravimismeetodid: sinega, salvarsaaniga, ravimtaimede leotiste segudega ravimine.

Bakuust aga tuleb õli soode ülevalamiseks. Soodesse on lastud gambusianimeline väike kala, kes sööb sääskede tõuke.

Rakendatakse uut riisi viljelemise viisi: põlde soostatakse vaheaegadega.

Kuid võib-olla ei malaariajaamad ega õli ega uus põldude soostamise viis ega kalakesed ei oleks avaldanud nii kiiret ja otsustavat mõju, kui poleks teostatud üks eeltingimus, mida väga hästi väljendab põline idamaine vanasõna: „Näljast meest haigus sööb, söönu aga haigust lõõb.“

Korralik toitumine ja kindlus homse päeva suhtes päästab inimesi malaaria tagajärgedest — nõrkusest, jõuetusest, punaste vereliblede vähesusest, ja sellest masendavast haiglasest laiskusest, millest jutustab üks Azerbaidžani vanade rändlaulikute kurbpilkeline laul.

Praegu on Azerbaidžan uhke oma stahhanovlastele-lööktöölilistele riisipõldudelt.

★

... Azerbaidžanis on üks põline piirkond, mida meenutades hakkavad südamed tugevamini lõõma uurijatel, geograafidel, taimeteadlastel ja jahimeestel. See on Lenkoran.

Kuni kõige viimaste aastateni jäid puutumatuiks ta määratu suured looduslikud rikused. Ta hirmutas inimesi cemale troopilise malaariaga, oma kaugusega tsiviliseeritud maailmast, ja äärmaade lõpmatu ning kurjaendelise vaikusega.

Kaks naaberrajooni — Lenkoran ja Astara — paiknevad allpool ookeani pinda kitsal rannikuvöötmele, tõusevad Talõši mägikurru nõlvadele ja lähevad üle Talõšini rajooni poolmetsikuteks, vallutamata laanteks. Teispool mägesid aga asetseb teine, võõras kapitalistlik maailm. Lenkorani taga lõpeb NSVL ja algab Iraan. Astaras, suures piiri- asulas, ongi tõmmatud vahejoon kahe maailma vahel.

Nende paikade loodus on rikas. Piki mereranda kähardub aedade tihe rohelus. Mäed on kaetud karuse, võimsa metsataimestikuga. Aedades lokkavad mimoosid, väikeselehelised granaadid oma tohutu suurte veripunaste viljadega, mooruspuud, mürdid. Aedades, jäätmaadel, majade tagaõuedes valmib paljastel, madudd kehadena läikivatel okstel kuldne viigimari.

Metsades on veel säilinud esiajaloolised kõvaduselt ja tiheduselt haruldased puu-liigid: raudpuu, mis on vajalik tekstiilmasinate süstikute valmistamiseks, metsik datliploomi- puu ja pukspuu. Liaanidega läbipõimitud tihnikuist langevad maisi- ja riisipõldude kallale karjad vihaseid tiigrid ja leopardid. Mägikarud ragistavad oksi pöösastike läbipääsmatus padrikuis. Hundid ilmuvad talvistel vihmaegadel Astara tänavale. Soopadrikud kiha- vad lindudest. Vankrite ja atrade ette rakendavad kolhoosnikud india seebusid — pealt- näha kohutavaid, kuid taltsaid härgi, kes on pärit palavatest piiritagustest maadest.

1934. aastast peale muudetakse seda Kaspia mere ranniku ala seltsimees Stalini alga- tusele NSVL teiseks subtroopiliseks baasiks Musta mere ranniku järel.

Lenkoranis kasvatasid juba ammu vanad aiapidajad hellitsevalt „hiina pöösast“ — teetaime. Tuli aeg nende kogemuste rakendamiseks suuremais mõõdetes. Nende vaev ei läinud kaduma, saades tasuks noore sugupõlve tänuikkuse.

1934. aasta kevadel istutas Kirovi-nimeline esimene teekasvatuse-sovhoos 30 hektaari teed. Saadi hea lõikus kõrgeimat ja peenimat hiina tee sorti, mis on samaväärtuslik „valge helbega“.

Siin asutati ka mandariini- ning sidruni-sovhoos. Subtroopika-jaam proovib katse- põldudel Floriida, Tšiili ja Mehhiko kultuurtaimede kodundatavust.

Laialdases katseistandikus lõhnavad mitmesugused meretagused taimed magusasti lähistroopilise sügise või talve soojas vihmavalangus. Novembrist kuni märtsini kallavad Lenkoranile heldelt sooja ning rasket vett pondunud sinakad pilved.

Noorte „võõramaalaste“ eest hoolitsemine nõuab aednikelt mitte üksnes teadmisi ja füüsilist tööd, vaid ka tarka taiplikkust ja erilist mõistmis-erkust noorte taimeorganismide suhtes. Katseaedades viljatakse pisikesi hinkan-sidruneid, mis on pärit Lõuna-Hiinast, Lõuna-Ameerika pekaan-pähkleid, feijoapuud, kuulsat oma ravimiliste, joodisil- davate viljade poolest, grape-fruit'i ja isegi kakaopuud.

Lenkoranist ei asetse kaugel Saljanõ — eesrindlike puuvillakolhooside ja väga saagi- rikaste kalapüügikohtade rajoon. Siit pole kaugel ka kuulsate „Kura leetseljakuteni“ (liivaseljakuteni meres), kus kunagi rikastusid vene püügiperemehed ja kaladega kaubitsejad.

Mererannikul Kura jõe suudme juures läigivad tuhmilt väikesed soolased järved ning soolase muda laamad. Vihinal lendavad madalalt suured helelased veelinnud. Mõnikord purskab madala vulkaani kraatrist müraga mudajögesid.

Jõekallastel paiknevad külmutushooned, parved kala puhastamiseks ja soolamiseks, võrgutöökojad, elektrijaamad, vene kalurikülad. Mõõda Kurat üles roomavad praamid

ja puksiirid Kaspia merelt. Jõe veed voolavad aeglaselt rohelisse tormisesse merre. On näha terveiks laevastikeks kogunevaid kalurikaljaseid, helgib tuurakalade ja belungade roosavärviline liha, sätendab latikate soomus.

Kaspia mere kalatagaravad on suured.

Siit läheb laiali kogu maailma kuulus must kaaviar (kalamari). XIX sajandil ja XX sajandi alguse kalapüügiiperemeestel muutus Kaspia tuurakala-mari kullaks imestusväärse kiirusega. Nõukogude Liit on praegusel ajal ainus musta kaaviari eksportija maailmas.

Saljanõst lõuna pool peitub Kzõl-Agatši tihnikuis ülikkalik ning kuulus lindude hoiuala. Kzõl-Agatši lahes talvitab miljardeid Euroopa ja Aasia rändlinde. Sinna lenda- vadki Venemaa metshaned ja kured. Udusulgede pilved lendlevad lumena hoiuala kohal. Kõik ümberringi on küllastatud mõrkjast linnulõhnast. Kära on kõrvulukustav: linnud riidlevad, söimlevad, armastavad. Seda paika valvatakse hoolsasti. Ta on tuntud kogu maailmas.

Säärane on Azerbaidžani kaguosa, mis asetseb õlist eemal. Kuid süstemaatilisel õliotsi- misel on seda musta aaret avastatud ka siin, Saljanõ maakhiitides.

★

Kaheteistkümnetuunise raudteesõidu kauguses Bakuust läände asetseb mägise nõlvas- tiku pehmeist joontest ümbritsetuna Kirovabad viinamarja-istandike poolsõõris. Viina- marja-põõsastik otsekui hoovab siia merivaigu-karva kahara laviinina üle veinitootva Šamhori naaberrajooni ääre (Šamhor paikneb Kirovabadist põhja pool).

Kirovabad — tööstuskeskus määratu suure ketrus- ja puuvillriide-kombinaadiga ning kalevivabrikuga — on kerkinud endise vaikse ametnike kolka Jelizavetpoli (hilisema Handža) kohale. Kirovabadile saadavad oma puuvilla suured ülikkalad rohtlad.

Puuvillapuhastuse vabrikust, mis avati 1926. aastal, on nüüd välja kasvanud Sergo Ordžonikidze nimeline võimas kombinaat. Temas töötab palju sadasid eesrindlikke nais- töölisi. Kaks kolmandikku neist on azerbaidžanid.

Azerbaidžani naise elus on puuvillapuhastuse vabrik etendanud suurt osa. See vabrik andis talle majandusliku sõltumatus ja avas töös edasi viiva tee, millela naiste tegelik vabastamine on võimatu.

Idamaa naistest oli vaimulikkonna poolt kõige hirksamini orjastatud just azerbaidžani naine. Tema vabanemine sai signaaliks uzbeki, tadžiki ja Kaukaasia mägirahvaste naiste vabanemisele. Palju naisi ja noorukesti tütarlapsi — Idamaa esimesi nõukogude nais- töölisi — langes vastaste ohvritena võitluses selle vabastuse eest. Vaimulikkond ja kula- kud hoidsid veel kindlalt oma kätes türgi-tatari soost talupoega. Naisi, kes olid loobunud näolinikust ja töötasid naisosakondades, tapsid mõnikord nende oma mehed, vennad ja isad.

Keerukas ja raske olukorras ehitasid uue sotsialistliku ühiskonna alust azerbaidžani bolševikud.

Otseks juhiks, revolutsioonilise noorsoo vaimustajaks, suurimaks inimese eest hoo- litsemise õpetajaks oli Stalini armastatud õpilane Kirov. Sergei Mironovitš Kirov sai azerbaidžani kommunistlike noorte ja vabastatud azerbaidžani naiste isaks. Nüüd on nende jutustused ja poeemidega sarnlevad noorusmälestused teinud Kirovi Bakuu pio- neeride ja oktoobrilaste lemmikangelaseks.

Seltsimees Stalini juhtnööride kohaselt taotles Sergei Mironovitš visalt, et revolutsioon igapäevases elus tugineks kindlale majanduslikule alusele. Bakuu, Handža ja siidikasvatava Nuhha tööstuslikes ettevõtteis leidsid naised, kes olid välja murdnud põlisest kodusest vangipõlvest, oma uuele elule kindla toe.

Sel 1935. aasta leinalisel ja karmil päeval, kus Handža sai tapetud revolutsiooni-tribuuni mälestuseks Kirovabadi nime, ei olnud ketrus- ja puuvillriide-kombinaadi nais-töölise seas ainsatki, kes poleks oma südames andnud võitlustootust.

Kirovabad on Taga-Kaukaasia ketrus- ja riidetööstuse üks suuri keskusi.

Moodsaima tehnika põhimõtete järgi on sisse seatud Nuhha siidikerimisvabrik ja tema abiettevõtted. Selle vabriku töö igapäevane täienemine viib edasi kogu siiditööstust Azerbaidžanis.

Kirovabad ja Nuhha on Azerbaidžani kergetööstuse keskused. Oma rasketööstus tuleb Azerbaidžanil veel välja arendada. Daškestanis kaevatakse kõrgeväärtuslikku rauamaaki, Tširagidzoris püriiti, Kedabekis vaske, Tšovdanis bariiti.

★

Üle kogu Taga-Kaukaasia on kuulsad Kazahhi rändmuusikandid — laulikud ja luuletajad, lehma- ja lambakarjased Kazahhi linnast, Azerbaidžani NSV keskusest. Kazahhis laulavad nüüd võistu kuulsate ašungidega laulikud-noorkommunistid. Siia sõidab kokku muistendite, põliste kangelaslaulude ja uute nõukogude laulude korjajaid.

Ašungil on, millest laulda Azerbaidžanis.

Palju värse on rahvalaulikud sõnastanud Leninist, Stalinist ja suurest rahvaste vend-lusest. Vanad mehed aga mäletavad veel laule muinasjutulistest vägilastest, kes võitlesid kurjade vaimudega, salapäraest aaretest, Farhadi ja Širini armastusest. Põhja pool, Kaukaasia peamise mägikurru harustikus asetseb kõrge vaikne paikkond — Zakatalõ. Teda ümbritseb rahvajutt, mis on veel karmim kui muistne lugu „vaprast hiiglasest Ker-Oglõst“ ...

Linna viib 120 kilomeetri pikkune kivitee. Kahel pool on rivistunud võimsad sileda-tüvelised puud. Nende lehestik mustab lünkadeta pitsilise võlvistikuna ja muudab kohati tee salapäraseks, värskelõhnaliseks tunneliks. Tihedaist okstest pudeneb längus päikesekiir-dest kullatud kreeka pähkleid. Naised ja lapsed korjavad neid kottidesse ja viivad tohutusse Zakatalõ pähklipuhastusvabrikusse. See vabrik on omal alal üks suurimaid maailmas.

Pähklipiuestee kõrval laiuvad aasad oma pehme ja hõbedaselt kahvatu rohuga. Lõh-nab mäestiku värskusest.

Vaikeses Zakatalõ linnakeses, kust kord valitseti tsaari-Venemaa üht kõige süngemat ning kõrvalisemat sõjaväelist ringkonda, seisab vana kindlus. Selles vaevlesid pärast 1905. aastat asumisele mõistetud madrused soomuslaevalt „Potjomkin“. Hobusetalli mus-tunud seinale on uuristatud suur ning täpne joonistus kolmekorstnalisest ristlajest.

Zakatalõ vaikeses paikkonnas on rajatud ka esimene roosi-istandik Nõukogude Liidus. Rooside lõhna kannab kümnete kilomeetrite taha pehme tuul. Neist roosidestki on loodud üks kaunemaid rahvalaule maailmas.

Mäestikupiirkond on rikas aedadest ja aasadest. Rohelistes mägikurudes ja nõlvadel paiknevad suured armeenlaste asulad. See on autonoomne oblast — Mägi-Karabahhi, kus rahvastus on palju tihedam kui Azerbaidžani teistes rajoonides. Enamik siinsest clanik-

konnast on armeenlased. Kõrgemal aedadest ja küladest haljendavad mägedes septembri väikesed alpirohumaad. Siia ajavad suviti oma karjad loomakasvatuskolhoosid.

Karjandus seisab Azerbaidžani põllumajanduslikus plaanis ühel esimestest kohtadest puuvilla järel. Karjakasvatus-majapidamisi on Azerbaidžanis kõikjal. Meriinolambad, karmivillalised Apšeroni lambad ja samuti veised üha paljunevad kogu Azerbaidžani sovhoosides, kolhoosides ja katsefarmides. Üle kogu maailma on kuulsad Karabahhi hobused ja Kazahhi härjad.

Kaukaasia karjakasvatuse jaoks on parimaks maa-alaks „eilag“, karjaste paradüüs. Eilag tähendab karjamaid kõrgmäestikus. Kaunimad kõigist on Karabahhi karjamaad. Sajandist sajandisse rühib igal kevadel mägedesse jalakäijaid, karavane, härjakaarikuid, eesleid, hobuseid, suuri lambakarju.

Kuid ammusest ajast on eilagitel ka varitsetud surmlük oht. „Vanamoor surm ajab taga enne kõiki ilusaid,“ ütleb vanasõna.

Kui olid kokku kogunenud karjad kõigist piirkondadest, kui nendega ühinesid sügavale Karabahhi mägedesse peitunud kurdi paikkondade karjad, siis levis hirmus sõnum: „Katk — veised surevad!“

Katku kartes astusid karjased lööminguisse võõrsilt tulnutega. Nakatatud paikade kohal lehvivad mustad lipud — katku märk. Inimesed laostusid. Meeleheide muutus rahvustevaheliseks vaenuks.

Nüüd on sellel lõpp. Mitte asjata ei laulda eilagitel:

„Mispärast on süda pöördunud kommunistide poole?

Seepärast, et päikese poole pöördub õis.“

Mägiaasadel ei ole enam kohta loomataudide põlisel needusel. Eilagitele asumine on korrastatud tsoonide järgi. Kari käib läbi karanteenist. Eilagitele on tulnud loomaarstid. Vappudes ja põrisedes veereb üle kivide „Loomakasvatuse õppepunkti“ mitmevärviline vagunvanker. Nõukogude veterinaari ja zootehnika elu eilagitel on raske, kuid huvitav.

Karabahhi mägismaaladel on talv vali. Neli kuud hoiduvad inimesed kollete lähedale. Pikad talved läbi õpitakse visalt kirja ja kultuurset karjapidamist. Õpivad kõik — lapsed, isad, vanaisad... Noormehi ja tütarlapsi sõidab laiali tehnikumidesse ja kõrge- maise õppeasutustesse — Bakuusse, Kirovabadi, Stepanakerti.

Karabahhi keskuseks oli Šuša linnake. Kodusõda jättis Šušast järele ainult müüri- jäänused täis kuuliauke. Nüüd on Šuša muutumas suvituskohaks, kuurordiks, kuid tema kõrvale on tekkinud suur Nõukogude linn Stepanakert — Stepan Šaumjani nime järgi. Siin asetsevad siidriide-vabrik, siidikasvatustuba, seitsmeaastased koolid, tehnikumid, internaadid. Stepanakert seisab just maa südames.

Mägi-Karabahhi kurdi osa keskuseks on väikelinn Latšin. Ka siin chitatakse: linnas on juba olemas koolid, ambulatooriumid, haigla, klubid ja veterinaarpunktid.

★

Armeenia vennasvabariigi mäed lahutavad Azerbaidžanist ta edelaosa — Nahhitševani autonoomse vabariigi.

Armeeniat eraldab Nahhitševanist Betšanahhi mäekuru.

Siinsed mäed on karmid, nende harjad on kaetud lumega, taimestik on kasin; vaev- lised teed looklevad järsakute kohal, orud on kollakashallid nagu lõvinahad.

Allpool Betšanahhi kuru tulevad eelmäestikus jälle tagasi lõunamaise looduse elavad värvid, lindude laul, kagukaare soe õhk. Siristavad tsikaadid, kõlab kaugel kurgutooniline laul, vulisevad allikad, õitseb põõsastik. Kingud on roosad ja vabarnakarva — neid on värvinud raud. Mõnedes kohtades ilmub väävel otse maapinnale, peites end kollase udusulise kanapojana kivi ääre alla. Kuid kõik on siin kuival ja järsult nurklik — pinnavormid, okkalise rohu tihnikud, ja isegi kuum tuul, mis pubub teispoolt piiri Pärsia stepidest.

★

Säärane on tänapäeva Azerbaidžan, üks Nõukogude Liidu kõige eesrindlikumaid ja õitsvamaid vabariike, üks kaunimaid maid maailmas.

*Nõukogude Kirjanike Liidu poolt saadetud
A. Adalise artikkel.*

S. Judovin

Uinjett

Medžnuni kõnelus kaarnaga

Poemist „Leili ja Medžnun“

Ju hommik on äratand kahvatu kulla, —
 kui kollane roos võib nüüd päikene tulla.
 Kaob koidiku kurbus, naeratab kuna
 ju taeva lasuuri säratav puna.
 Medžnun nagu õis hilissügise kastes
 on pisarais uppunud, voolata lastes
 sel jõel, mille alla on armastus maetud,
 kus paatki ju ujumas, puhanguist aetud.
 Nii rändab Medžnun. Kүүinib sinna ta piir, kus
 on kerkinud põuase keskpäeva kiirgus.
 Oo jahutav vari, nüüd karastust kalla!
 Ja viskub Medžnun puuhiiglase alla.
 Eks kastegi sinna koguma harju,
 kus laiade haljaste lehtede varju
 on sinetav järvesõõr puhkama heitnud.
 On Kevsergi¹ sellesse hõbedat peitnud, —
 kes muidu seal värskust ja kosutust kingiks...
 Seal mahlakad aasad on koondunud ringiks,
 seal lehestik puhkaja pea kohal viibub,
 kes kõrvuti rohuga vee juurde liibub!
 Nii rohus, mis allika jahedust uhkab,
 Medžnun oma kurbust ja väsimust pühkab.
 Ja paindunud haljale vaibale, helki
 lööb silm tal, kui silmitseb lehtede telki
 ja tumedat kaarnat seal istumas märkab:
 Sel silmades tungalde lõkendus ärkab;
 must kahl ta on ihaldet lokkide vahel,
 kui juuks, mis on sidunud südant kui ahel.
 See lind on küll must. Kuid prohvet Salihh² kas
 ei olnud ta looja, kes taseasust ihkas?
 Seal istub ta vaikselt, kuid puurivat pilku
 näib lehtede vahelt kui teemandi vilku.

¹ Kevser — paradiisi allikas.

² Salihh — legendaarne prohvet.

Ja mõistis Medžnun; pilgu vastuseks heitis
 ning südamekaaslase endale leidis.
 Siis lausus: „Oo must, kelle hinges on valgus!
 Nii sünge su hoidvate pilkude kalgus!
 Miks valgustet vari on sama, mis vari?
 Miks tume su selgegi keskpäeva hari?
 Ma hõõgan veel murest, — sina põlend ju, vennas;
 ma nukrutsen, — sina ju looritand ennast.
 Ja kui sa, tark, südame põletad ära,
 miks kustuma peab siis viimnegi sära?
 Ja kui sina põlenud oled ja puhas,
 miks põgened neist, kes hõõguvad tuhas?
 Või tumedas rüüs, miks trotsides valvet,
 miks loed mu näolt üht salajast palvet?
 Kas neegripoiss oled? Mis pill sul on kanda?
 Või Indiast tuled? Mis nime sul anda?
 Kust korjasid endale tumedust sina?
 Kas oled mu baldahhiin — šahh aga mina?
 Sel päeval kui põlesid tuleku kihust,
 sa ütlesid: libises kõik sinu pihust!
 Nüüd appi, mu sõber, ma oiates kukun,
 oo tule, sest varsti ehk laastatult hukkun!
 „Ma aitan,“ sa ütlesid. Usun su juttu,
 kuid kardan, võin surra rutem kui ruttu.
 Sa tuled, kuid näed, et vaikida kenam:
 ei mind, ei mu armsamat polegi enam.
 Kui silmad mul pimedaks kuivanud pähe,
 siis arstide arstimeist lohutust vähe.
 Kui talleke sattunud hundile suhu,
 siis kuhu ta jookseb veel, väetike, kuhu?
 Kui elustav julgus on kuivanud rinnast,
 kui seeme peab tõusma kivisest pinnast —
 siis ikkagi vili on küüdne ning väike,
 ükskõik kas siis õnnistab sadu või päike?“
 Nii kõneles jultunud puhkaja endas.
 Ja kaaren seal oksalt oksale lendas.
 Nii voolata laskis sõnade voogu,
 kuid lennuks sai suline kuulaja hoogu.
 Ta rääkis veel müüte, mis südamel kitsad,
 kuid kaaren, see kadus, jäi südame — pitsat.

Õõ pead ehtis mustade tiibade rüüga
ja nahkhiired ärkasid. Salatud süüga
siis pilkusid tähed kesk määratut kaotust. —
Või kaarnate silmad kesk ääretut laotust?
Jäi pimedaks mees — kaaren silmad talt kiskus.
Medžnun nagu õõ süngelt kummuli viskus. —
See põleb kui küünal, kel silmad veel näevad. —
Ta nutab, kuid kiirelt õõ asendab päeva.

VIDADI, MOLLA-VELI

Kured

Tõustes aeglaselt võimsate pilvede alla,
miks te igatsev laul puhkeb kõrgustes valla?
Kurvalt haliseb hüüd läbi hiiliva halla, —
kuhu viib teie tee kord teid, kured?

Nagu valgetest pärlidest lükitud ahel
uhkelt laotuses lendate pilvede vahel.
Pole paika seal maapealsel hädal ei pahel, —
toitu saate ükskõik kuidas, kured.

Minu sõnades tõde: kesk suurimat indu
peagi kohtate teekonnal roimarlist lindu,
veri värvib te päikeses heledaid rindu, —
õelalt ähvardab kotkas teid, kured.

Teie kodu on Bagdadis, olete teel, et
korra sünnimaal puhkaksid tiivad ja meeled.
Teie laulud mu südames kõmavad keeled. —
Miks te piinate nõnda mind, kured?

Teie pärite, sõbrad, mind — väsinud venda,
kellel väriseb sulg, kes on unustand enda.
Viige tõbiselt mehelt, kus te iial ei lenda,
viige kiri ükskõik kuidas, kured!

Tõlkinud Bernard Kangro

AZERBAIDŽANI PROOSAKIRJANDUSEST

MARIETTA ŠAGINJAN

Kui kõneldakse azerbaidžani kirjandusest, siis võib sageli kuulda, et ta proosa olevat luulest maha jäänud. Mis tähendab see „mahajäämine“, ja kui ta on olemas, siis millest see tuleneb?

Azerbaidžani üheksateistkümnenda sajandi kirjandusele jäi pärandiks pool tuhat aastat azerbaidžani luulet ja keel täis sajanditevanust rütmide inertsi, sajanditevanuse poeetilise sõnastikuga keel, milles kõnefiguurid, metafoorid, epiteedid ja pildistik olid juba sel määral tunginud keele loomusesse enesesse, et olid saanud otsekui lahutamatuiks keele kõnelisest kujust.

Azerbaidžani keeles on peaaegu võimatu kõnelda „ebaluuleliselt“, väljenduda mittepildiselt. Edasi: azerbaidžanid said valmispandud pärandiks rütmid ja meetrumid, mis olid pühitsetud põliseima kultuuri pärimustest ja on veel seevõrd elavad, et nende järgi luuletatakse praegu kui ka tulevikus. See tõttu tuli azerbaidžani proosakirjandusel algusest peale taluda uskumatut vastupanu oma tootmismaterjali enese, s. o. keele poolt. Selles võitluses keelega, mis pelga inertsi tõttu korraldus luulelisse, rütmilisse ning rütmilisse vormi ja mis juba otsekui ennakult oli „valmis sahteldatud“ luule jaoks, seisneski azerbaidžani proosakirjanduse põhimine raskus (nagu on lugu tõenäoselt ka teiste meie idapoolsete vabariikide proosakirjanduses).

Võitluses keele inertsi ja lause proosaliku ehituse otsinguis on azerbaidžani klassikud suutnud — ja seda peaaegu koheselt — saavutada süntaksi nüüdisaegset kergust ning lihtsust ja ühtlasi säilitada ning proosasse üle kanda kõike seda väärtuslikku, mida saab kasutada niihästi iseloomustuse vahendiks kui ka tunduste võtmeks ning šifriks (nimelt arusaadavaks ja harjumuspäraseks šifriks!) psühholoogiliste seisundite äratähendamisel.

Just sel teel, s. o. oma oskuse tõttu panna nüüdisaegse proosa teenistusse keele põlised poeetilised kompleksid, mis olid kujunenud värsiliste vormide jaoks, vabanesid azerbaidžani proosakirjanikud kohe väga paljudest proosa traditsioonidest — näiteks tegevlaste hingeliikumiste lõputuist analüüsides seal, kus seda üldse ei vajata, jäljendavaist analüüsides, mis mitte ei tugevda, vaid nõrgendavad raamatu tüüpilikke kujusid; liiga pikkadest looduse, olustiku, üksikasjade kirjeldustest, lühidalt — kõigist neist venivustest, mis naturalistlikes romaanides tõrjuvad lugeja kaugele kujutatud tõsielust, väiksusustavad seda tõsielu ja ähmastavad ta äärjooni.

Võtkem klassikaline pärand sääraselt suurelt kirjanikult, nagu on Mirza Fatali Aħundov (1812—1878), see Idamaa Molière. Hoolimata tema žanride rohkusest (näidendid, jutustused, didaktilised ja filosoofilised etüüdid, luuletused), hoolimata neis õeldu suurest mahust, kõige avaramast teemade hõlmamisest, tervest siin ellu kutsutud

mõtete maailmast pole see pärand suur trükilehekülgede arvult — ta mahub kahte köitesse.

Džalil Mamed-Kuli-zade (1869—1932) kohta võiks ütelda, et kümme tema lühikest novelli on niisama palju väärt kui kümme köidet mõne lääne ilukirjaniku teoseid, ja ületavad neid oma sisukuselt kaugelt enam kui kümnekordselt. Mistõttu? Seetõttu, et kogu iseloomustuse, psühholoogistuse, kirjelduse ja üksikasjalikumastamise valdkond, mis euroopa naturalistide-olustikukirjeldajate teostes täidab tuhandeid liigseid lehekülgi, korrastub Mamed-Kuli-zade toodangus puht-süzeelisse, igasuguseist tellinguist puhastatud valju joonistusse. Kuid selle joonistuse lakoonilisus ei tee proosat vaeseks, ei võta „inimhingede insenerikunstilt“ ta peamist stüühiat — psühholoogiat. Vastupidi: ta annab iseloomude kogu täielikkuse, hingeliikumiste kõik pöörded, kuid ta annab seda nii, nagu, ütleksime, egiptlased andsid portreed: kahe-kolme põhimise joone ja punktiga, viimse äärmuseni kokkuhoidlikult ja ühtlasi unustamatuseni väljendusrikkalt.

Samasugune on azerbaidžani kirjanduse teise klassiku Abdurahim Ahverdovi (1869—1933) looming.

Pärast suurt Oktoobrirevolutsiooni jätkab ja arendab klassikalisi jutustuspärimusi Azerbaidžani uus nõukogude proosakirjandus. Viimasel ajal on eriti hakanud silma paistma noor proosakirjanik Mir Džalal, kes on avaldanud romaani pealkirjaga „Noormehe manifest“. Palju kõneldakse ka andekast novellistist Enverist, kes õpib lääne meistritelt (Maupassant'ilt ja Flaubert'ilt); Mehti Husseinist, kes on kirjutanud romaani kodusõjast Azerbaidžanis pealkirjaga „Suurvesi“ ja rea jutustusi; azerbaidžani satiirikust Sabit Rahmanist. Hiljuti on ilmunud kaks jutustust — M. Džabari „Ema“ ja Ali Velijevi „Sõbrad“ — suure Stalini tööst ta põrandaaluse elu aastail Bakuus. Azerbaidžanis on üles kasvanud ka oma kirjanduskriitika; eriti tuleb märkida seltsimees Džafarovi julget sulge, kes on äsja kirjutanud raamatu näitekirjanduse üle.

Azerbaidžani nõukogude proosakirjandus on alles oma arengut alustamas, kuid juba mitmes suhtes (nagu süžee terav kontseptsioon, lakoonilisus, olukordade jõulisus, oskus iseloomustada tegevuse kaudu) ta on äratamas teravaimat tähelepanu.

Noorus

Sa kuues taevassinises ning agu põskedel,
oh tütar noore isamaa, oktoobri tahtmisel
sa ujud meres teaduse, et saada lainetel
kõik targa, millel sama helk kui vaigu kübemel.

Sa, noorus, muudad elusaks kõik tohutud ideed,
sest arud, kus nad valmisid, jah, selgest kullast need.

Näe, kergeis, lihtsais rõivastes on kirju iga õu
neid koolidesse tõttavaid, kel tarkusihas põu.
Nad raamatuile koguni on pühendanud jõu,
sest igal tunnil lähem päev, mil valmib aja nõu

planeedil, kus on praegu just ööpilkasuse tipp,
meid lasta tõsta sinasse koitverev võidulipp.

Õrn jumi näol, mis roosakam granaadiõunast ka,
läeb kooli vaikselt selgelt nüüd üks tütar kodumaa;
ta õpib laskma kaitsmiseks, kui sõjata ei saa,
ehk ründab ülbe röövel meid, ei värise siis ta.

Ja see, kes noor, ja see, kes hall, käib uhkelt vaenuteil,
mõök, õpetused Lenini ja kainus kilbiks meil.

Ja seniks, kui neid lugema saab eluraamatust,
on ajalugu sirvinud sealt kõiteid saladust.
Niikaua kui on kallakil tal palmik pigimust,
saab mitu korda tõusta päev, ei hooli uinakust.

Ent nüüdsest aknal igapäev on uue teate oot:
see tüdruk juba agronoom ja teine on piloot!

Tõlkinud Meeme Murang

Bakuu tööliste

Ratas saatuse juba käänas teel, näe asjalist!
Inimõigusi ihkab orjal meel, näe asjalist!

Kui vaid pisut lubada, kõige sekka tikuks ta,
rikka laiska mugavust piiksatades rikuks ta,
suutes hinge tõmmata läheks võimusenikuks ta
ja kui võitleks tõe eest, saaks ju sangarlikuks ta.

Ratas saatuse juba käänas teel, näe asjalist!
Inimõigusi ihkab orjal meel, näe asjalist!

Äh, sa ori, mille eest peaksin ülistama sind?
Kas on keegi õpetanud mõtteid hoolistama sind?
Rikkad valmis, kullake, aina pigistama sind,
et sa tänaks, kui nad taas tulnud abistama sind.

Ratas saatuse juba käänas teel, näe asjalist!
Inimõigusi ihkab orjal meel, näe asjalist!

Kuule, rikas, hoiä end, häda tõuseb maast ja veest!
Siis ka, kui tal õigus on, ära loobu oma teest,
ära lase hingata kordki aasta vaeva eest!
Ausad jäägu aulisteks, kehv, ei temast ole meest!

Ratas saatuse juba käänas teel, näe asjalist!
Inimõigusi ihkab orjal meel, näe asjalist!

Aru pole põrmu tal ega seda iial saa,
aina näljas, süüa ent tahab jumalatult ka.
Sul on sallil teine sall, rahaga võid katta maa,
aga särgi, püksid sai järelmaksu peale ta.

Ratas saatuse juba käänas teel, näe asjalist!
Inimõigusi ihkab orjal meel, näe asjalist!

**Kui sa tahad lõbusalt ses maailmas elada,
muretult ja edusalt ses maailmas elada,
hoia end siis kahju alt, et maailmas elada,
käitu aralt, nupukalt, et maailmas elada!**

**Ratas saatuse juba käänas teel, näe asjalist!
Inimõigusi ihkab orjal meel, näe asjalist!**

**Kui sa kuskil muret näed, ole vaga siis ja vait,
ära orba hellita, las ta tõinab, mädand mait!
Algatusi, ah mis neist, abistust ei tunne ait,
rahvale ja vaestele rikkal varuks on vaid lait.**

**Ratas saatuse juba käänas teel, näe asjalist!
Inimõigusi ihkab orjal meel, näe asjalist!**

Tõlkinud Meeme Murang

P. Sabsai

Detaile S. M. Kirovi monumendist Bakuus

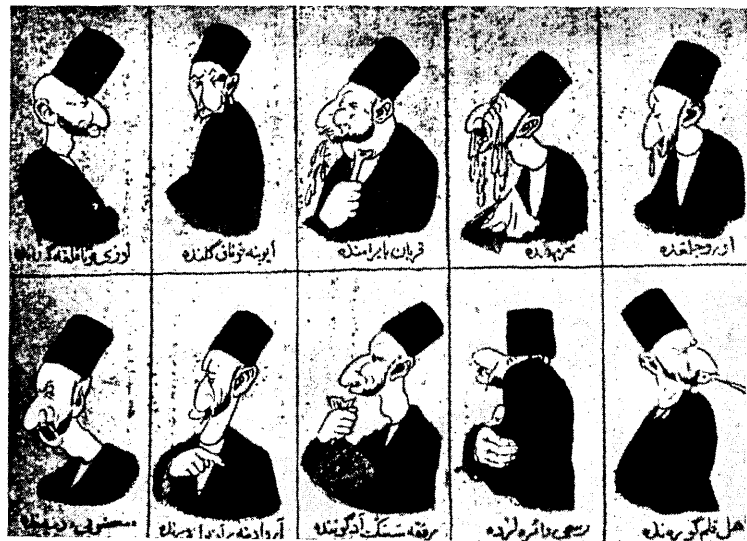
J. Agajev

Tee korjamine

A. Azim-Zade

*Ülal: Müsteerium „Maggeramō“. Uõitlus
All: Tants „Kotšali“*

A. Azim-Zade

Gadži (silmakirjatseja; 1914)

Lugeda ridade viisi ülalt paremalt vasemale. I rida: 1. Tänaval. 2. Kodu. 3. Maksab võlga. 4. Saab võla. 5. Kohtab rikast. II r.: 1. Kohtab vaest. 2. Palvel. 3. Kohtab võõrast naist. 4. Kohtab Uene võimumeest. 5. Kohtab azerbaidžanit. III r.: 1. Paastub. 2. Leimakuus. 3. Paastu lõppedes. 4. Külaliste tulekul. 5. Läheb ise külla. IV r.: 1. Kohtab lüteraati. 2. Ametiisikute keskel. 3. Armukese sünnipäeval. 4. Annab naisele majapidamisraha. 5. Palve ajal ütleb raskelt hüüdatava araabia sõna

AZERBAIDŽANI RAHVA KIRJANDUS

Azerbaidžani rahva kirjandusel on oma rikas tuhandeaastane ajalugu. Paljude sajandite vältel on azerbaidžani rahvas ränga feodaalse ja usulise rõhumise tingimustes loonud oma tähelepanuväärset luulet, mis seisab maailmakirjanduse ajaloos kindlal ning pälvitud kohal. Sääraste suurte meistrite nagu Nizami, Hagani, Fizuli ja Vahifi värsiloominguline pärand annab ilmset tunnistust azerbaidžani rahva andekusest.

Oletatakse, et azerbaidžani kirjanduse vanim mälestusmärk, kuulus kangelaslugude tsükl „Kitab Dede-Korkud“, milles ilmneb azerbaidžani suulise rahvaluule arengu tulemus, sai oma kuju XI sajandil (lugude üleskirjutus on pärit XVI sajandi algusest). „Kitab Dede-Korkudi“ kangelasteks on julged vägilased, vaprad sõjamehed, karmid sangarid, keda on armastusega ülistanud rahvalaulikud.

Nendes lugulauludes väljendub rahva kangelasmeelsus võitlustes, tema tarkus, lootused ja aimused. Sõjakommete karmus ühineb siin ennastalgavate rüütlike õilsusega ja aususega. Suure tunnete tõusuga ülistatakse lugulauludes sõjamehevoorusi. „Dede-Korkudi“ kangelased elavad mägitelkides, aasadel söövad nende hobustekarjad. Toredad on poolkolijaliku elu kirjeldused — suvistest asupaikadest, aedadest, viinamarja-istandikest, patriarhaalsest elu-olust, sõduri ja põllumehe karmist elust. See kõik on antud eredates, realistlikes piltides, kõigest hoovab rahvapärasust, lihtsust ja inimlikkust.

Neis lugudes kujutatakse ka julgeid ja õilsaid naisi. Sõjakäigule minevate vägilaste mõrjad töötavad pulmapäeval oma peigmeestele igavest truudust. „Hüütagu mind õnnetu saatusega mõrsjaks, kuid ärgu hüütagu häbituks.“

Kunstilise ja ajaloolise tähtsuse poolest võib „Kitab Dede-Korkudit“ asetada kõrvuti „Igori sõjaretkeloo“, „Rolandilauluga“, „Nibelungide lauluga“, „Kalevalaga“ jne.

Azerbaidžani kirjaliku luule esimesed teadaolevad mälestusmärgid on pärit XI ja XII sajandist.

XII sajand on Azerbaidžani luule hiilgava õitsengu ajajärk.

XII sajandil paistis silma naisluuletaja *Mehseti-hanum Handževi*. Ta jättis järeltulijatele pärandiks oma „Rubaiid“, milles ta näitab end andeka luuletajana. Mehseti rubaiides väljendub ta realistlik suhtumine tegelikkusele, püüd vaba mõtlemise poole ja naise vabastamise taotlus usulisest orjastusest.

Širvan-šahhide, Azerbaidžani valitsejate õukonna juures moodustus rühmkond luuletajaid, kes kirjutasid ametlikus, s. t. pärsia keeles; eriti paistsid silma *Abul-Ula Handževi*, *Feleki* ja *Ibrahim ibn-Ali Nadžar Hagani*.

XII sajandi azerbaidžani luuletajate keskel kõrgub üleva kujuna üks maailma luule tippude loojatest *Nizami Handževi Iljas ibn-Jussif* (1141—1203). Ta sündis, elas ja suri Handža linnas (nüüdses Kirovabadis), millest tulenebki ta hüüdnimi Handževi. See luuletaja elas kinniselt, tegeldes luulega ja teadusega. Ta oli lähedane azerbaidžani suur-bekkide õukonnale; need külastasid korduvalt luuletaja kodu, kes oli rahva seas kuulus oma tarkusega ja tagasihoidliku eluviisiga.

Nizami saavutas kuulsuse suure tsükli romantiliste poemide loomisega, mis olid laialt levinud Aзербaidžanis ja Iraanis. Nizami värsiline pärand koosneb viiest suurest teosest üldnimetusega „Hamse“ („Viisik“), mis sisaldavad ligikaudu kolmkümmend tuhat beiti (kaksikvärssi).

Nende poemide-romaanide aine võttis luuletaja maailma ajaloo sündmustikust ja mitmesuguste rahvaste elu romantilisest temaatikast. Ta laulab Iskanderi (Makedoonia Aleksandri) tegudest, romantilistest araabia luulekujudest Leilist ja Medžnunist, india, horesmi, slaavi, türgi, mauri ja kreeka kaunitaridest („Seitse kaunitari-portreed“). Nizami kasutas meeleldi „rahvusvahelist“ temaatikat, sest ta ei tundnud end mitte ühe või teise valitsejasoo alamana, vaid kogu Idamaa kodanikuna. Kuid samal ajal rõhutab ta peaaegu kõigis oma teostes erilise armastusega oma aзербaidžani päritolu.

Hoolimata pärsia keele valitsusest XII sajandi Aзербaidžani kultuuris ei ütelnud Nizami end siiski lahti oma rahvuse rahvakeelest, ja on väga võimalik, et rida Nizami teoseid, mis kahjuks on kaotsi läinud, oli kirjutatud aзербaidžani keeles. Lütfaali-bek-Azer jutustab „Atešgadis“ vana pärimuse põhjal suure aзербaidžani luuletaja kadumaläinud teostest. „Kuuldub“, loeme me seal, „et Nizami toodangus oli peale tema „Hamse“ kuni kaksikümmend tuhat beiti, kasidet, gazeeli, köt'e't ja rubaiid, mis on kaotsi läinud.“

On väga huvitav, et ühte oma parimaist poemidest, „Leilit ja Medžnuni“, kavatses Nizami kirjutada mitte pärsia, vaid oma emakeeles, aзербaidžani keeles.

Nizami kirjutas ka ametlikus riigikeeles, s. t. pärsia keeles. Kuid tema loomingu rikas sisund, tema ideaalid, kujustik ja tunded olid tihedalt seotud Aзербaidžaniga.

Nizami teostes avanevad ajaloo elavad leheküljed. Fantastika ning muinasjutulised väljamõeldused põimuvad tal ühte ehtsate piltidega aзербaidžani rahva elust ja olustikust. Venelaste kallaletung Bardale, muistendiline jutustus vene kuningatütrest, kaunitar Širin ja kuninganna Šamira, amatsoonid, Nizami mitmetes poemides kirjeldatud lahingud — see kõik on ajalooliselt ja geograafiliselt seotud Aзербaidžani ja Kaukaasia keskaegse maailmaga.

Seda kõike arvestades on vaevalt tarvis hakata tõendama, et Nizami traditsiooniline liigitamine kodanlike orientalistide poolt iraani kirjandusse kuuluvaks on väär ning tagurlik. Maailma luule ajaloo kunstlik ning vägivaldne moonutamine kodanliku orientoloogia poolt, pärsia keele ja iraani traditsiooni osatähtsuse mittemõistmine aзербaidžani kultuuri ajaloos, aзербaidžani rahva sajanditepikkuse ajaloo ja kõrge ning rikka kultuuri ja kirjanduse eitamine — see kõik viib suure ajaloolise tõe ja rahva võimsate loominguliste jõudude eitamisele. Isegi iraani ja igasuguste munde valitsejate raske rõhumise all on aзербaidžani rahvas loonud kunsti ja kultuuri meistriteoseid.

Nõukogude iranist J. N. Marr, Nizami ja Hagani loomingu ülihea tundja, seob täie otsustavusega ja kindlusega Nizami nime Kaukaasiaga ja esimeses järjekorras Aзербaidžaniga:

„Nizami on Kaukaasiale ta oma luuletaja, eriliselt aga sellele etnilisele rühmitusele, mis kuni viimase ajani säilitas oma kirjanduses pärsia traditsiooni — see tähendab Aзербaidžanile, kus Handža luuletaja on siiski suuremas aus kui Pärsias.“

Nizami ajajärgul tekkis Iraanis sotsiaalne-usuline liikumine, mis leidis oma filosoofilise väljenduse sufismis. Viimane avaldas suurt mõju nii iraani kui ka aзербaidžani kirjanduse edasisele arenemisele. Kuid need isesugused sufistlikud motiivid on Nizami too-

dangus rohkem seotud romantilise eeposega. Nizami tähelepanu keskuses seisab inimese isiksus, kangelaste saatust ning elamused. Kõige eredamalt avaldub Nizami romantism poeemis „Leili ja Medžnun“. Rahuldumata armastuse motiivi, kahe teineteist armastava inimese saatust, keda lahutab nende hõimude omavaheline vaen, käsitleb suur luuletaja inimhinge sügava mõistmisega.

Luuletaja on ses poeemis tõepäraselt ja tugevas valgustuses näidanud naise ja mehe ebavõrdsust ning naise kurba osa feodaalse muhameedliku olustiku tingimustes. Esimesena azerbaidžani luuletajate seas ülistab ta tütarlast, kes tahab umbsest haaremist pääseda päikesepaistesse, vabadusse, saavutada isiklikku õnne.

Kuid Nizami poemi kangelane Leili on veel nõrk üksiseisev naine, kel ei jätku julgust ja uljust orjuse köidikute, usulise ja feodaalse rõhumise ahelate purustamiseks. Ta ei suuda elada vastumeelse mehega ega alandlikult alistuda vägivallale, kuid samas ta ei suuda ka võidelda oma vabaduse eest. Leili — see on nõrk, kaitsetu lilleke, orjatari kurb kuju. Lahutatuna oma armsamast ta „lahutas eneses hinge ja ihu ning kires end põletas tuhaks“.

Laul vabast armastusest, mille oli loonud Nizami Handževi, inspireeris mõne sajandi võrra hiljem teist suurt azerbaidžani luuletajat Fizulit. Rahuldumata armastuse motiiv lõi uue jõuga kõlama XVI sajandi luuletaja teostes. Lootusetu armastuse pärast kannatav romantiline kangelane muutus aga Fizuli loomingus võitlejaks oma õnne, oma saatuse eest.

Nizami luule on Idas alati olnud laialdaselt levinud.

Nizami Handževi teosed on tõlgitud ka reasse euroopa keeltesse. Tema rikkalik luulepärand on azerbaidžani rahva hinnalisimaks panuseks maailma luule varamusse.

Nizami Handževi surematuis teostes kajastuvad azerbaidžani rahva mõtted ja tunded, ta rikas ajalugu ja elu-olu. Seepärast austabki azerbaidžani rahvas juba kaheksasada aastat nii kõrgeks oma suure poja mälestust. Praegu valmistub Nõukogude Azerbaidžan hoogsalt oma suure luuletaja kaheksasaja aasta juubeli üldrahvaliku pühitsemise vastu.

Üks esimesi kaalukaid luuletajaid, kes kirjutasid azerbaidžani keeles, oli Izzedin Hassan-oglo (XIII sajand). Azerbaidžani keeles kirjutas tollal teinegi andekas luuletaja — Ghazi Burhaneddin. XVI sajandil elas ja lõi luuletaja Nasimi Imadeddin.

Nasimi hiilgaval lüürilisel luulel ja ta ideedel oli suur mõju azerbaidžani kirjanduse edasisele arenemisele (Habibi, Hatai). Nasimi nimega lõpeb azerbaidžani luule keskaegne ajalugu ja algab azerbaidžani kultuuri uus ajajärk, mille krooniks sai XVI sajandi suur luuletaja Muhammed Fizuli.

Hatai, Habibi ja Fizuli looming kinnitab ilmekalt tõsiasja, et juba XVI sajandil saavutas azerbaidžani kirjandus suure õitsengu.

Fizuli pühendas kogu oma elu luulele. Ta süvenes paljudesse idamaistesse teadustesse ja oli üks oma aja silmapaistvaid õpetlasi.

Fizuli lõi oma teosed peamiselt „jämedas“ ja lihtsas azerbaidžani rahva keeles, mida võrristasid paljud luuletajad, arvates, et värssed saab luua ainult pärsia keeles. Fizuli ülistas valjuhäälselt ja andekalt oma emakeelt, tõendades oma loominguga kõigile azerbaidžani keele õigust iseseisvale olemasolule ja arenemisele.

Fizuli loomingu tipuks on teatavasti tema romantiline poeem „Leili ja Medžnun“, mida on ülalpool juba mainitud.

Fizuli läks azerbaidžani kirjanduse ajalukku suurimamöödulise lüürikuna, suurte tunnete ja ideede laulikuna. Tema arvukad gazeelid on erakordselt tundeküllased, siirad ja soojad.

Maailmavaatelt materialistina-metafüüsikuna suhtub Fizuli kriitiliselt ja kainelt teda ümbritsevale maailmale, valitsevaile klassidele, usule ja vaimulikele. Ta ülistab vabalt armastust, viina ning rõõmsat meelt vastukaaluks muhameedikule asketismile. Isegi mošeesse satub ta vaid „eksikombel, pöörates teelt kõrvale joobumuse hetkel“.

Azerbaidžani luule arenemine pärast Fizulit suundus pärsia keele mõjust vabanemise teele; üha enam läheneti rahvakeelele ja rahvaluulele.

XVII ja XVIII sajandil tugevnes üksikute Azerbaidžani feodaalsete khaaniriikide poliitiline ja kultuuriline tähtsus. Azerbaidžan oli killustatud feodaalseteks omanditeks, mida valitsesid ränkade ja saagiahnete seaduste alusel igavesti omavahel vaenlevad khaanid, sultanid, bekid, agalaarid ja melikid. Talupoegade pärisorjus ja orjus olid XVII sajandil laialt levinud nähtused.

Feodaalne vangla imes talupoegadelt nende jõu; ta kannatas ja elas kerjuslikult, tegi korduvalt katseid heita eneselt vägivaldsete valitsejate iket, pages metsadesse ja mägedesse, võitles rõhujatega. Piinatuna ja khaanide võimu alla muserdatuna valas rahvas oma kurbuse ašuuğide lauludesse ja ülistas oma kustumatut kangelasmeelsust muinasjutulise rahvakangelase Ker-oglö („pimeda poja“) kaju kaudu. „Ker-oglö“ on azerbaidžani rahva-eeepika suurim toode; ta loomine kuulub tõenäoliselt XVI sajandi lõppu ja XVII algusse.

„Ker-oglö“ seisab azerbaidžani rahva arvukate rahvalik-eeopiliste ja lüürilis-romantiliste poemide seas erilisel kohal. Ker-oglö on laulik ja sõjamees, kes on üles tõusnud bekkide ja pašade vastu. Ta võitleb rahva vabaduse eest. Sügava lüürismiga ja dramaatilisusega vestab rahvas oma kangelasest-vägilasest, vaprast sõjamehest ning vaimustatud laulikust-ašuuğist.

Lugusid Ker-oglöst laulavad azerbaidžani ašuuğid tänapäevani. See vanaaegne azerbaidžani eepos on avaldanud suurt mõju ka teiste rahvaste luuleloomingule: on olemas terve rida armeenia, uzbeki ja gruusia teiseid kuulsast azerbaidžani ratsanikust ja laulikust Ker-oglö'st. Taga-Kaukaasias on säilinud linnus-torne ja kindlusi, mis on seotud Ker-oglö nimega.

Romantilised poemid „Ašuuğ Harib“, „Šahh Ismail“ ja „Asli ja Kerem“ on samuti loodud Azerbaidžanis (XVI—XVII sajandil) ja on primaiks näideteks azerbaidžanite värsilisest rahvaloomingust.

XIX sajandil, tsari-Venemaa koloniaalse valduse ajajärgul, leidis azerbaidžani rahva võitlus feodaalisandate ja tsarismi vastu luulelise väljenduse rahvalikus kangelaspoemis „Katšah-Nebi“ ja reas muis teoseis.

Azerbaidžani rikka suulise luule õitseng ei saanud jääda mõjuta ka kirjaliku kunst-kirjanduse ning XVII ja XVIII sajandi luulekeele arenemisele.

XVII sajandi luuletajate plejaadis pälvib erilist tähelepanu luuletaja K o v s i, suure Fizuli parimate traditsioonide jätkaja. Tähelepanu väärib ka andekas luuletaja M a s i h i, romantilise poemi „Varka-i-Gülša“ autor, mis on kirjutatud klassilise azerbaidžani luule mõju all.

XVIII sajandi suurimad azerbaidžani luuletajad V i d a d i ja V a h i f kujunesid ning said oma kunstilise kasvatuse suurel määral ašuuğide luule parimate saavutuste

najal, ja see soodustas tunduvalt asjaolu, et nende looming sai laiadele rahvahulkadele omaseks. Vidadi käis läbi pika tee lihtmehest kuni diplomaadini ja õukondlaseni.

Suur on Molla-Panahh Vahifi luule võlu. Vahif on uue, Iraani luule mõjust vabanenud azerbaidžani luule rajaja. Hele ja rõõmus maailmataju on Vahifi realistliku luule aluseks, ja see eristab ta optimistliku loomingu tunduvalt Vidadi loomingust. Armastus, inimese ilu, looduspildid — need on ta loomingu põhimotiivid.

Vahifi värsi lihtsus, siirus ja meloodilisus on teinud ta lüürika rahvalikuks. Palju põlvkondi azerbaidžani ašuge on Vahifilt õppinud meisterlikkust värsistamises.

Pärast Vahifi algab kirjanduses uus arenemisjärk, mis on seotud eelkõige Mirza-Fatali Ahundovi ja Zakiri nimedega.

XIX sajandi alguse viie aasta jooksul (1805—1810) ühendati suur osa Azerbaidžanist Vene keisririigiga. Äraostmise ja vägivallega, tule ja mõõgaga, kümnete tuhandete elude hinnaga alistati Azerbaidžan.

Azerbaidžani rahvale, kes oli sajandeid võidelnud Türgi sultanitega ja Iraani šahhidega oma iseseisvuse eest, sündis neil raskeil aastail suur Mirza-Fatali Ahundov, kuulus azerbaidžani kirjanik, azerbaidžani näitekirjanduse ja teatri rajaja, luuletaja ja mõtleja ning suurimat liiki ühiskondlik tegelane. Tema võttis esimesena üles uue tähes-tiku idee ja tõstis oma mõjuva hääle fanatismi vastu, usu, vaimulike, ebaususe, idamaade vägivalvalitsusliku korra ja naiste vangishoidmise vastu.

Tema loob esimesed dramaatilised teosed azerbaidžani keeles. Komöödias „Taimeteadlane monsieur Žoržan“ taunib Ahundov masside ebausklikkust ja usukultuse teenijate petis-likkust ning valelikkust. „Sarabi khaankonna vesiiris“ näitab Ahundov, rünnates feodaalse aadli ülakihti, kuidas vägivalvalitsusliku korruga pole rahul ühiskonna eri rühmitused, kes nõuavad mõistlikku ja ausat valitsemist, mis põhjeneks õiglastel seadustel.

„Hadži-Kara“, Ahundovi parim dramaatiline teos, on sätendav satiir neljakümne aastate riiklike olude pihta. Looritatud kujul näitab see teos isevalitsuslikku rõhumist; ta kuulutab ette aadlipesade lähenevat hukkumist ja kujutab kaubitseva kihi elu negatiiv-seid külgi; ühtlasi ilmuvad siin esmakordselt azerbaidžani kirjanduses esile positiivsed talupoegade kujud.

Jutustuses „Petetud tähed“ andis Ahundov isevalitsuse ja despotismi satiirilise arvustuse, paljastades feodaalse valitsusviisi alatuse ja valitsejate iseka narruse, silmakirjalikkuse ning harimatuse.

Mirza-Fatali Ahundovi luulel on tähtis koht ta määratu suures kirjanduslikus pärandis.

Tema kuulus poeem „Puškini surma puhul“ on siiras ning erutav, kõrgelt kunstiväär-tuslik elegia, mida võib võrrelda Lermontovi luuletusega „Poeedi surma puhul“.

Esile paistab ka teise azerbaidžani luuletaja Mirza-Šafi Vazehi nimi. Ta on üks eredamaid kujusid XIX sajandi esimese poole azerbaidžani luules.

Üks kõige populaarsemaid Mirza-Šafi kaasaeglasi oli luuletaja Nabati; ta kirjutas lihtrahva ning karjakasvatavate-kolijate elust.

Samal ajajärgul ilmub avalikkuse ette Azerbaidžani suurim satiiriline luuletaja Ka-sum-bek Zakir, tähelepanuväärne lüürik ja stilist. Tema hiilgav satiirika-annet, maksva korra terav arvustamine, julgus ja enesekindlus tekitasid talle õige palju vaenlasi fanaatikute seas ja varandusega kihtides. Halastamatult häbimärgistas ta tsaariametnike müüdavust, mullade silmakirjalisust, mõisnike vägivaldsust ja julmust, kaupmeeste kitsi-

dust ja ahnust. Värsikunsti õppis ta asuugidelt ja kirjutas lihtsas, arusaadavas keeles, püüdes kõigest jõust saada lähedaseks oma rahvale. Zakiri loomingut iseloomustab süüdistamise paatos ja ühtlasi sügav lüürism.

Esikohal on Zakiri loomingus lüürika, valmid ja muinasjutud.

XIX sajandi teise poole andekaim luuletaja oli Seid-Azim Širvani. Oma tähelepanuväärseis gazeelides käib Seid-Azim Širvani suure Fizuli jälgedes.

Seid-Azim Širvani loominguga lõpeb XIX sajandi luule.

Lähenes Vene revolutsioon. 1905. aasta andis azerbaidžani luulele suure rahvaomase luuletaja Alekper Sabiri.

Juba töölisklassi revolutsioonilise liikumise koidikul kujundas seltsimees Stalin Bakuu bolševistlikku organisatsiooni, karastades teda võitluses kapitalismi vastu ja töörahva kõigi vaenlaste vastu.

1905. aasta suurest proletaarsest liikumisest äratatud azerbaidžani rahvas võtab ekspluateerijate — mõisnike ja kapitalistidega — võideldes aktiivselt osa ühiskondlik-poliitilisest elust ning tõstab esile omad laulikud.

Alekper Sabiri looming väljendas värvikalt Azerbaidžani laiade rahvahulkade revolutsioonilist meeoleolu.

1905. aastal ilmus ajalehes „Hajat“ Sabiri luuletus „Internatsionaal“.

Sabir kutsus azerbaidžani ja armeenia töörahvast, kes oli petetud natsionalistliku kodanluse poolt, üles vendlusele, ühinemisele ja internatsionalismile. Suur luuletaja nimetas julgelt tsarismi poliitikat salakavalaks, saatanlikuks, vennatapule ahvatlevaks. Ta süüdistas tsarismi tollal vallandunud veriste rahvustevaheliste tapatalgute väljakutsumises, kahe vennasrahva ässitamises teineteise kallale.

Sabir oli revolutsioonilise ajajärgu, laialdaste rahvaliidumiste ajajärgu luuletaja. Ta oli selgesti teadlik oma ajaloolisest ülesandest. Uhkusega nimetas ta end rahva peegliks.

Sabir on uuendaja, ta on kaugele eemaldunud gazeelide ja kasidede vanadest vormidest. Julgelt astus ta üle vananenud kirjanduslikest kaanonitest, tuues azerbaidžani luulesse uut ideelis-poliitilist sisu, uusi mõtteid ja uut sõnavara. Ta on laiade rahvahulkade luuletaja.

Teine XX sajandi suuremõduline luuletaja on Abbas Sihat. Kuid Sihati looming ei olnud oma iseloomult revolutsiooniline. Hõõguvad protestid kaupmeeste-ekspluateerijate vastu, „tühipäiste“ haritlaste, „kesta suletud inimeste“, vegeteerivate väikekodanlaste jt. vastu vahetuvad selle luuletaja toodangus sageli kaebusega aja julmuse ja oma isikliku jõuetuse üle.

★

28. aprillil 1920. aastal kukutasid Azerbaidžani töölis- ja talurahva massid kangelasliku vene proletariaadi vennaliku abiga ning Lenini-Stalini suure partei juhatusel vasturevolutsiooniliste mussavatistide, bekkide ja kapitalistide valitsusvõimu. Azerbaidžan muutus õitsvaks sotsialistlikuks vabariigiks kõrgelt arenenud tööstusega ja laialdase sotsialistliku põllumajandusega.

Azerbaidžani rahvas hakkas arendama ka oma uut kultuuri, rahvuslikku vormilt ja sotsialistlikku sisult.

Vana azerbaidžani haritlaskonna primad esindajad — silmapaistvad kirjanikud Džalil Mamed-Kulizade, Ahverdov, luuletaja ja näitekirjanik Džabarlõ, Ab-

dulla Šaik ja teised — pühendasid kogu oma loomingulise jõu rahvale, kes oli ehitamas sotsialistlikku ühiskonda. Ära tundnud mussavatistide kogu valskuse ja silmakirjalikkuse, paljastasid nad oma teostes halastamatult kapitali palgalisi agente.

Azerbaidžani klassilise kirjanduse parimate pärimuste najal arenedes ja vene rahva rikast kultuuri omandades on Džafar Džabarlõ Nõukogude Azerbaidžani tingimustes saanud üheks suurimaks nõukogude kirjanikuks. Ta on rikastanud azerbaidžani kirjandust uute realistlike teostega („Tule mõrsja“, „Sevil“, „1905. aastal“, „Almas“ ja „Jašar“), mis on kirjutatud revolutsioonilistel teemadel, on loonud rea kangelaste kujusid, kes võitlevad uue maailma eest, sotsialistliku ühiskonnakorra eest.

Eraldi tuleb ära märkida kirjanik-bolševik, Azerbaidžani esimene proletaarlik luuletaja Mamed Said Ordubadõ. Juba enne Oktoobrit piitsutas Ordubadõ oma sügavassesöövivate satiiridega fanatismi, vaimupimedust ja maailmast mahajäämist. Pärast revolutsiooni suundus tema satiiri peamine teravik usulise oopiumi ja väikekodanluse vastu.

1930. aastast alates on Ordubadõ kirjutanud rea ajaloolisi romaane. Romaanis „Udu-ses Täbrises“ kujutab autor 1917.—18. aasta Iraani revolutsiooni. Romaanides „Põrandalune Baku“, „Võitlev linn“ ja „Maailm muutub“ on Ordubadõ jäädvustanud Taga-Kaukaasia proletariaadi revolutsioonilist võitlust vabaduse eest.

Kõrvuti vanemast generatsioonist kirjanikega ja luuletajatega töötavad Nõukogude Azerbaidžanis noored kirjanikud.

Luuletaja Suleiman Rustam, kes on palju korda saatnud proletaarse luule väljaarenduse jaoks Azerbaidžanis, joonistab oma teostes kommunistlike noorte ja kodu-sõja kangelaste kujusid ning kirjeldab sotsialistliku ülesheitustöö võite.

Samed Vurgun on suure ja omapärase andega luuletaja; ta on kujunenud Nõukogude ajastul. Ta seisab nüüdses azerbaidžani kirjanduses ühel esimestest kohtadest. Tema loominguline tee viib küla omapärase idüllilise ülistuse juurest sotsialistliku tege-likkuse laia luulelise hõlmamiseni. Paljuütlevad on tema loomingu iseärasused — sügav lürisim, rahvapärased, lihtsus ja kergestimõistetavus. Tema lüürilisi teoseid läbib kirglik andumus kodumaale, peen loodusetunne ja armastus elu ning uue inimese vastu.

Kõrgeväertuslikud on tema tõlked maailma parimaist luuleteostest — A. S. Puškini „Jevgeni Onegin“, Šota Rustaveli „Kangelane tiigrinahas“ ja teised.

1936. aastal annetati Samed Vurgunile Lenini orden ja 1939 Austuse märgi orden.

Mamed Rahim on end viimaseil aastail näidanud ühena azerbaidžani luule küh- sedest meistritest. Ta on loonud rea kaalukaid teoseid, näiteks poemi „Surematu kange- lane“, mis on pühendatud Baku proletariaadi armastatud juhi S. M. Kirovi mälestusele.

Rasul Rza on üks azerbaidžani andekaid noori luuletajaid. Oma lüürikas laulab ta revolutsioonilisest liikumisest Idas („Tšapei“) ja sotsialistliku ülesheituse aktuaalsetel teemadel („Bolševistlik kevad“). Rasul Rza ühendab romantilise tunnete-elevuse oskusli- kult tegelikkuse realistliku ja tõepärase esitusega, kasutades rahvalaulu kujusid ja motive.

Rikas on Rasul Rza laululine looming. Paljud ta luuletused on viisistatud ja Azerbaidžanis lauldavaiks saanud.

Rasul Rza töötab edukalt V. Majakovski luuletuste tõlkimise kallal. 1938. aastal an- netati talle Austuse märgi orden.

Osman Sarivelli on lüüriliste luuletuste autor, mida iseloomustab lihtsus ja siirus. Oma suures poemis „Kodumaa“ kujutab see luuletaja Nõukogude piirivalvurite kangelaslikku, ennastsalgavat võitlust, kes teravpilguliselt valvavad meie sotsialistliku kodumaa piire. Laialt on tuntud ka tema luuletus „Fantaasia“, mis on pühendatud tulevasele Bakuule, ja luuletused Leninist ning M. Gorkist.

Luuletustega kodumaa kaitse teemadel on esialale tõusnud Abdulla Farug Effendiev. Lahingumeeloluline luuletus „Täpsuskütt“ on azerbaidžani lugeja üks lemmikteoseid. Luuletuses „Partisanid“ ja poemis „Haspalad“ näitab ta azerbaidžani rahva kangelaslikku võitlust oma vaenlastega ja Punaarmee osa inimeste ümberkasvatamises. Abdulla Farug on rea Punaarmee marsilaulude autor.

Eraldi tuleb jutustada Nõukogude Azerbaidžani naisluuletajaist. Naine, veel hiljuti orjatar feodaalsete mõisnike Azerbaidžanis, on tänu leninlik-stalinlikule rahvuspoliitikale saanud Nõukogude Liidu võrd-õiguslikuks kodanikuks ning aktiivseks jõuks sotsialistlikus ülesehitustöös.

Azerbaidžani ajalugu tunneb paljusid naisluuletajaid. Mehseti, Natavani, ašug Peri ja teiste nimed on laialt tuntud azerbaidžani rahvale. Nende luules kajastub sügavalt tolaeagse naise-orjatar kaitsetu olukord.

Nõukogude Azerbaidžani vaba naine laulab täiel häälel õnnest ja vabast ning rõõmsast elust.

Naisluuletaja Rafibeili Nigjar on avaldanud rea luuletuskogusid. Ta armastab loodust, meie rõõmsa päikesepaistelise maa merede ning steppide avarust ja ääretust; luuletuses „Sona“ kirjutab ta Azerbaidžani vabadest naistest.

Teine andekas naisluuletaja Mirvari Dilbazi ülistab oma värssides õnnelikkude Nõukogude maad ning vaba nõukogude naist. Dilbazi pühendab oma parimad värssid sotsialistlike võitude organiseerijale ja vaimustajale, maailma proletariaadi targale juhile Stalinile.

Viimaseil aastail on kujunenud uued kaadrid, uued anded, kes on oma teostega rikastanud nõukogude luulet. Nende seas tõusevad eriti esile Džafar Handan, Hadžiev, G. Alizade, Sona Mamedova, Bejuk-Aga-Kasum-zade, Taljat, Alekper Džafarov jt.

Nõukogude Azerbaidžani luule peegeldab sotsialistliku ülesehitustöö edusamme, oma rahva kangelaslikku minevikku, Nõukogude rahvaste vendlust ja nende sügavat armastust maailma proletariaadi suure juhi vastu, kes viib meid võidult võidule — seltsimees Stalinile vastu.

Rikkalikult on lõõnud õitsele azerbaidžani rahvalooming. Korjatakse ja uuritakse rahvaepikat, rahvamuistendeid, laule, bajatisid, rahva vanasõnu jne.

Azerbaidžani rahvalaulu põhimiseks poetiliseks vormiks on bajatid, s. t. üksikud iseisvad nelikvärssid, millede mõte avaneb efektses lõppteravikus. Nende nelikvärsside sisu on mitmesugune. On õige palju armastus-, filosoofilisi, satiirilisi ja sotsiaalse sisuga bajatisid. Bajatid kujutavad encesest suure meistrioskusega loodud tooteid. Neis me kohtame rahvaluule pilte ja metafoore väljatoetud kujul, rahvaluule ceskujulikemaid näiteid.

Iga aastaga kasvab ja rikastub üha enam ašuugide luule.

Vana Azerbaidžani rahvaluules on otsekui peeglis näha rahva võitluse ajalugu, ta aimused ja lootused, ta elu ja olustik. Rahva vanasõnades särab elutarkus.

Suurem osa rahvaluule toodetest on loodud feodalismi, mõisnike rõhumise ajastul. Seepärast väljendub neis mitte üksnes rahva kangelaslikkus, mitte ainult rõõmus maailmataju, vaid ka rahva mured ja kannatused.

Suur sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon muutis põhjalikult rahvaloomingu sisu. Untes bajatides, mis on loonud nõukogude ašuugid, ülistatakse meie rõõmsat ning jõukat elu, Nõukogude rahva vabadust ja õnne.

Rahvalaulu on loonud ja loovad luuletajad-ašuugid. Juba feodaalses Azerbaidžanis olid tuntud ašuugid Divarganlı Abbs, Abdulla, Sarõ-ašuug jt. Ašuugid on alati olnud rahvahulkade lemmikud. XIX ja XX sajandi suurim ašuug oli Alesker.

Enamik nüüdseid azerbaidžani ašuge — nagu Nadžaf, Asad — on Aleskeri õpilased. Tuntud nüüdisaegne nõukogude ašuug Bozalhanlı Hussein esines omal ajal luulevõistlustel koos ašuug Aleskeriga.

Pärast sotsialistlikku revolutsiooni on azerbaidžani ašugide read märksa tihenened.

Nõukogude maa ašuug — see on luuletaja-agitaator, propagandist ja nõukogude patrioot. Azerbaidžani ašugide lauludes väljendub rahva viha ja vihkamine kodumaa vaenlaste ning reetjate vastu.

Ašuugid on Nõukogude Azerbaidžanis ümbritsetud partei ja valitsuse tähelepanuga ning hoolitsusega. Azerbaidžani kunstidekaadist osavõtjatele Moskvas, ašugidele Asad Rzajevile ja Avak Azarjanile on annetatud Austuse märgi orden.

Ašuugid laulavad oma lauludes rõõmsast, õnnelikust, jõukast elust Nõukogude maal ja meie võitudest.

Azerbaidžani kirjandus kasvab ja areneb, nagu azerbaidžani rahva kogu kultuur, Lenini-Stalini lipu all, tänu bolševikkude partei targale rahvuspoliitikale ja Nõukogude Liidu rahvaste stalinlikele sõprusele.

*Nõukogude Kirjanike Liidu
poolt saadetud artikkel.*

Laul armastusest

Kui aaret su mälestust peidab põu, — mul läheneb surm...
Aost aoni su ootel on olnud mu õu! Mul läheneb surm.

Ei laugele valvsale laotu und, ja rahutus öös
mu südameallikat kõrvetab põud... Mul läheneb surm!

Ju hingesse kurvastus kündnud on vao, — mul läheneb surm!
Õnn, kuhu sa poetid mu osa, mu jao? Mul läheneb surm...

Nii hellasti hoian su armastust paos, kui pung endas õit, —
ent pea närbund lillena tolmusse laon... Mul läheneb surm...

★

Su pakatav ilu on minule hukk, mul läheneb surm!
Su jalgadel puhkasin, padjaks su sukk, — mul läheneb surm...

Ei halastand mulle su karmistund meel: „Mine mu'st!“
Ma läksin — su süda sulgus kui lukk... Mul läheneb surm!

Mu pisaraist udune pilk sind ei näe, mul läheneb surm,
sind hoidma ei ulatu enam mu käed, mul läheneb surm!

Kui tuul pillirookest nii painutab mind mu üksindus julm.
Sul ohverdän end, — ükskõik kuhu läen, mul läheneb surm!

Tõlkinud M. R.

FRAGMENTE AZERBAIDŽANI KULTUURIST

AKROPOLIS BAKUUS

Azerbaijani NSV pealinn Bakuu asub Apšeroni poolsaarel ja on Kaukaasia muistseimaid linnu. Tõenäoliselt asutas ta üks sassaniidide dünastia keisritest juba V või VI sajandil. Teda mainitakse juba X sajandil.

Sajandeid käis Bakuu käest kätte ühes tema juurde kuuluva territooriumiga. 642. aastal araablased vallutasid Azerbaidžani ja valitsesid seda kuni türklaste-seldžukkide tulekuni umbes 1058. aastal; 1222. aastal algas mongolite sissetung. 1501. aastal Ismail I, Pärsia šahh, vallutas Bakuu ja Širvani. 1578. aastal said üürikeks ajaks peremeheks osmanid-türklased, need asendas 1606. aastal Pärsia valitseja šahh Abbas. 1723. aastal ilmusid esmakordselt venelased, linn käis vaheldumisi mitu korda käest kätte ja alles 1806. aastal sai Bakuu lõplikult Vene linnaks.

Paljud matkajad kirjeldavad Bakuu vana kindlust ühes ta toredate paleedega. Akropolis vanas Bakuus on tänini säilitanud grupi huvitavaid vanaaja mälestusmärke, millede hulgas leidub suurepäraseid, juba XV sajandil püstitatud näiteid muhameedlikust arhitektuurist.

Iidsed tänapäevani säilinud müürid linna põhjaosas, linnatornid kuuluvad sassaniidide aega. Mitu korda on neid restaureeritud, ümber ehitatud araablaste, širvan-šahhide, türklaste, pärslaste ja venelaste poolt. Ainuüksi poole kilomeetri ulatuses on säilinud kuni 20 torni laskelävedega. Äratab tähelepanu šahh Abbasi värv, ehitatud, vastavalt pealkirjale, Pärsia šahhi Abbas I ajal 1207. aastal (1649. a.). Portaali kaart chib bareljeeff, mis kujutab kaht heraldilist lõvi ja nende vahel härjapead.

Otse rannas seisab hiiglaslik Neitsitorn (Köz-Kalassi), üle 28 meetri kõrge, 116 astmega. Kohalikud elanikud seavad selle mälestusmärgi ühendusse kogu muhameedlikus Idas väga levinud legendiga kuningatarist, kes varjas end tornis temasse armunud isa tagakiusamiste eest. Torni edelaküljesse on asetatud väike kivitahvel pealkirjaga: „Kube Massud Ibn Daud“, mis kuulub XII sajandisse.

Sönök-kala mošee seinal on säilinud dateering 1077.—78. a., vanim pealkiri Bakuus. Selle mošee juurest viib tee akropolise juurde mööda kitsaid ja kõveraid põiktänavaid nn. Muradi värava kaudu, mis kujutab endast valgest kivist laotud toredat portaali, ilustatud stalaktiitide ja kirjatud kividega. Pealkiri hedžra 994. aastast (1616. a.) meenutab Türgi sultani Muradi valitsusaega linnas.

Khaani palee on ehitatud Halil-Ullah I poolt umbes 500 aastat tagasi. See on väheltane kahekordne hoone, ehitatud hästitahutud helekollastest paetahvlitest.

Huvitavaimaks mälestusmärgiks muhameedlikus arhitektuuris on khaani palee kohtukoda, mis asub palee õues.

Kõrguval vundamendil seisab kuuetahuline rotund, piiratud kolmest küljest lahtise sammastikuga. Iga samm on kaunistatud raiekirjaga soklil ja kapitellil. Paviljoni portaal oma elegantsilt, ornamentimise kauniduselt, kõigi detailide harmoonialt kuulub Kesk-

Aasia ja Iraani ehituskunsti toredamate portaalide hulka. Portaali orv, täisnurkne, läheb üle poolümmarguseks ja on täidetud stalaktiitide ridadest. Peenim taimemustriline ornament, raiutud kivisse, katab portaali ülemise osa.

Kõrvalpaiknev khaani mošee asub väheldases hambulise müüri piiratud õues. Mošee on ehitatud 1441. aastal, evib minaretti, allpool täisnurkset, mis kõrgemal läheb üle kaheksatahuliseks. Minareti tüvi on kroonitud hästi säilinud stalaktiitidega.

Selle minareti monumentaalsed vormid, ta piirjoonte lihtsus annavad aluse oletada, et minarett on ülemineku vorm kindluse vaateornist.

Samas õuekeses asub širvan-šahhide hauasammas. Puhkepaiga saalil, plaani peal ristikujuksel, on keskel ruudukujuline kupliga kate. Sissekäigu-portaal, väiksem kui kohtukojal, on samuti kaunistatud kirjatud kiviga, stalaktiidilise orvaga. Portaalil on kunstiliselt sisseraiutud pealkiri ja ehitusdaatum — 1435. — 6. aasta.

Ruumi nurgas on veehoidla. Samasugune veehoidla, mis asub Narimanovi tänavas, evib kaljusse raiutud 80-astmelist treppi. Šahhi palee õues tõmbab endale tähelepanu veel väheldane kaheksatahuline kivitorn telgilise kattega — dervişi mausoleum.

Arhitektooniliste mälestusmärkide kogu komplekt, võrreldes muhameedliku maailma paljude ehitustega, ei ole võib-olla nii grandioosne, ent evib detailides palju omapärast ja iseseisvat. Erinevalt iraani mälestusmärkide enamikust, mis on ehitatud väikesist telliskivist, on Bakuu akropolise ehitused püstitatud kohalikust valgest kivist ja on seetõttu paremini säilitanud üksikud detailid.

AZERBAIDŽANI VAIBAD

Vaibakudumine Kaukaasias on keskendunud Azerbaidžani, mille arvele langeb $\frac{3}{4}$ kõigist toodetest. Peale väga väheste erandite arenes vaibandus külakohtades, kusjuures kudujaiks olid eranditult naised. Viimasel ajal arenenud tööstus on vaibakudumise välja tõrjunud. Kujukaimalt ilmneb see protsess Apšeroni poolsaarel, naftatootmise keskuses, kus kunagi kooti eranditult hinnalisi vaibasorte.

Suurimaiks vaibakudumise territooriumideks on Kubini, Gjandžini ja Širvani ringkonnad. Vaipade nomenklatuur tuletus peamiselt maakohtade nimedest, levis siis kogu Taga-Kaukaasia teatud sortidele ja täpsustus kaubanduspraktikas.

Kubini vaipadeks hakati nimetama parema kvaliteediga vaipu, lühivorsilisi ja peene-lõngalisi, s. o. millede vorss pügati väga madalalt. Lühivorsilisi širvani vaipu peeti väärtuselt keskpärasemaiks.

Teist liiki vaibad, jämedast lõngast ja pika vorsiga, said nimetused: karabahhi, gjandžini, kazahhi jne. vaibad.

Vaipade kolmas liik on ilma vorsita tooted, taolised mustriksile siledadele kangastele: sumahhid, kilimid, hurdžinid (reisupaunad), hobusetekid...

Kaubanduspraktikas eristati veel gabistane — lühivorsilisi kitsaid pikliku kujuga vaipu.

Kunstilises suhtes on kõige kujukamad kubini vaibad. Nende ornament on väga mitmekesine. Mustrikkus, värvilisus, peenelt väljatöötatud joonis tõstavad need vaibad esile.

Pikk vorss, jame lõng ei anna kudujale samu võimalusi mustrite filigraanseks rafineerimiseks, joonis on geomeetriselise, ornament rütmiliselt korduv, motiivid ei ole nii keerulised.

Vaibakudumisel kui rahvaloomingu liigil on tihedalt eluga. Vaipade olles igapäevaseks tarvitusesemeks, kirjutas elu neile ette kindlad vormid. Apšeroni poolsaarel on majad väga avarad, seetõttu seal valmistatakse väga suuri vaipu. Külmemates maakohades on vaibad väga tihedad, pika vorsiga. Palvevaibad on väheldase formaadiga, erilise ainult neile omase mustri ja ornamendiga.

Värvid, mida kasutati möödunud sajandil, olid kohalikud, neid valmistati ise, peamiselt taimematerjalidest, mida võidi leida koha peal. Nii valmistatakse värve: tumepunast, kollast, pruuni, musta. Siniseks värvimine toimub harilikult mitte kodus, vaid erilistes värvikodades. Täitsa unarusse on jäänud taevassiniste toonide tegemine, ja vaipu suurte helesiniste pindadega ei tehta juba XIX sajandi algusest peale.

Kohtades, kus vaibatootlus oli väga arenenud, suhtus kohalik elanikkond sellesse kui jõukuse allikasse. Azerbaidžani juures võib varanduslik seisund määratav olla lausega: „tal on nii ja nii palju vaipu ja kilimeid“.

Vaibakudumise kunstiline külg, kirjade ja ornamendi keerulisus, millel puudub utilitaarne tähtsus ja mis kasutuna ainult keerustab ja raskendab naiste tööd, põhjustas azerbaidžanite juures järgmise muistendi: „Jumal lõi inimese, hoolitses ka selle eest, et õpetada talle mõni kasulik amet, käsitöö, ja tööpoolest õpetas talle kätte, kuidas näiteks õmmelda enesele riideid ja üldse tegelda sellega, mis on inimesele otse hädavajalik. Ent kurat, saanud sellest teada, meelitas inimese enda juurde ja näitas talle oma kudumiskoda. Inimene oli kudumiskojast tööpoolest võlutud, ja kurat õpetas talle selgeks vaibakudumise.“ Ühenduses sellega kutsuvad azerbaidžanid kangastelgi „šaitan karhana“, s. o. kuradi töökojaks.

Imperialistliku ja kodusõja ajal elas Taga-Kaukaasia vaibatööstus üle täieliku languse, ja alles nõukogude võimu kehtimahakk lõi kõik vajalikud tingimused selle üldsuse poolt tunnustatud ja kuulsuse omandanud (ja peale selle tähtsaks eksport-artikliks oleva) rahvaloomingu-liigi õitsenguks.

RAHVAKUNSTNIK A. AZIM-ZADE

Kunstilise elu algus Azerbaidžanis on lahutamatu seotud kunstnik Azim-Zade nimega. Ennerevolutsiooniaegne Azerbaidžan oli mahajäänud feodaal-patriarhaalne maa, oli islami pesa. Islam ei häirinud arhitektuuri arengut, ei häirinud rahvakunsti õitsengut, kuid takistas täiesti maalikunsti ja skulptuuri arengut.

Azim-Zade oli oma nooruses käskjalaks veskis, siis kontoriametnikuks, ent huvi kunsti vastu tekkis tas juba varakult. 1905. aastal ta on kaastegev satiirilises ajakirjas; satiiriliste jooniste menu sunnib teda pühendumata ainult kunstile.

Nõukogude võimu ajal Azim-Zade organiseerib oma kodumaa kogu kunstilise elu, asub unesti-loodud organisatsioonide etteotsa, töötab Kunstnike Liidu organisatsioonilises komitees, valmistab ette Azerbaidžani kunstidekaadi Moskvas ja võtab sellest ise osa. Ta maalib, illustreerib raamatuid. Ta kirjutab endast: „Kunstnikuks tegi mind sotsialistlik revolutsioon. Ma püüan kõrgel kanda sotsialistliku kunsti lippu, püüdes oma teostega kasvatada vihavaenu minu rahva ennerevolutsiooniaegse neetud mineviku vastikute külgede vastu, aidates seega välja suretada ta jäänuseid, mis on takistuseks minu rahva ja kogu inimkonna teel helgele tulevikule — kommunismile.“

Azerbaidžani luuletaja Nizami teosed, kelle kaheksasaja aasta juubelit pühitseb käesoleval aastal nõukogude maa, on äratanud tähelepanu oma olulise kõigi sajandite kestel. Ta teosed olid mitte ainult raamatukogude kaunistuseks — nad elasid ja tõmbasid endile kunstnike tähelepanu, kes pärandasid meile tohutu hulga miniatuure, mis kajastavad nende loojate ideoloogiat ja kunstilist maailmavaadet.

Muistsete käsikirjade tellijaks oli harilikult maa sultan või mõni teine vägev õukondlane. Islami raamatukunst oli puht õukondlik kunst, millele pühendati palju tähelepanu ja tööd. Kirjutajad ja kunstnikud olid suures lugupidamises ja olid sageli nende tööandjate uhkusajaks. On teada terve rida geniaalseid kunstnikke, kes evisid suurt kuulsust, nagu Behžad Gerat'ist, Aga Mirek, Tnetan Mohhamed. Eriti õitsvaks perioodiks miniatuuride suhtes oli Abbas I, Azerbaidžani vallutaja epohh. Nende kunstnike hulgas paistsid silma Aga Riza, Riza Abbassi ja teised.

Peaaegu kõigis käsikirjades kordub stseen, sarnanev reproduktsioonil toodule: Khosran leiab Širini ja hämmastuses ta ilust pistab koguni sõrme suhu (XV sajand); sama teemat kordab ka järgmine reproduktsioon. Riza Abbassi kujutab Širinit kogu ta ilus. Ja praegu tegeleb terve rida azerbaidžani kunstnikke Nizami teoste illustreerimisega.

Tume meri

Tume meri, tume meri,
vanad rahvad laulnud sust.
Olid neile tähtikeeris,
taevasina, öö muldmust,
roheline puude veri,
pruunjas sammal, hälliv nurm,
lapse rõõmus naeruheli,
haavat sõdur vait ja kurb.

Tume meri, õõtsub sinus
inimhäda, inimõnn,
muinasjutu muistne nõidus,
vägivald ja orjasund . . .

Kadus pime orjaviha,
tundmatute tuulte tung,
kasvas nägemise iha,
saabus pöördeline tund.

Jätsid rahvad salavaenu,
kaskivana kõlas hää, —
tume meri koidu aegu
leegitses kui põlev ääs.

Tume meri, tume meri,
uued rahvad lauldes sust,
laulvad kahest võitlusleerist —
punav koit ja öö haudmust.

AIRA KAAL

ATEISM A. H. TAMMSAARE LOOMINGUS

MARVO TAMARI

Lenin ütles: „Usk on rahvale oopium. Usk on vaimne puskar, milles kapitaliorjad uputavad oma inimväarikust, oma nõudmisi vähegi inimväärsele elule.“ (N. N. Rumjantsev, „Jõulupühade tekkimine ja nende klassiline olemus“, lk. 3.)

Ristiusk oma piina- ja piitsacvangeeliumiga taotleb teadlikult inimese tundeelu ülespiitsutamist, et kutsuda inimeses välja ekstaasi. Haiglane olek, palavikus viibimine on kristluse loomulik olukord. Sellega saavutab kirik inimeselt täielikku kuulekust ja truudust ning mis tähtsaim — huvi ainult „taevaste asjade“ vastu. Tavaliselt sektide jutlustajad taotlevad kuulajaskonnas ekstaasi.

Inimesed kargasid pörandalt üles, löid käsi üle pea kokku, krigistasid hambaid, murdid sõrmi ja palusid jumala käest armu, kuid see ei kuulnud neid... kuid Paal ei kuule neid, ta on magama uinunud... („Rahaauk“, lk. 48.)

Et usuhullustus viib paratamatult katastroofile, seda tõendab A. H. Tammsaare jutustusega „Rahaauk“. Liivamäe vana kaevab usuga mäesse auku, et sealt kunagi raha saada. Oma usuhullustuses arvab ta, et ainult usklikud võivad teha seda tööd.

Mitte kaevamine, vaid usk, mis kaevamise juures, toob varanduse maa seest välja, sest ilma usuta on kaevamine paljas kaevamine. („Rahaauk“, lk. 28.)

See ei ole sugugi liialdus, sest kirik sisendab isegi tänapäeval inimestesse usku imedesse, rumalustesse, lunastusse, pörgusse ja paharettidesse. Ainult teadliku inimese juures ei leia „usu imed“ pinda. Pühakute jäämeid ja nende „üleloomulikke mälestisi“ näitab kirik ka tänapäeval „veendunud tõsidusega“.

Kuid katoliiklaste omad on veelgi kenamad, näituseks: püha Maarja piim, püha Anna kamm, Joosepi saapad ja Kristuse eesnahk (viimane olevat isegi kolmes eksemplaris olemas, millest peab järeldama, et eesnahk pidi kolm korda uuesti kasvama, mis võiks olla kaudseks kolmainu tõenduseks... („Kool ja usuõpetus“, „Ratsionalist“ nr. 4, 1933, lk. 117.)

Põrgupõhja uus Vanapagan Jürka langeb usupimedusest Antsu orjusse. Isegi papp lausub Jürka kohta: „Arult nõder, aga usult vägev!“ („Põrgupõhja uus Vanapagan“, lk. 97.) Sama papp lausub Jürkale eespool: „Pead uskuma võimatut, siis saad õndsaks!“ (lk. 56).

Oma naiivsuses usub Jürka, et Ants on ta sõber, nagu usuvad usklikud, et papp on nende heategija ja „teetasandaja taeva“. Alles sündmustiku lõpplahenduse osas avanevad Jürka silmad, taganevad temast usulised eelarvamused ja algab Jürka kättemaks Antsule.

II

JUMALATA — A. H. TAMMSAARE KREEDO.

A. H. Tammsaare suhtub paljudesse eluküsimustesse talle omase skepsisega, kuid usuküsimuses on ta jõudnud täieliku eitamiseni. Indreku vaimse arenguga näitab Tammsaare,

<p>بهرین تو باو همبست فرما زنده بطرف شاه راهم کور ساز جوانی بر غریب ناپه رور غم آن دینش از یک جان د کوه کانی خند بخش ای پور زبیر کز دید که نام شک بار چون رفتیم تو را خواهم که مانی سستی مروت همیشه مروتش او نسک لیت است با تو سازش چو شیرین ساقی باشد هم خوش</p>	<p>بدست خویش کور خویش کند سر کورم بسبکی بفرزند بکوی ابری روزی کد کرد مذبحه سود سوادیر زبان کرد بخشای آن جوان نازش را من بر نسک با تو چه است چو سر و باغ دایم در جوانی دولت از ندرنج چو خورشید بدستش داد کس بر یادش کبر ز شیراز زهر باشد هم سودش</p>	<p>مذارم دوستی چند کز کانی نوید بر سر کورم کفر ما د بی آتش بلند زلف چون بر شد عروا در هیچ دور غم نگار بنام آن مرد عزیم بدین نیک میزد که نکند لبست پیوسته شادان چو شاد کفایت این بود که باره از این شده شیراز کف شرح از بد چو عاشق است کاشک با ما</p>	<p>که بر من کرد بدین روز روزانی بند روزی ز غم خوش شاد دل چاره و آتش بند کرد مبادا بیچاکش از بخانم که بجان ما ز غم نشستم بجان کدم درم کوه کند مبادت در دوزخ کور کند بزخم تشکر این کرد آن بشیرینی چند هم چون کوه خور ز محاسن غم زشت کرد آن</p>
--	--	---	---

<p>که کاشش ز غم زشت کرد آن</p>	<p>چنان دنگت شد کوه خور</p>	<p>بگردد زنده ای آن ز کمان</p>	<p>بهرین تو باو همبست فرما زنده</p>
--------------------------------	-----------------------------	--------------------------------	-------------------------------------

Illustratsioon Nizami poemile a. 1360

Emir Gadžiev

Illustratsioon Nizami põemile

et ta suhtus usku jäägitult eitavalt. Indrekut piiras Vargamäel kõikjal usk jumalasse. Mauruse koolis ateistlike õpetajate (Kulebjakov, Molotov, Šlopašev jt.) mõjul arenes ta teadvus. Õpilaste ajakirjas kirjutab Indrek jumalavastase artikli, mille pärast Maurus sundis teda koolist lahkuma.

Mina olen esimene, kes annab sulle Eestimaal surmava hoobi. Mina olen esimene, kes julgeb avalikult karjuda: Sind ei ole, on ainult tähed, tähed, tähed. On ainult lõpmatu ruum, kus eksib surnud tähtede valgus. Kui sa oled, siis ärata ellu surnud tähed, anna eksivale valgusele tema ema, ta läte tagasi. Tee närbunud lõhnast värske lill, tee lõhnast inimesest elus inimene. Tee, kui sa oled, kas kuuled! Aga sa ei tee midagi, mitte midagi. Sa ei ole teinud ei seda ega teisi maailmu, sa ei ole ka teinud inimest, vaid arene mine, mis tuleb üle suuruste...

Sinu päevad on loetud... olid saurused, aga siis tuli inimene ja nüüd ei ole enam ühtegi saurust. On inimene, aga varsti tuleb üliinimene. Oli püha härg, aga siis tuli Zeus ja püha härga ei ole enam. Härgi on küll, aga nende pühadus on läinud. Oli Zeus, aga siis tuli Jehoova ja Zeusi pole teps enam. Oli Jehoova, siis tuli teadus ja nüüd küsin ma: kus on Jehoova? Ning vastan: ta on läinud sauruste teed. („Tõde ja õigus“ II, lk. 563/565.)

Emand Vaarmanni juures jätkub armutu jumala eitamine. Kuid Tiina, jalutu tütarlapse, kes rumalusest ootab ingleid, et need teeksid ta terveks, lohutuseks ütleb Indrek, et ta on valetanud, kuna jumal clavat, mida tema, Indrek, tõendavat Jeesuse Kristuse nimel. Mõned kirjanduskriitikud on tembeldanud seda tööka kui Indreku jõudmist jumala tunnetamiseni, mis on täiesti ekslik. „Tõe ja õiguse“ viimases raamatus kinnitab veel Indrek Tiinalle:

„Ma tahtsin vististi, maksku mis maksab, teid sel korral lohutada, muud mitte midagi, sellepärast andsin teile jumala, inglid ja õnnistegija ning lõpuks iseendagi, kui jumalast ja õnnistegijast ei aidanud. Nõnda oli see.“ („Tõde ja õigus“ V, lk. 431.)

Pettudes ühiskonna antagonistlikust olemusest ja võitlusest iseendaga põgeneb Indrek tagasi maa juurde, et leida lunastust töös. Ent siingi kogeb ta, et inimesed on muutunud. Kõige enam üllatab Indrekut isa seisukoht usuküsimuses.

„Ons jumalast saanud mõrtsukas? Peab jumal minema veel iseenda vastu sõtta? Peab ta iseenda tapma? Sest vaata, poeg, kui jumal läheks meie poolt ja läheks ka sakste poolt — ja jumal võib seda, ta on igal pool — kui ta nõnda läheks, siis saaks ju iseendaga silm silma vastu kokku.“ („Tõde ja õigus“ V, lk. 116.)

Tammsaare on veendunud, et usk on minemas allamäge, sest vähe leidub muinasjuttude uskujaid. „Uskumast tõrgub igapäine inimene, jumala sulastest rääkimata!“ ütleb Tammsaare artiklis „Kool ja usuõpetus“ („Ratsionalist“, lk. 114, 1933, nr. 4).

Vargamäe Andres kinnitab sama:

„...inimene usub oma labidat, millega ta maad kaevab, ja oma kirvest, millega puid raiub, ikka rohkem kui teda, jumalat. Oma loomagi usub inimene rohkem kui jumalat.“ („Tõde ja õigus“ V, lk. 119.)

Vargamäe Andres on küll vabanenud usu köidikuist, kuid usu täieliku teadliku eitamiseni ta ei jõua. See-cest ta poeg Indrek ületab sellegi lünga. Indrek on vaimselt täielikult vaba...

Näidendis „Kuningal on külm“ ütleb kirjaülem:

„Usku ei peeta enam hariduseks ega ka vaimu- või hingeteaduseks. Usk on iga inimese eraasi, aga inimeste eraasjadega tegeleb siseülem.“ (Lk. 26.)

Artiklis „Kool ja usuõpetus“ avaldas Tammsaare samu mõtteid, ühtlasi soovitades usuõpetus kaotada ka ülikoolist, sest „teadus toetub mõistusele, teoloogia usule, milleks peaksid siis need kaks ühe katuse all varju otsima“ („Ratsionalist“ nr. 4, 1933, lk. 114.)

Või arvatakse ehk, et ülikoolis usuõpetuse jaoskond ei tee tegemist niipalju usuga kui jumalaga, jumalateadusega, teoloogiaga, ja võib olla ei mõtle riik jumalat koguni mitte oma kodanikkude eraasjaks tunnistada? („Ratsionalist“ nr. 4, 1933, lk. 113.)

Tammsaare soov on nüüd täide läinud. 21. juuni ülestõusuga kaotati ka ülikoolist usuõpetus, nn. „usuteaduse fakultet“. Ja ENSV Konstitutsiooni § 96 tunnistas „jumala“ kodanike eraasjaks.

Tõe ja õiguse probleemid on andnud Tammsaarele põhjust kinnitada, et inimest saab lunastada ainult inimene, kui kaob inimese ekspluateerimine inimese poolt. Tammsaare jumal on — inimene, kes armastab tõe! Selles mõttes on Tammsaare loomingu põhiidee südamelähedane M. Gorki veendumusele: „Inimene, see kõlab uhkelt!“

Ja oma viimsel teekonnal Metsakalmistule andis Tammsaare oma lõpliku tõenduse kreedole — jumalata!

Liiiv vihiseb...

Liiiv vihiseb rahutult rannal,
hooti tümiseb rümedalt voog — — —
Tõus vilistab, ulub ja ründab,
et heitunud rabiseb roog.
Meri rohekas, metsik ja range
mürab, jõurab ja raevutseb taas;
rappub karjudes rünklainte kaas —
hoog hoo järel tõuseb ja langeb.

Merre kalurid lükkavad paate,
vile huulil ja naeratus näol:
Vast rünnata täna veel saame —
kuis hullund see rohekas kaos!
Taamal rühmlevad töötades rivid —
paati rabeleb rebenev võrk:
meri õitseb!... ent uhke ja tõrk!
Laine rakatab raskelt kui kivi.

Mehi raputab raevude käsi,
meelte kutsumist kumiseb aeg!
Jääb võitjaks, kes tormis ei väsi,
keda iial ei kohuta raev.
Mõte taltunud vormidest irdu,
tõus rebista pimedust aoks!
Vasar, sädemeid valguseks tao —
üle ohtudest mehismeel virgu!

AARE NIINEMÄGI

JÄLITATU

ERNI PÜSSA

Järsku viskus virgunu istuli ja jäi hingetult kuulatama. Kas ei kanguta^o nud keegi viletsat küüniust? Kas ei püütud kolinata kõrvaldada sissepoole rampi pistetud tugevat kasepulka?

Kas ei astunud praegu all seina taga kogemata paar komistavat sammu? Ja kas ei vandunud seal keegi sosinal — läbi hammaste?

Mees ülal pennide vahel heintel ootas tardunult pikki minuteid, ent midagi ei juhtunud. Ainult märatsev sügistuul kihutas pöörasena üle kõmiseva nõmme ja niiske niidumaa. Küllap tema see kangutaski lagunenud uksenäru kallal, irvitas ähvardavalt eemal ja vandus seina taga sosinal — läbi hammaste.

Rahunenult laskus pingutunud kuulataja uuesti pikali. Kohendas vajunud peaalust, tõmbas kulunud ja õhukese mantlitüki paremini peale ning jäi avasilmi vahtima pimedusse.

Väljas müristas võimsalt sügistorm. Puhuti paisus see nii kohutavaks, et kõssivajunud küünilogu lõdises nagu süüdlane. Näis, nagu tahaks tormihoog vanakese juba järgmisel silmapilgul palk-palgilt ja kõrs-kõrrelt laiali puistata. Suur haraline mänd küüni otsas vaakus elu ja surma vahel. Ta peksis meeleheitlikult okstega vastu küüniseina ja pildus nähtamatut ründajat käbidega. Asjata! Juba järgmisel silmapilgul läbis rebestav ragin pilkase õõ ja mannetu küünike rappus puu langemise pörutusest. Okste kraapimine vastu pleekinud palke ei seganud lebajat enam.

Oli siiski mõnus ja hubane olla uluall säärase koerailmaga. Liati veel mõrkjalt lõhnavais heinus, mis tundusid roidunud öölisele pehmeina nagu kana seljast kitkutud suled. Kõigele mõnususele vaatamata ei tulnud ometi enam niipea und, seda mõnele nii pelglikku sõpra, vaid ta andis taas ruumi närvilisile mõtteile, mis tulid ja läksid või jäid nagu painaja.

Enne oli mees tõesti veidikeseks tukastanud. Oli tundnud end nagu langetavat kuhugi sügavale alla, kus laiutus liikumatu rahu. Närvide pinge oli lõtvunud hoopis. Isegi unenägusid ega viirastusi polnud. Põsk tundus veel praegu märg olevat magusast unemahlast. Neetud kolin aga all ukse taga pidi selle kõik pühkima. Pahuralt kehtas end lebaja ning sulges pikkamisi silmad.

Täna pole väljas kindlasti elavat hingegi. Kellele pakukski lõbu säärase rajuga jahikoera mängida? Pilkeline muie rändas üle habetunud näo, siis arutas ta endamisi edasi. Nüüd ollakse särgiväel köetud tubades kärise kippuvate vatsadega ägisevate toidulaudade taga. Põõnutatakse ümmara naisukesega tohtus abieluvoodis ja tuntakse elunatukesest sügavat mõnu.

Nii, nii! Põõnutage, põõnutage, saab kurnatud redumeeski pisut hinge tagasi tõmmata ning sõba silmale lasta. Muidu alati aina igavene sõit sees, elu juuksekarva otsas, seljataga saakihastvad sõõrmed.

Jääks õige homsekski siia. Kes kurat ehk ikka säärase ilmaga tuleb? Liiasi siis täpipealt sinna! Nuusivad vahel veidi tühja tuult ka. Väsiivad äragi ehk pilguks!

Teab kuidas nende teistega? Küllap vist juba külmad. Nojaa, et kui tabati, siis muidugi. Aga näe, teda, seda heinteöölist, pole seni tabatud. Jaah, peab olema pingul nagu terasene vedru. Ega muidu ütelda, et seda kuradit ei võta kuul ega miski.

Ainult vanamehest on kahju. Ei tema kulupea suuda vist ikka veel mõista, mida taotleb poeg. Mõtleb kindlasti edasi, et raisus see võsuke, kellest mõeldud kasvatada ausameelne sulasemees. Ta kohus oleks olnud jätkata isa poolelijäävat orjust võõrastel õuedel ja täita lahkete sakste põhjatuid taskuid.

Ja Virve, see lihtsameelne, tuleks ainult selleks tema kõrvale, et sigitada uusi orje, kellel pole muud kui vilets ja ilmetu hing kiduras kehas.

Ei, — ja veel kord ei!

Tuleb võidelda ja võita! Käristada ometi kord ahelad ja luua uus maailm uue rahvaga, kes kõik on võrdselt inimesed! Kadugu viletsus, orjus ja ekspluatatsioon!

Vaat seda tahab tema, seesama, kes lamab praegu ulguvas öös poollagunenud küünis. Selleks võitluseks annab ta kõik: oma isikliku õnneraasukese, oma mõistuse, jõu ja isegi elu.

Võib-olla on ta üks varajasi pioneere, kes langeb, nägemata võitu. Sellegipärast peab minema lõpuni! Idee ju jääb elama, lahing kestab üha palavamalt edasi. Tuleb uusi mehi, sitkemaid ja teguvõimsamaid — neid saab tohtu palju — ja siis saabub hommik kõigile. Saabub võit, suur ja üllas. On langenud jäädavalt ori ja isand ning sündinud uus täisväärtus — inimene. Võib-olla puhkab tema ühes paljude endataolistega kuskil liivakünkas igavest und, eks aga maitse siis teised tema elu hinnaga ostetud vilja.

Raginal ja kolinal lendas midagi jälle vastu pehkinud palkseina. Pisut puudus, et mees oleks taas paiskunud istuli. Ometi suutis ta jääda peaaegu rahulikuks, ainult kuulatas teravalt, teravalt — midagi.

Nii ta seal vähkres ühelt küljelt teisele. Mõlgutas süngeid mõtteid ja kuulis, kuidas seina taga pilkane öö mõirgas. Tundis end jõuetuna raksama maailma põlema oma hiiglaideest. Nägi tulijaid, neid, keda suutis süüdata ja kes olid võimelised läituma, nägi aga ka neid, kes rõhuvalt olid täiesti külmad ehk äärmisel juhul äraootavalt leiged, ja lõpuks neid, keda armu-
tult taas kustutati.

Ja tema ise? Teeks, kuid ei jõua. Peab toetama kõigest jõust veel teisi, neid nõrgemaid nii ihult kui hingelt. Momendil ei suuda ta ju õieti muud kui joosta ja varjata. Jah, siiani seda, kuid kauaks? Küllap varsti on lõõg täis. Noh, aga lõpp siis lõpp!

Magaks nüüd korraks õige sügavalt, kui ainult see tuul seal räästa-
õlgedes nii haliselt ei nuuksuks. See oli täpselt nagu itkeks kaasat mattev lesknaie — pikalt ja lohutamatu. Ja nõmm seal eemal! — Kuidas see küll hoiatavalt kõmises, nagu ratsutaks seal trobikond perutavaid traavleid saaki haistvate meestega turjal...

Ta ärkas tugeva prahvaku peale. Nüüd lõhkus keegi tõesti küüniust. Esimesele tugevale tõmbele järgnes teine ja kolmas, ent kasepulk rambis täitis ausalt oma kohust.

Välkkiirelt oli mees heintel püsti. Ta kahmas mantli kaenlasse, hiilis tasakesi ülemise luugini, päästis hääletult roostetunud haagi ja praotas luuki pisut-pisut.

All pisteti midagi ukse vahele ning kangutati. Kostis lühike ragin ja järgmisel silmapilgul tõendas pooleldi täidetud küüni langev kahkjäs valgusevihk, et uks seisis pärani lahti.

Otsustavalt paiskas ta luugi pärani ja hüppas.

„Käed üles!“ See kostis nagu kooris, ja trobikond mustavaid püssiraua-
suudmeid sihtis talle otse südamesse.

Mantel kukkus kärisenud männitüvele, käed tõusid aeglaselt tinahallide pilvede poole ja seisis tõstetud käsi hambuni relvastatud meeste ees.

Kellegi taskust kõlisesid välja tuliued käeraud.

Tabajad, kogunenud ühtekokku, seletasid midagi pooli hääli. Nende liigutustes peegeldus jahimehe-ärevust ja silmis kilas saagitabamise rahuldust. Anti märku minekuks, kuid peatuti paari sammu pärast uuesti. — Õige, kurat võtku, vangi mantel! Miks ei võta ta seda kaasa?

Uuesti vabastati käed, uuesti kerkisid laskevalmis püssid. Rahulikult tõmbas vang mantli ülle, nõõpis ta hoolikalt kinni, sirutas siis käed ette, sai oma nikkelsäravad ehted ja teekond algas. Mindi üle madala heinamaariba, põiki üle nõmme ja suunduti küllaviivale rööbasteele.

Oli veel varajane aovalge. Raugenud torm oli aset andnud tihedale lauskvihmale, mida järelejäänud tuulepuhangud nüüd minejale hooti

nätku paiskasid. Astuti sõnatult sünges hanereas mööda lirast rööbasteed, kuhu sügisene kraavitaja heaks oli arvanud visata oma savikamad labidatäied. Vihmast oli see savi muutunud sitkeks nagu kitt. Vang peatus. Ta king, vana ja kulunud, oli jäänud kinni sellesse kliistrisse. Ja nüüd ta seisis seal, jalg augulise sokiga vedelas poris.

Seisatati, vaadeldi — kuid kellegi silmis ei kirmendanud naerusädet. Vang tõstis jala, tõmbas sealt porise soki, paljastas samuti ka teise jala, võttis teelt savised kingad ja teekond jätkus. Siinsamas kõrval astusid kaks püstoliga saatjat, kuna taga järgnes rivitult seitse säärsaapais ja vihmamantleis püssimeest, otsides teelt kuivemaid kohti. Vang vahtis ainiti porisele teele, ometi ei näinud ta märkavat sügavaid vee- ja porilompe, sest muutmata suunda või sammu, astus ta ühtsoodu edasi. Ta polnud seni rääkinud ainustki sõna. Isegi nime polnud keegi küsinud. See oli ka ülearune, sest need üheksa tundsid teda kõik juba lapseeas peale.

Imelik, kuidas satuti just sellele küünile? Oli vist ümbruses korraldatud ulatuslikum haarang. Oli ehk keegi näinud ta saabumist kodukülla, või märganud teda koputamasa eile isa sauna uksele. Oli see ainult juhus, või koguni saatus?

Kus see vanamees õieti eile võis küll olla? Kaevas vist kuskil soos torukraavi, või keeras kummuli kellegi kõrrepõldu. Oleks nii meelsasti üle pikka aastate vaadanud ta suurenenud küüru, püüdnud aimata vagude arvu ta habeme all ja kõnelda temaga paar sõna. Oleks tahtnud ütelda talle, mida oli mõtelnud astudes nii okkalisele teele. Oleks kinnitanud, et oli teadnud seda kõike ette, et oli arvestanud viimaseima võimalusega, ega ole vähematki üllatunud, tundes kuuli puurimist rinnus. Oleks ütelnud, et ta pole sulina läinud vanglasse ega ole ka seal suliks muutunud, vaid hoopis vastupidi: vangla on temast koolitanud revolutsionääri, suurte sotsiaalsete ideede kandja. Ja alati, kui ta end seal karmide müüride vahel rakendas võimalikule abile uueks ürituseks, end üliinimlikult pingutas, seisis ta vaimusilmis halli habemega isa — naeratavana.

Kahjuks oli see jälle nurjunud. Temast enesest oli saanud uuesti jälitatu ja taas vang.

Oli jõutud küla esimeste majadeni. Lautades inisesid nagu ikka hommi-kuti süüatahtvad lehmad. Kahises koduselt lakaluugist allalastav ristikhein ja sorisesid ühtlases rütmis vahutavad piimalüpsikud. Tanumail seisis piibutavaid talumehi, kes jõugu möödudes jäid neile ainiti takka järele vahtima, unustades isegi oma hommikuse tubakaannuse.

Vallavanema talus kurnati parajasti piima. Õues ja karjatanumais lonkisid toituotsivad kanad kõkutades ringi. Kuskilt klähvides esilekargav peniniru raputas suure hooga trepile terve valangu karvadesse kogunenud vihma.

Vallavanem ise, muidu säärane lahke ja heasüdamlik vanamees, ilmus täna pilves näoga näitama, kuhu vang edasiküüditamiseni paigutada. Ta avas ühe paljudest aidatrepil reas olevaist ustest, kuhu kuivatises olev vili oli veel toomata. Ulatas sinna madala tabureti istumiseks, vaatas veel veidi ja laskis siis ukse vangi järel sulgeda.

Esimesel momendil oli sees kottpime. Natukese aja pärast aga hakkasid silmad harjuma ja varsti kogus võtmeaugust ning paarist seinapilust niipalju valgust, et võis seletada tervet sisemust oma parandatud salvede ja värskeltpühitud põrandaga.

Jah, põrandad! Aitade põrandad! Kas ei ole need nii lähedal vabadusele? Eks ole ju nad tavaliselt niipalju maast kõrgemal, et seal all vabalt võimalduks roomata? Iseküsimus aga on praegu põranda alla pääsmine! Raudus käsi, ilma vähemagi abinõuta — võimatu!

Kas poleks ehk olnud siiski õigem jääda rahulikuks töömeheks? Siis oleks ta olnud vaba — kuigi ehk ainult fiktiivselt. Aga praegu pole saavutatud ka midagi peadpöörivat, kui ehk vahest ainult tuliued rauad. — Ta oleks näinud ammuse pruudi ja olnud võib-olla isegi õnnelik.

Aga õigus? Kes oleks seda taotelnud? Keegi teine loomulikult. Ja kui see, kui kõik mehed muutuvad memmedeks — mis saab siis? Viletsus, vägivald, orjus — see kõik aina süveneb. Ei, maha need mõtted, mis ei vääri meest!

Õues käisid sammud siia-sinna. Vahel kuulusid need juhuslikule möödajale, tavaliselt oli see aga püssiga tunnimees, kes jalutas pikkamisi edasitagasi või togis ajaviiteks täägiotsaga oksa otsast tulipunaseid paradiisiõunu. Puhuti tuli ta istuma aidatrepile, siis kuuldus selgesti läbi lukustatud ukse sööja krõmpsutamine kõvavõitu õunapabulate kallal.

Kui prooviks! On lõpuks ju ainult kord võimalik surra — siis peaks seda ka võimalikult kallilt.

Ta trummeldas uksele. Seletas valvurile oma soovi ja ootas. Viimane hüüdis toast paarimehe ning avas. Kahe relvastatud mehe saatel astus käsist seotu üle kummelitega ummistunud õue laudadest klopsitud putka poole. Üks vahtidest tõmbas ukse pärani ning vaatas sisse. Veendunud, et põgenemisvõimalusi pole, tegi ta vangile lubava liigutuse.

Ta haagistas ukse kuuldavalt enda järel ja laskis sealjuures silmad üle seinalaudade joosta — kõik korralikult naelutatud. Piilus välja, valvureid polnud esialgu näha, kuid nende rõõmsatoimeline kõnekõmin kostis vasemalt. Nüüd ilmusid nad nähtavale ja viipasid õue läbivale tuttavale piimamehele. Näitasid naerdes käimlale, seletasid midagi ja liikusid siis veidi nagu kaheldes seisatanud piimavankri poole. Piimamees otsis taskust paki sinisekestalist rahvasuitsu ja pakkus valvureile. Lähemalseisja astus viivita-

matult vankri juurde, võttis pakutud suitsu, tõstis parema jala mudasele vankrirummule ja jäi nii hooletult püssile toetudes ootama tuld. Järelmineja kahtles. Ta vaatas korraks tagasi, ent ligines suitsumeestele siiski kõhklevate sammudega. Nüüd võttis viimane paberossi, nüüd süttis tikk, nüüd kummardus esimene tule järele... teine!

Ainsa liigutusega oli üks pärani, ainsa hüppega seisis momendiks ula-
jäetud vahialune käimla, siis talli taga — vabaduses. Tallist paarsada meetrit edasi, allpool ristikheina kõrremaad, algas lepavõsane koppel. Pik-
kade hüpetega tormas ta sellele lähemale. Selja taga õues kriiskasid väge-
vad sajatused, kisendamised, karjumised — siis löikas õhku peaaegu ühe-
aegselt järsk „krahh“. Välkkiirelt oli põgenik kõhuli, püsti, tegi hüppe
paremale-vasakule ja seisis parajasti lennul üle kiviaia kõrrepõllult kop-
lisse, kui seljataga löikas uuesti verdtarretav „krahh“.

Ta lamas kivivare taga maas. Süda trampis, veri kohises, suu oli kuiv
nagu kõrb ja jõud täiesti otsas.

Kas said saatanad pihta? — Küllap! — Verd? Verd? — Kas on kuskil
verd? — Pole! Pole piiskagi, no vaat kus täpsuskütid, — tõmbasid mööda!

Ja pingutusest võbisevi põlvi kargas ta juba järgmisel silmapilgul püsti
ning sõöstis võssa. Veel raksatasid püssid kopli veeres, ent see oli juba
laskjate endi rahustamine. Ometi vingus midagi põgeniku pea kohalt üle ja
häälitse ahne vidinaga plaksatades punalehelise haava tüvve. Paar veri-
punast lehte langes — augud keskel.

Põgeneja kadus võsast võssa, tukast tukka. Hüppas üle roigas- ja traat-
aedade, lendas üle kitsaste ja laiade kraavide. Ikka sinna, kus küla karja-
maade taga rohetas, kollendas ja veretas sügisene soo oma männijuppide,
vaevakaskede ja jõuetute haabadega.

Lõpuks peatus ta lõõtsutades lagedalseisva turbakuuri juures. Ronis üles
katuse alla turvaste otsa, kuhu paistis ümbrus nagu peopesal, ja jäi kokku-
vajunult istuma.

Rinnus pistis. — Ah, sunnikunahk, küll pistis! Ja alles väga pikkamisi
rahunes hingeldus ning andis järele ka torkav pistjavalu.

Kuhu nüüd? Nad telefoneerivad kindlasti kõikjale. Alarmeerivad kogu
ümbruskonna. Kuhu nüüd?

Ja käerauad! Vaat neist peab väbanema! Neist tingimata, kui mõtelda
üldse põgenemise jätkamisele! Ta silmitses raudu, mille nikeldus talle
kahjurõõmsalt vastu karjatas. Kruvis keti rõngasse ja murdis — murdis
kohutava pingutusega, murdis nii, et selga löi valu ja silmis tantsisid viiru-
lised kettad. Asjata. Ta tundis kurgus tõmblust — nagu poisikesena mingi
ebaõnnestumise korral. Siis oli teda ikka habemik isa aidanud.

Jah, isa! See siin on praegu küll hoopis midagi muud kui kõvasti kinni

surutud karbikaane avamine, kuid siiski — isa ja poeg! Ta ei ela siit kaugel. Kui on aga kodus? Ja riistu — peitleid ja viile, neid jätkub tal küll külmade ja kuumade raudade tarvis. See oleks ainult mõne minuti töö.

Annab ehk tagaajajaile välja? Ei, seda ta ei tee! Ja robinal kargas põgenik püsti, laskus turbailt alla ning ruttas pikkade sammudega läbi turbalõikusega lõhestatud raba.

Poollagunenud korstnast tuli paksu suitsu. Järelikult — kodus! Keedab „mundriga tuhliid“ või kütab niisama jahenenud toakongi. Põgenik peatus soo veeres ja piilus ringi. Nii kaugele kui silm ulatus nägema polnud määrgata ühtegi elavat hinge. Ainult talu kandist kuuldus karjaplika heleda-häälelist tralli.

Oi, kuidas oli siin kõik hoopis muutunud — ja siiski nii tuttavalt endine! Puud, põõsad, künkad — kõik! Võõristades vaatas ta kunagi nii armastatud ümbrust ja jahedalt ning tummana võttis teda viimane vastu.

Närvitsevi sõrmi surus tulija ukse roostetanud ja kolisevale lingile. Tõrk-salt virisedes ja nurisedes andis see järele. Eeskoda oli niisama pime kui vanasti. Seisis seal arvatavasti ju seesama pruugitud viht katkenud ruudu asemel, mis varem ikka oli seisnud. Õhk tundus koduselt sumbununa ja lõhnas külma ning niiske põrandasavi järgi. Lõpuks avas ja seisis vastamisi isaga. Viimane oli pistnud parajasti hagu lõõmavasse koldesse. Nüüd seisis ta liikumatult, kimp murdmata oksaräbu peos, ning vaatas ainiti tulijat. Kas jäi ta hagude pliidi alla panekuks edasi küüru, või ei läinudki ta piht sirgemaks — sellest ei saanud tulija veel õieti aru. Samuti ilme, see ei muutunud kübetki, selle eest hoolitses üsna hästi juba pikk-pikk habe.

„Siis ka ükskord nii kaugel,“ sõnas lõpuks vanataat ja pistis varem kättejäänud haod tulle.

„Sedakorda jah,“ seisis kohmetu poeg edasi ukse juures.

„Kuulsin täna talu Jassilt seda öösist jahti neh.“ Ta seisis pliidi ees nüüd kindlasti päris püsti, kuid oli endiselt küüru, vaatas tuimalt pojale ning ei osanud vähemat ega rohkemat.

„Eks toeta kuskile — tuhliid on pajas.“ Ja laskus ise tõntsilt poolikule haokoole, hakates taas söötma pliiti pooltooreste leppadega.

„Ava mul need!“ sõnas poeg otsustavalt ja sirutas mõlemad käed kõliseva nikliga ette.

Joobnuna tuikus vanamees püsti. Oksad langesid tagasi koole, habe värises nähtavalt ja silmad olid naelutatud tulepaistel helkivasse metalli.

„Võtan sinu randmeilt ja panen ehk omale — aga olgu,“ pomises. „Olen oma vana peaga palju mõtelnud. Sul on võib-olla tuline õigus — kuid maailma ei valitse iialgi õigus, vaid võim ja vägivald — sellepärast parem küüruta.“

Vaikivana kobis ta siis voodi juurde, mille alt ilmus nähtavale tööriistade kast. Kolistas, otsis ja tuli lõpuks tagasi vajalike abinõudega. Viilis südilt ja vahetpidamata, ja varsti olid mõlemad käed vabad.

„Mine, aga ära lase end jälle kõita!“ lõpetas vanataat ja pühkis laubalt higi, ning poeg seisis ta ees sõnatult, siludes korraks üle halli kulupea ja sorgus habeme.

„Praegu pean kiiresti kaduma, sest otsijad võivad iga silmapilk tulla. Tulen varsti jälle, siis räägime. Huvasti!“ Ja isa kätt tugevalt raputanud, hiilis ta sügise värvidesse nagu suurim varas.

Oli juba sügav videvik, kui ta seisatas tillukese majahüti taga jaama mineva maantee kaldal. Terve ülejäänud päev oli kulunud redutsemises tihedais padrikuis. Poleks tohtinud õieti üldse siia kodunurka nägu näidata — aga isa, ja võib-olla veel mingi igatsus — võib-olla, et isegi naine! — Kuid kas tohib rindesõdur olla kunagi sentimentaalne? — Ei! Ära siit! Tagasi linna, kus ootab töö raudselt visade seltsimeestega pimedates salatrükikodades. Ta läheb. Teeb seda juba täna ning sirutab taas välja oma vabad käed kägistama vastikut vastast — viletsust.

Rohkem mõtlemata potsatas ta tuppa. Eit aurava paja juures näis päris ehmuvat. Vanamees, nähtavasti tegevuses tubakalõikusega, nihkus laua äärest püsti ja jäi ootavalt seisma.

„Tere õhtust!“ ütles võõras ladusalt ja ulatas vanapaarile kordamööda käe. Eit ruttas kähku niisket kätt seelikusse kuivatama ja tunnistanud pisut võõrast, sõnas: „Polegi nagu siitkandist ühti!“

„Ega ole,“ oli lühike vastus ja külaline asetus istuma ulatatud pingiotsale. Pilguks valitses hurtsikus vaikus. Vanamees leidis kuskilt seinapraost pürsti, puhastas ettevaatlikult pragulise lambiklaasi, sähvis välgumasinast tuld, läitis tattnina ja asetas hoolikalt puhastatud klaasi tormutavale lambikesele.

„Olen Kaarli paremaid sõpru!“ tähendas lõpuks võõras.

„Ega ometi Oskar?“ õiendas vanamees end paremini tunnistama. Ja küsitav noogutas vastuseks peaga.

„Lõi kohe nagu viirg kerest läbi, kui üle läve sisse astusid, et Oskar. Imelik jah ikka küll. Oled aga muutunud ka nende aastatega nii palju, et mitte ei taha tunda — isegi hääl, üsna nii võõras!“

Eit oli laskunud pliidisuu ette kuusisele raiepakule. Ta vahtis ainiti külalist, kuna parem käsi hakkas imelikult sageli tõusma koos määrdinud põllega silmade juurde.

„Kas teda piinati ka, või läks see ruttu?“ nuuksatas eit.

„Ainult lühike tike nagu õmblusmasinast. Sai, ja kukkus — küllap läks

otse südamesse. Andis enne veel minu kätte kirja teie jaoks. Sain selle alles nüüd tuua," seletas võõras.

Värisevi käsi võttis eit narmendava ümbriku ja nuttis nüüd juba lausa.

„Mis sa vanamoor seal siis, näh — nii!“ hurjutas laua äärest vanamees. Tema toonis aga sumises pehme lohutuse ja kärises mingi kokkukruvitud värin.

„Pane nüüd söök ometi lauale! Oskar võtab ka paar pala! Ega sa ennast siin arvatavasti avalikult näidata tohigi?“ jätkas rutakalt vanamees.

„Ega ei. Möödunud ööl nabisid isegi korraks kinni. Päeval panin plehku. Nüüd kiirustan linna poole.“

Eit kaotas kirja põue. Valas pannist jahutorget savikaussi ning pühkis vahetevahel silmi. Võib-olla lipsas mõni raskem pisar ehk salaja kuuma torikessegi — kes seda just juhtus nägema, sest pliidi juures oli ometi nii hämar.

Mõlemad vanad istusid kõrvuti teispool lauda, lugesid pominal oma poja viimast kirja ning pühkisid aeg-ajalt silmi. Kirja läbi lugenud, jäid nad vaatama kiirustavat sööjat. Nende pilkudes läikis hellus ja nukrus, nagu istuks seal nende endi mineja poeg, nende vanaduse ja mustade päevade lootus.

„Jumalamuidu lasete tappa!“ halises pidurdamatu eit läbi pressiva nutu.

„Eks ta vist mõttetu ole küll,“ oli ka vanamees masendatult nõus. „Näe meiegi poiss, eks oleks elanud ja olnud ikka! Oleks aidanud ehk meidki, vanu kände. Noh, nüüd on, ei tee enam revolutsiooni ega midagi. Teaks vähemalt, kus magabki.“

„Kas arvate, et ei tee?“ suurustles sööja tõusva tujuga. „Meid aetakse hauda, kuid idee, soov, mõte — need jäävad. Ja nende kaudu muutume edasivõitlejaille elavast elavamaks, kuigi lamame tundmatus hauas.“

Väljas hirnatas hobune. Noormees teritas kõrvu. Kargas istmelt, haaras mütsi ja suundus uksele. Hüppas siis tagasi tuppa, kahmas seinalt kaheraudse jahipüssi ühes padrunivõoga, viskas lauale paar rahatähte, rebis ukse pärani ja sööstis laskunud pimedikku. Vanad seisid keeletuina keset tuba ja vahtisid läinule üksisilmi järele. Kuulsid hobusekapjade plaginat, hüüdeid, vandeid ja paari prahvakat püssipauku. Siis kaugenes ratsude müdin, vaibusid ärevad hääled ja kõle vaikus rüsis sisse pärani uksest ühes hallika auruga. Tattnina oli hakanud taas tol mama ja nõetas äsjapuhas-tatud klaasi.

Nüüd tuiskas ta pimedikus üle küntud põllumaa, püss kaenlas, padrunivõo ripakil õlal. Kuskil seljataga komistasid hobused vihmast ligunenud künnil.

Edasi! Edasi! — Krahh! — Edasi! Krahh! . . .

Ta jõudis esimeste kuuskedeni. Kuulatas. — Seal! Paremalt. Seal ähki-
sid galopeerivad hobused! Vasemal ragises midagi kellegi raskete jalgade
all. Terve leegion. — Ooh!

Kiirelt libises mees hõredate puude vahel edasi. Ta keerles ümber pöö-
saste, kuulas ja nuusutas, põikas ning tiirles peas ainuke mõte — ära siit!
Saaks kuidagi hobuse! Lööks kas või omaniku maha, võtaks vägisi —
ja siis: hüvasti, nobedad jahilised!...

Järsku vajus jalg laksudes vette. — Jõgi! Ta oli rutuga kaotanud kursi
ja sattunud jõe äärde. Kuulis samme paremalt, nägi taskulambi valgusjuga
vasemalt ning aimas nägevat koperdamas ees puude vahel tumeda aheliku
ähmaseid kogusid. — Piiratud, aah kurat! Ja selja taga haigutas laiaks
paisunud jõgi oma külma ja tugeva voolusega.

Midagi prahvatas ja raksatas kuskil. Keegi paiskas kedagi. Kuskil säh-
vatas tuli, välgatas metsik valu... siis laskus tohutu pimedus ja vaikus...

Ometi polnud ta surnud. Piirajad leidsid ta kummuli verises jõevees.

Teda arstiti selleks, et talt andmeid ta seltsimeeste kohta välja pigistada.
Ta teadis seda, võib-olla teadsid ka halastajaõed, sest kuidagi eriliselt kurva
lootusetusega sidusid nad ta haavu. Polnud mõtelda enam põgenemisele, ta
elu hoiti selleks, et seda kustutada plaanikindlalt, ettenähtud korras, härras-
tele „maksimaalsete kasudega“. Ja kuna ta elu „hoiti“, kuna sellega tegeldi,
siis ta isegi hakkas vahel sellele mõtlema.

Ta polnud mingi vankumatu revolutsionäär, teooria ja pika praktika rel-
vadega varustatud bolševik, talle ainult meeldisid, teda tõmbasid need tera-
sest inimesed. Hingelt jäi ta rohkem anarhistiks, õigusenõudjaks — ja kül-
lap tehti õigesti, et teda seekord veel ei usaldatud parteisse vastu võtta.
Kas ta suudab jääda lõpuni kindlaks?...

— — — — —
Ometi kõigest piinamistest, kõigest metsikusest hoolimata ei saadud talt
midagi kätte. Härrad olid oma arvestuses — üle kalkuleerinud.

— — — — —
Alles eha kustumisel alustas ta kaevamist laterna vilkuval kumal. Mõõtis
jalalabaga paraja maa pikuti ning laiuti, hindas mõõteid, rahuldus ja asus
tööle. Labidas rändas kärmelt augu põhja ja sealt mullakoormaga jälle
välja. Mullavall kerkis ja kerkis, just sedamööda, kuidas auk süvenes. Ta
kaevas hauda — endale.

Kuulipilduja seisis valmis. Täidetud lint risti hambais. Ainult puudu-
tus. — Kannatust! See tuleb! — Las käed, las käed vaid kiiremini käia!...

Kaks tunnimeest laskevalmis relvadega seisid valmiva haua jalutsis ja
vestlesid eelseisvast õhtust.

Ta pandi endakaevatud augu veerele seisma. Pilk hauas, selg vastu saabuvat surma.

„Tuld!“ Lühike matemaatiline kuiv lugin. Pimedad metsad kaikusid kohkunult ning kaame kuu kahvatas. Siis laskus umbne vaikus.

Ja nüüd veeres värskelt lõhnav muld pehmelt alla. Polnud kuulda tavalist õõnsat tüminat vastu puusärgikaant nagu hariliku voodisse surnu matusel. Ainult tuul nuuksus vargsi leinakase sorgus raagudes nagu kaasat mattev lesknaine — pikalt ja lohutamatumt.

Ei avanud ust

Augusti lõpu päikeses
oksi kiigutas mänd.
Kaugele kambrist väikesest
kandis mind ulmade ränd.

Millal me ometi lakkame
soovimast, mida ei saa?
juurdlesin, istudes aknale.
— Tuleb ta? Ei või jaa?

Ei tule. Asjata ootusest
hingepõhjani morn,
ütlesin lahti lootusest
näha teda veel kord.

Õnnel ja piinal on sarnasust —
mõlemaist oled sa tumm.
Mis aitab, mis aitab su armastus,
kui teda ei haara see lumm?

Äkki käis värava kriuksatus.
Krudises jalgraja liiv.
Pihku võet linnu siuksatust
meenutab veelgi see viiv.

Ei leidnud pluusi, ei seelikut.
Katki läks pead sugev kamm.
Treppidel ülemeelikult
lähenes... Tema samm.

Juba ta jõudiski ukсени.
Juba lõgises link.
— Tuleb! Südametuksegi
seisatas. Kinni jäi hing.

Silmist valgumas pisarad
ootasin koputust.
Koputas!!... Kes jäi mus isandaks,
et ma ei avanud ust?

Urvad

Kruusis on arglikud urvad
üle öö õitsele löönd...
Keegi, poolröömsalt — poolkurvalt,
mõtiskleb sellest ööst.

Keegi, kes löikas need urvad
talveund uinuvalt puult,
sellel ööl kõneles surmast —
suudluste maitse suus.

Mispärast kõneles surmast
keegi? Miks polnud tal und,
olles nii noor ja nii hurmav
ja veel nii ihastund?

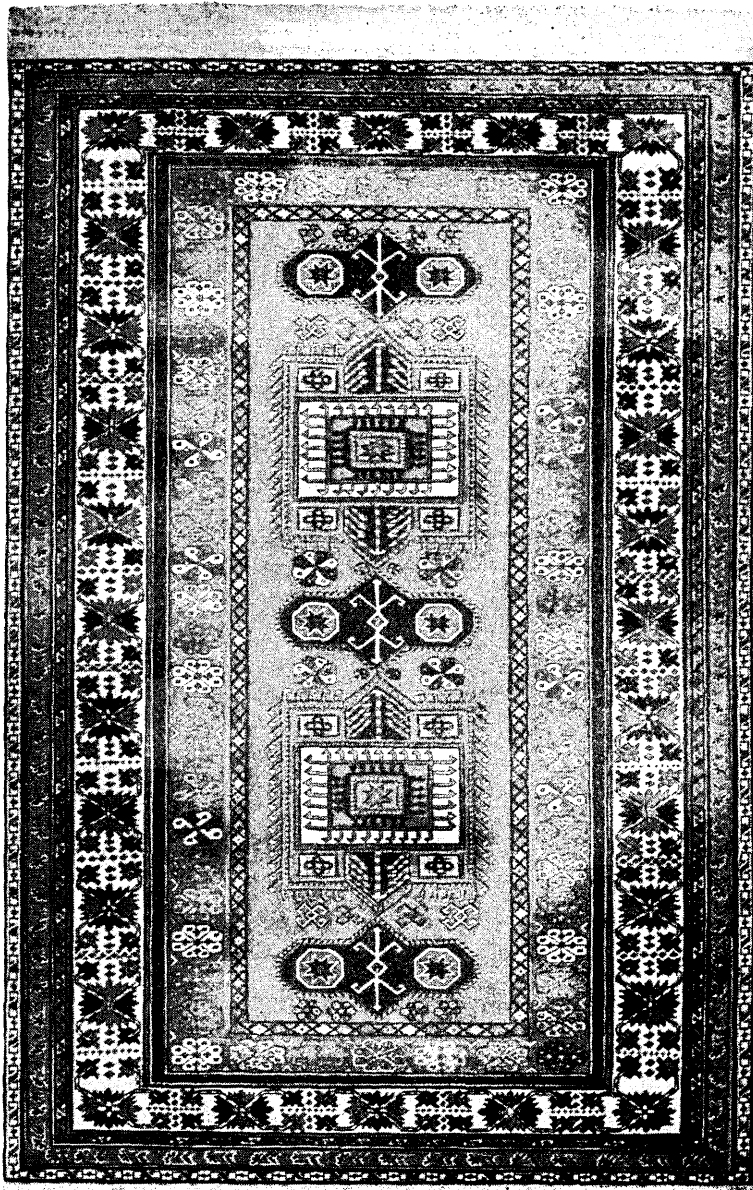
Olles nii noor ja nii hurmav,
jäagitult ihastund —
miks talle meenutas surma
selle öö ilusaim tund?

Kollakalt õitsevad urvad
on juba tolmlема löönd...
Keegi, poolröömsalt — poolkurvalt,
silmitseb ahtaks jäänd vööd.

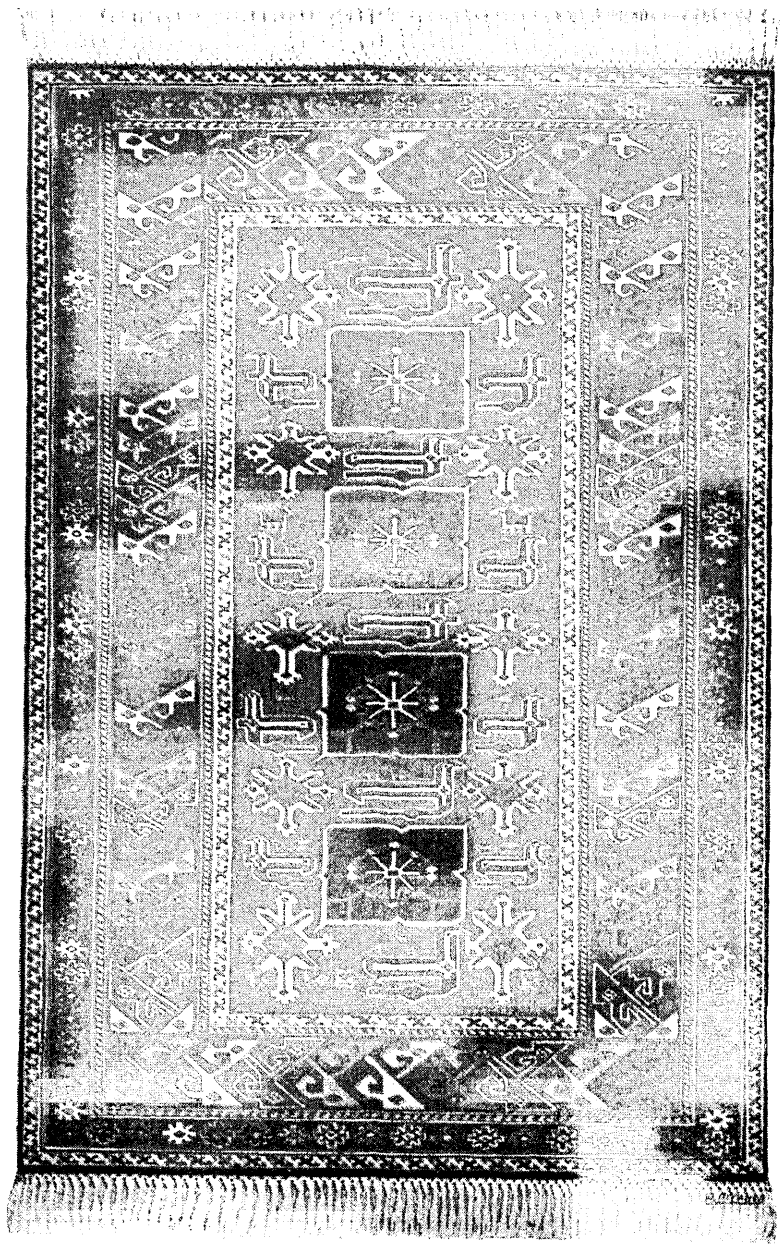
Tasa variseb urvalt
urvale tolmuakild
läbinud hääbumiskurna —
surmast saab sünnile sild.

Seepärast kõneles surmast
suudlustest õhetav suu.
Seepärast langevad urvad
kullase tolmuna puult.

MUIA VEETAMM

Uaip (Bakinski rajoon)

Vaip (Kubinski rajoon)

„SAARE TÖÖLISE“ ILMUMISPÄEVILT

V. RIIS

Mäletan, kohapealse ajalehe väljaandmise kavatsus tekkis meil põrandaalustes tingimustes töötades juba varakult. Juba koolipoisipõlves (1926.—1927. a.) saatsin kaastööd seltsimees A. Ellami kaudu „Noorele Proletaarlasele“, kuid millegipärast ükski neist ei jõudnud kohale ja Saaremaa töötava noorsoo väljapääsmatult raskest olukorrast ei saanud loomulikult kodanlikus ajakirjanduses avaldada sõnagi. 1928. a. muutus side Tallinnaga veelgi korratumaks. Sama aasta suvel käisin ise Tallinnas, et saada tööks uusi juhtnööre ja kaasa tuua uemat kirjandust, kuid pidin selles suhtes tühjalt tagasi pöörduma, kui välja arvata pakk vanu „Kommuniste“ ja „Klassivõitlusi“, mis kaasa tõin. Esinesin siis seltsimees A. Ellami ees juba konkreetse ja kindla kavaga asuda kohapealse ajalehe väljaandmisele. Raskusi valmistas ainult küsimus, kuidas see tehnilisest küljest teostatav oleks. Et olin aga koos teise kaaslasega koolipoisi põlves juba toimetanud oma „põrandaalust“ pilkelehte, mida trükkisime kummitähtedega, siis mõtlesin neid kogemusi ka siin kasutada. Seltsimees A. Ellam haaras kohe sellest mõttest kinni ja me leppisime kokku, et sõidan Kuressaarde, kust ostan paar kummitähestikku, millest konstrueerime oma trükikoja.

Kummitähtede karbid tõin ära novembri lõpul 1928 Kuressaarest O. Liivi raamatukauplusest ja nüüd järgnes pingeline töö. Esmalt tuli muidugi leida lehele kohane nimi. Valikul jäime peatuma „Saare Töölise“ juurde. Nime initsiaalid lõikasin välja puust nii, et võimaldus neid kasutada iga järgmise väljaande puhul. Detsembri alguses jõudsin ettevalmistustöödega lõpule, kaastöö oli kohal ja võisin toimetustöö pealt üle minna trükitööliseks. Kaastöö alal, nagu mäletan, figureerisime seltsimees A. Ellamiga ainult kahekesi. Esiartikli „Saare töörahvale“ sellesse esiknumbrisse kirjutas A. Ellam, samuti artikli „Imperialistid himustavad verd“. Viimane oli liiga pikk ja pidin seda tugevasti kärpima. „Kohalikud teated“ viimasel leheküljel olid minu toimetada.

Trükkimine oli vaevaline. Määrasime tiraaži kindlaks kahesajale eksemplarile, kausta suurus kvartformaad, lehekülgede arv neli. Ladusin trükiks määratud read, arvult neli või viis, korraga valmis ja vajutasin nii iga ladumiseiga kakssada korda (vastavalt eksemplaride arvule), enne kui selle koost võtsin, et uue ladumisele asuda. Tähti ei jätkunud tarviliselt, mispärast näiteks k asemel sai asetäkena kasutada x-i jne. Iga täht oli kallid. Tingimu-

sis, milles mul tuli töötada, oli aga nende säilitamine raske. Et seda mõista, selleks pisut „toimetuse“ ja „trükikoja“ tööruumist.

Elasin oma vanemate juures Pärsama vallas Saaremaal. Eluruumid olid äärmiselt kitsad, nii et neljaliikmelisel perekonnal tuli ära elada 15- kuni 16-ruutmeetrilise põrandapindalaga ruumis, mis moodustas endast nii köögi, söögi-, magamis- ja elutoa. Selle eluruumiga oli vahetus ühenduses vana ja nõgine rehetuba, ruum, kus suviti käsitsi rabati rukkirehte. Tuba oli madal, ühe vaevase aknaga, mille ruudud purunenud ja kinni topitud, muldpõrandaga, nõgine ja igasuguse kolu all kinni. Selles ruumis asetseski „Saare Töölise“ toimetus ja trükikoda. Toimetajaks ja trükitoöliseks muutusin öösiti, kui põllutööst vabanesin ja enam kedagi polnud karta kulla tulemas. Nii töötasin tavaliselt hommikuni.

Kummitähtede asetamine matriitsi nõudis suurt hoolt, sest täht hüppas kergesti ära näpitsate vahelt ning siis oli tähte raske leida mullaselt halva valgustusega põrandalt. Vähene tähtede tagavara aga sundis iga üksikut neist hindama kui varandust. Samuti raskendas tööd asjaolu, et tuli töötada päevasest füüsilisest tööst juba äärmuseni väsinuna, pealegi öid järjest magamata. Siiski suutsin määratud tähtajaks, 15. detsembriks, täita plaani. Jaotasime vastavate rajoonide peale eksemplaride arvu ja levitamine teostus ööl vastu 22. detsembrit. Tehnilisest algelisusest ja sisulisest puudusist ning madalast tiraažist hoolimata leidis „Saare Tööline“ saarte töötavate hulkade seas sooja vastuvõttu. Juba selline üritus üksinda tõstis ja lõi revolutsioonilist meeleolu.

„Saare Töölise“ ilmumise mõju ei jäänud aga ainult ühepoolseks, see lõi kihama ka kogu kodanliku kohapealse võimuaparatuuri. Esimese valuröögatuse laskis sel puhul avalikkuse ette Kuressaares ilmuv „truuisamaalik“ leheke „Meie Maa“, püüdes igati asjale plaastrit peale määrada ja maakonna ning linna suurusi ravida tavalise kulunud lööklausete salviga. Nii toodi kaunis rasvase pealkirjaga ära kaheveeruline artikkel:

KOMMUNISTIDE JÕULUKINK KURESSAARELE. LEVITASID KÜMMEKOND LENDLEHTE.

Neljapäeva hommikul leiti Kuressaares mitmes kohas kommunistlikke lendlehti, mis olid trükitud kummitähtedega ja šapirograafil paljundatud. Sisaldasid peamiselt kulunud, ammukuuldud kommunistlikke lööklauselid. Neid leiti pargis, Lossi, Kubermangu ja Pruuli tänavas, kuhu nad olid kinnitatud puude ja postide külge. Lendlehtedel öeldi, et need olevat Kommunistliku Noorsoo Ühingu Kuressaare Osakonna poolt. Arvult oli lendlehti üle kümne. Lähemad andmed levitajate kohta puuduvad.

(„Meie Maa“ 22. dets. 1928. a. nr. 145.)

Nii levitati „Saare Töolist“ Kuressaares just südalinna käidavamatel tänavatel ja kui „Meie Maa“ statistika vastab tõele, siis Kuressaarde lähetatud 50 eksemplarist saavutas enamik oma sihi, s. o. ei sattunud nuhkide kätte. Mäletan, mõned eksemplarid sellest nr-ist saatsin onuga Tallinna, kes pistis need sokisäärde ja pidi seal tuttavaile välja jagama.

Sellega oli õnnestunud algus tehtud. Järgmise numbri väljaandmiseks saadeti juba Tallinnast šapirograaf, nii et 1929. a. 16. veebruaril ilmunud uus „Saare Tööline“ levis juba mõnesajas eksemplaris. Number oli pühendatud Saaremaa 1919. a. revolutsioonilise ülestõusu 10. aastapäeva tähistamiseks.

Vahepeal teostus aga veel üks sündmus, mis meid konspiratiivsuse mõttes sundis suuremale tähelepanelikkusele. Nimelt 1929. a. jaanuarikuus, alatu äraandmise tõttu, tehti seltsimees Ellami areteerimise katse, mis küll ebaõnnestus, kuid pani nuhid eriti agaralt tegutsema. Ka meie „toimetus ja trükikoda“ võeti valve alla, sest minu perekond oli koha peal tuntud „punasena“. Öösiti hiiliti ümber maja ja jälgiti teraselt iga tulevat kui väljuvat isikut. Töötasin öösiti koos seltsimees A. Ellamiga, aga ka üksinda, hästi suletud akende taga ja kui mõni nuhkide kannupoistest tihkas juba seinaga liiga juhtunuks minna, mindi välja ja peletati see veidi kaugeemale.

16. veebruari number ilmus senisest suuremana, täies kantseleipoogna formaadis, 6-leheküljelisena. Levitasime enne 16. veebruari. Sisust mäletan seltsimees A. Ellami kirjutust saarte 1919. a. revolutsioonilisest ülestõusust, teisest tema tabamise katsest, minult oli üks luuletus, pühendatud samuti 1919. a. revolutsioonilisele ülestõusule, ja kohalike teadete osa.

Et kaitsepolitsei aparaat organiseeris seltsimees Ellami järele erilise valveõrgu kohapealseist kaitseliitlastest jm. „ustavast“ ollusest, siis tekitas „Saare Töölise“ levitamine sel ajal erilisi raskusi. Õnnetuseks haigestusin mina just ka raskesti grippi. Sellest hoolimata pidin aga valmis eksemplariid edasi toimetama ustavatele seltsimeestele levitamiseks. Teostasingi selle, kuigi teed olid täis tuisanud ja tuli liikuda kaunis suures marssruudis.

Et 1929. a. kevadel lahkusin kodust, polnud mul töökoha tõttu enam võimalust teha toimetustööd, küll tegin aga korrektoori, parandusi ja kaastööd järgmiste numbrite jaoks.

Sääraselt ilmus „Saare Tööline“ 1929. ja 1930. a. 1930. a. aga riknes šapirograafi lint halbade hoiukohtade tõttu ja sellepärast katkes lehe ilmumine. Samal ajal saime aga juba Tallinnast väikese kohverkirjutusmasina, millel asusime paljundama üksikuid artikleid „Kommunistist“ ja mujalt. „Saare Töölise“ väljaandmiseks enam aga võimalusi ei avanenud, mitte kodanliku surveaparaadi mõjul, vaid kohaste tehniliste vahendite puudumise tõttu.

BÖRSI MELODRAAMA 3

ILJA EHRENBURG

3. Champfort ei näinud seda ette.

Härra Aubert ei saanud kohe teada, kes olid tema vaenlased. Tõsi, „Delaunay Pank“ oli segatud asjasse, aga „sündikaadi“ moodustas härra Sandoux, kuigi kõik rääkisid, et härra Sandoux pole Pariisis; kahe nädala eest olevat ta sõitnud puhkama Biarritz'i. Härra Sandoux töötas salaja. Ta veetis päevi telefoni juures. Ta kulutas ajakirjandusele rohkem kui härra Aubert, ja varem viisakalt vaikivad ajalehed hakkasid nüüd kõnelema:

„Osaühingu „A. Citroën“ rahanduslik juhtimine ei vääri usaldust. Kõigil on meeles Citroëni hiljutised raskused. On ohtlik investeerida kapitale ettevõttesse, mis nii tihti kannatab üksikisiku tujude all.“

„Eriteadlased kinnitavad, et vastupidavuse suhtes jätavad „Citroën“-autod palju soovida, kuna samal ajal väikesed „Renault“- ja „Peugeot“-sõidukid peavad vastu kõige raskemaile katseile.“

„Ühenduses elavnemisega börsil „Citroëni“ paberite ümber võime meenutada oma lugejaile Deauville'i mängukasiino skandaalikroonikat. Pariisi tööstur, nimelt A . . . C . . . , kaotas õnnemängus ühe ööga kaksteist miljonit.“

„Nagu kuulda, sõlmis Ford kokkuleppe Peugeot' tehastega.“

„Meile teatatakse, et Ford alustas Prantsusmaal oma tehaste ehitamist. Ta kavatses alandada autode hindu, tõstes samal ajal töötasu. Kahtlemata on siin tegemist erakordselt huvitava katsega.“

„Prantsuse autotööstuse ees seisab ähvardav probleem — turu küllastumine ja üleproduktsoon. Raskused, millesse langenud üks suurimaid Pariisi tehaseid, näitavad meile, et uus kriis on lähedal.“

Härra Sandoux vaatas ajalehti hooletult ja ükskõikselts. Ta teadis hästi, kui palju kellelegi oli makstud ja millest keegi pidi kirjutama. Tema ise ei uskunud Fordisse ega kriisi. Ta alustas mängu, olles endale kindlustanud head kaardid. Tähtsaimaks trumbiks oli härra Fiot' haigus. Härra Fiot'l on maksavähk. Professorite konsiilium tegi kindlaks, et ta elab veel nädala või kaks. Peale maksavähi on härra Fiot'l 90 000 „Citroëni“ aktsiat ja poegpäevavaras, kes kuidagi ei jõua ära oodata oma isa surma, et investeerida kogu pärand hobusekasvandusse. Tal pole mingit taipu väärtpaberitest ja tunnustab ainult üht: hobuste võiduajamisi. Pärast härra Fiot' surma otsustab tema poeg kohe müüa kõik börsipaberid. Esijoones müüb ta „Citroë-

nid“, et tasuda pärandusmaks. Muidugi on härra Sandoux sellest kõigest teadlik. Ta ei loe Paul Valéry'd ega mõtle Champfort'i aforismidele. Ta tegeleb ainult oma asjadega. Kõikjal on tal abilisi. Varsti paisatakse börsile 90 000 aktsiat. Tuleb ette valmistada kõik: ajakirjandus, väikesed kõikumised, väikeste aktsiapartiide müük... Siis annavad härra Fiot' aktsiad lõpliku hoobi.

Kampaaniat alustati edukalt. Kurss hakkas langema. Härra Aubert andis ajalehtedele täiendavalt veel 200 000. Ent härra Sandoux'l oli käsutada kaugelt suurem kapital. Soodus hetk kursi tõstmiseks oli kaduma läinud õnnetu vase tõttu. Kord langes „Citroën“ 20 punkti, kord võitis tagasi 10 punkti, kuid järsu tõusu asemel nägi härra Aubert ainult väiksemaid hüppeid üles ja alla. Koos „Delaunay Pangaga“ härra Sandoux paiskas turule veel mõned tuhanded paberid. „Citroën“ langes 80-le. Härra Crésillon hakkas nurisema: üldiselt oli Aubert teda tõmmanud kahjulikku tehingusse. Ta oleks võinud oma raha anda Ameerikasse kõrge protsendiga. See oleks olnud palju kindlam ja tulutoovam...

Ootamatult nõudis „Demokraatliku Börsi“ toimetaja härra Aubert'ilt kuulmatut summat: 50 000. Saamata seda summat, läks ta üle vaenlase poole ja hakkas kirjutama „spekulatiivsest mängust“.

Härra Aubert püüdis saada ühest suuremast pangast aktsiate vastu laenu, kuid pank keeldus: ja siin tuli ilmsiks härra Sandoux' kõikjalolek.

„Sündikaadi“ kapital kuivas kokku. Ostud lakkasid. Aktsiad hakkasid sulama nagu suhkur kuumas tees. Jooksev lint kiunus endiselt. Endiselt tunglesid värava juures läbematud tellijad. Nagu ennegi häälitsevad ägedalt uued autod. Härra André Citroën kaalutles, kuidas vallutada uusi turge Idas. Ükski tema tehaseist ei põlenud maha. Ent härra Aubert lakkas lugemast Marcel Proust'i. Ta loobus isegi einestamisest „Kuldpardis“: tal kadus söögiisu, ja teda vaevasid tugevad peavalud. Kohates inimesi püüdis ta ikka veel naeratada, kuid vaadanud tema vaevatud, tigatedat nägu, ütlesid maaklerid:

— Kas nägite Aubert'i?... Võite rahulikult spekuloida tõusule...

Eru-kooliteener, olles läbi elanud hirmsate unenägudega täidetud öö, nähes end juba kohviku juures mütsiga: „Andke vanainimesele leivaraha,“ müüs oma kümme aktsiat. Ta kaotas 1360 franki. Mis teha! Võib elada tubakat nuusutamata ja juua rummi ainult pühapäeviti!

Korraga võpatas terve börs: ekspertidega juhtus midagi halba. Nad ei jõudnud kokkuleppele. Nad ei saa kokku leppida. On tulemas uus kestev kriis. New Yorgis on paanika. Paanika on ka Pariisis. Kõik heidavad turule kümneid tuhandeid väärtpabereid. Raha! Ainult raha! Templi ümber kõlab vihane mörgamine:

— Annan! Annan! Annan!...

„Citroën“, nõrgestatuna härra Sandoux' kampaania poolt, andis alla. Härra Aubert'i silmade ees vilguvad numbrid. Kuid ta ei suuda arvestada. Ta ei mõtle enam millestki. Kindlasti oli ta end asjatult pidanud kogenud rahandustegelaseks. Ta on ainult äpardunud kirjanik keskpärase kujutlusvõimega ja nõrkade närvidega.

Õhtupoolikul kutsus härra Aubert oma teenri Louis':

— Täna võite minna kinosse või teatrisse. Ma ei vaja teid enam.

Louis tänas härra Aubert'i aupaklikult. Köögis muigas ta mürgiselt: asjad on halvad!... Kaotas börsil ning ei salli nüüd kedagi... Kaotas see pärast, et on tola. Kui Louis'l oleks raha, teeniks ta kohe terve miljoni. Ei tule värsse lugeda, vaid peab ajusid liigutama!...

Louis ei läinud kinosse ega teatrisse, vaid dancingusse. Terve õhtu tantsis ta kahe õmblejaga, kes vaimustatult liibusid tema siidsärgi vastu. Üks neist ütles koguni:

— Teie tarvitate arvatavasti moodsaimat lõhnaõli...

Louis naeratas armulikult:

— Tellitud erisegu. See on palju moodsam kui näiteks „South Sea“...

Louis oleks võinud sõita ühega neist, lõbusa ja kauni brünetiga, luksus-hotelli üksiknumbrisse. Ent selleks oli vaja raha: kakskümmend franki — ühe šampuse eest, et tüdruk ei vigurdaks, kolmkümmend franki — toa eest, autojuhile, ning jootrahadeks; lühidalt, alla saja frangi ei saa hakkama. Oma sisimas Louis söimas härra Aubert'i: vaat säärastel lollidel veab! Mis on temale sada franki?... Aga Louis peab loobuma kõige hädavajalikumast. Tal on kõigest kaks kaelasidet ja mõlemad on joonmustriga, kuna nüüd kantakse täppmustreid... Millal ta lõppeks ometi rikastub?...

Hoolimata oma edusammudest naasis Louis süngena. Võtnud kingad jalast, hiilis ta vaikselt söögituppa, et võtta puhvetilt portveini pudel. Ta heitis pilgu läbi prao: kas härra Aubert töötab? See, mida ta nägi, pani ta esiteks mõtlema: härra Aubert lamas vaibal kirjutuslaua kõrval. Kas tõesti niivõrd purjus?...

Louis astus ettevaatlikult kabinetti ja hakkas härra Aubert'i orjalikult küsitlema:

— Kas te lubaksite ennast lahti rõivastada? Kas tohin teile pakkuda klaasi „Vichy'd“?...

Härra Aubert ei vastanud. Jätkates alandlikku naeratamist vaatas Louis toas ringi: kus on pudelid?... Ta märkas laual väikest pudelit ja alustatud kirja. Louis' alatiseks paheks oli uudishimu. Silmi kõõritades luges ta: „Minu surmas palun mitte kedagi süüdistada. Kohustuste likvideerimisest ülejäävad summad ohverdan kassihaihlale. Härra politseikomissari infor-

meerimiseks võin lisada, et Champfort ei näinud ette kolmandat väljapääsu: süda võib enne kivistuda, aga pärast ikkagi puruneda.“

Louis ei hakanud mõtisklema viimsete sõnade tähenduse üle. Eelkõige jooksis ta oma tuppa ja pani kingad jalga: olla kingadeta — see näis talle kahtlasena; kuigi sedel on allkirjaga, ei või teada, mida need nuhid äkki välja mõtlevad? ... Siis läks ta kabinetti tagasi. Ta vaatas härra Aubert'i huvitatult ja samal ajal põlastusega: ilased huuled! ... Ta ei suutnud loobuda väikesest lõbust, tõukas hoolimatult kinganinaga härra Aubert'i pead. Vaatas kadedalt ta täppmustriga kaelasidet: läheb kaduma! Kõik läheb ju kaduma! ... Kassidele! ... Küll on lurjus! ... Ta ohkas ja jooksis lähimasse politseijaoskonda.

4. Üksteise järel.

„Ekspertidid alustasid eile uuesti oma tööd. Lõppeks on leitud kompromiss! On endastmõistetav, et börs tähistas seda õnnelikku sündmust kõigi väärtuste järsu tõusuga.“

Härra Aubert ei elanud võiduni: tal ei jätkunud raha ega närve. Härra Crésillon osutus palju õnnelikumaks: ta saab investeeritud summad tagasi, ja lisaks veel suure kasu. „Citroëni“ aktsiad tõusid 120-le. Süües „Kuld-pardis“ forelli, naeratab härra „Crésillon“: leppisid, ha-haa! ... Ent härra Sandoux'l pole tuju naermiseks. Äsjased sündmused ajasid ta välja väär-Biarritzist, nagu metslooma oma koopast. Kõik on siin tema vastu: börsi üldine tendents, ajakirjandus, trükkides härra Citroën'i järjekordseid teateid, lõpuks — loodus ise: selgus, et härra Fiot'l oli vähi asemel süütu paise. Kas näete, arstid eksisid! Mõrvarid! Härra Fiot paraneb, kuu või paari pärast võib ta uuesti tööle asuda.

„Citroën“ on tugev. „Citroën“ jätkab hetkeks katkenud ülestormamist. Härra Citroëni tehased pole ju maha põlenud, tellimised pole vähenenud. „Vennad Lazare“ on endiselt kõikvõimsad ja kõikumatud. Milleks neil hoolida „Demokraatliku Börsi“ toimetaja odavaist teravusist? Toimetajal on ainult roostetanud sulg ja neli last, aga „Lazare'idel“ on kapital ja õigus.

Härra Sandoux kaotas mängu. Ta müüs 120 000 aktsiat madalaima hinnaga. Nüüd peab ta väärtpaberid tagasi andma. Tal tuleb maksta kõrge kursi järgi. Härra Sandoux'l pole maksmiseks raha.

Kodus ootab teda naine. Õhtukleidis. Naine on ilus ja noor. Tõsi küll, see noorus ei maksa vähe. Selle eest kordavad kõik härra Sandoux' tuttavat kadetsedes: „Vaadake proua Sandoux'd, näete, ta ei vanane!...“

Proua Sandoux naerab elavalt: täna on vene balleti esietendus. Sinna koguneb terve Pariisi eliit. Neil on loož. Kõik näevad tema võrratut õhtukleiti. Ta küsib härra Sandoux'lt:

— Kas sa pole väsinud, mu sõber...

Ta edvistab oma mehe ees, kuigi nad elavad koos juba neliteist aastat. Härra Sandoux ei vasta midagi. Siis heidab naine temale pilgu, ja kohe kaob naise näolt naeratus.

— Mis juhtus? ... Börsil? ...

Härra Sandoux vaikib. Vaikides läheb ta oma kabinetti ja lukustab enda järel ukse. Proua Sandoux seisab ukse juures ja palub:

— Ütle, mis juhtus? ... Pierre, kallim, ava uks! Ava üheks minutiks! Ma lahkun kohe! Olen nii rahutu! ...

Ent härra Sandoux vaikib. Naine surub kõrva ukseprao vastu. Ta kuulab. Nüüd näis talle, nagu avaks mees kapi. Ta langeb põlvili:

— Pierre, anun sind! ...

Nüüd on tema näolt kadunud kõik kreemid, puudrid ja minkide puna. Praegu ei ütleks keegi, et proua Sandoux on noor. Aeg on võtnud oma osa: ta on ikkagi neljakümnekolme-aastane. Ta nutab. Ta karjub. Nüüd tõusis mees... Issand! Mida ta ometi teeb? ...

Elatanud inetu naine ballikleidis, puuderdatud, liiga valgete käsivartega, mustadest pisaraist uhutud ja määrinud näoga kiunub koerana härraskabinetti laia ukse juures...

— „Citroën“ — 1960. Võtan! Võtan!

Karjuvad maaklerid, krigiseb kriit, krabisevad pankades ametnike suled. Inimesed jätkavad laostumist ja rikastumist. Need, kes lahkusid mängust, on ammu unustatud. Siin pole inimesi: siin on ainult nimed ja arvud, kolme tuhande väärtpaberi kõrged ja õrnad nimed: „Royal Dutch“, „Rio Tinto“, „Malacca“ — õli, vask, kautšuk; nimed ja arvud; arvud segunevad, keerlevad ja sumisevad.

Laule massilaulude võistluselt

TÖOLISTE VÕITLUSLAUL

Me lauluks on hoogratta mürin
ja viisiks sireenide hõik,
ning rütmiks on võllide värin
ja sisuks on muutmatu tõik:
nii õnne sa tood,
uut elu nii lood!
On lauluks meil masina mürin
ja viisiks sireenide hõik.

Ja need, kellel tahteks on teras,
ning lihasteks raud ja betoon —
sel vanal ja pehkind maakeral
on aluse õigluseks loond:
kus päevaks saand öö,
auks võitlus ja töö,
ning lauludeks masina mürin
ja viisiks sireenide hõik.

Me võitluslaul neile nüüd kõla,
kes köidetud ahelaist veel!
Kui tormihoog õlg kõrval õla
kord rühime ühisel teel:
saab päevaks siis öö,
ning õnneks saab töö
ja lauluks saab masina mürin
ning sisuks saab võitlus ja võit!

ENDEL KALJURAIID

TÖÖVÄE LAUL

Tööväe sõdurid, nüüd uljalt edasi,
käes vasarad ja hoovad, mootorite tüürid!
Me lammutame orjade maailma müürid.
Tee lahti tulevikku! Ette — edasi!

Töövägi edasi ja üles omast väest!
Päev, mis ei olnud eile meie laste päralt,
ju täna purpurpunasena koidusärast
me üle tõuseb kannatuste mäest.

Me kätelihastes ja vaimus tulevik.
Me kuulutame uue aja algust
ja pühitseme vabadust ja valgust,
mis meie silme eest kord oli suletud.

Maapõuest pimedast ja kuumade päikse alt
veel kostab kaugelt hüljatud maailma nuttu.
Töövägi rivistu! On vaja ruttu!
Lipp punane ja püha, lehvi uhkemalt!

Märgusõna „Ago“

SIIN, KUS LÄÄNEMERI...

Siin, kus Läänemeri uhkelt õõtsub,
randa vahutavaid laineid lööb —
siin on külmad tormid kaua lõõtsund,
meie võitlust varjutanud ööd.

Nüüd on, nüüd on tuuled ainsa hooga
vaigistanud uljas ülestöus —
nagu meri vabaduses voogab
jälle rahva uhke elujõud.

Siin, kus laevur merelt randa tüürib,
siin, kus võimsalt kohab põlislakas,
siin, kus lainetavad viljamüürid —
siin on töö ja rõõmu kodumaa.

Süda — tunne, käsi — kaasa haara,
mõte — lenda avaruse teed,
koidus helendagu — metsad, vaarad,
sügavamalt punetagu veed!
Mured põletame tuleriidal —
rahvaid homme ootab helge päev,
töö ja laul nüüd vennalikult liidab
ühispereks südamed ja käed.

Märgusõna „Ainuke kiir“

SAAREMAA TÖÖRAHVA ÜLESTÕUS 1919. A. VEEBRUARIS¹

ALEKSANDER LOORING

I

Saaremaa ekspluataatorliku mõisnike klassi ja kehva töötava talurahva vahekorrad olid alati äärmiselt teravad, eriti teravad olid nad pärast Saksa okupatsiooni aja lõppu. Okupatsiooni ajal Saaremaa mõisahärrad näitasid end jälle orduaegsete kõikvõimsate feodaalhärradena, kuid Saksa sõjavägede maalt lahkumisega jäi enamik Saaremaa mõisnikke kohale, kuna balti aadlikud koos eesti kodanlusega organiseerisid ühisrinnet bolševikkude vastu.

Saare- ja Muhumaa olid väga tihedalt üle külvatud mõisadega, kõik vähegi paremad viljeldavad alad olid mõisnike käes. Kaheteistkümnes Saare- ja Muhumaa kihelkonnas leidub kokku üle 120 mõisa, seega umbes kahekümne ruutkilomeetri peale üks mõis. Mõnes kihelkonnas tõusis mõisade arv 16—17 (näit. Kaarmal 17, Karjas 16). Peale selle oli paljudel aadli- ja riigimõisadel veel oma 4—5 väiksemat karjamõisa, mis pole eelmainitud arvu sisse arvestatud. Kõigis neis päris-, rüütelkonna-, kiriku- ja riigimõisades balti-saksa aadlikud koos oma käsikutega kurnasid moonamehi ja rõhusid talurahvast veel 1918.—1919. a. endiselt, nagu nad seda olid teinud sajandeid.

Kuid kõneldes Saaremaa mõisnike ja töötava talurahva vastuoludest, ei tule mõista, nagu oleks kogu Saaremaa talupoegkond olnud sotsiaalselt ühesuguses seisundis. Ei, Saaremaa talurahvas algas kehvast maaproletaarlasest ja lõppes palgatööjõu kurnava jõuka päriskohaperemehega.

Saaremaa talurahva jõukama ja tagurlikuma kihi moodustasid kroonuvaldade talupojad ja ostetud kohtade omanikud. Kroonuvalla talunikud maksid renti riigile, mis oli palju väiksem kui rent pärishärradele. Suur protsent ostetud talukohtade peremeestest elas jõukalt. Selle talurahvakihhi vastuolud mõisnikega olid kõige väiksemad, nad olid ise ka palgatöö kasutajad ning pärast okupatsiooni olid nad esimesed kodanluse kaitseliidu organiseerijad. Kui suur oli 1919. a. palgatööjõudu kasutavate talude protsent, ei ole andmete puudusel teada, kuid 1929. a. oli Saaremaal üle 30-hektaarilisi talusid 28,1%². Muidugi vaevles 1919. a. terve rida ostetud talude omanikke veel suurtes põllupanga ja mõisniku võlgades. V. Kingissepp kui saarlane väidab, et „siiski on puumaamehi³ igas kihelkonnas küllalt, et ka seal ühiskondlik ülekohus, klassivastuolud vabadikkude ja puumaameeste vahel tuntavad on^{3c}“.

Talupoegade revolutsioonilisema kihi moodustasid mõisade rendikoha ja nn. kandikoha pidajad, kuigi väike osa nendestki tarvitas palgatööjõudu. Mõisa rendikoha pidajad pidid maksma mõisnikule kõrget renti ja olid hirmul, et mõisnik tõstab nad ühel heal päeval rendikohast välja. Kandikoha pidajad pidid tegema mõisnikule teatava arvu teo-

¹ 18. märtsil 1941. a. Tallinna lektoriumis peetud loeng.

² Puumaamees — suurema talu omanik Saaremaal.

³ V. Kingissepp, Iseseisvuse ilke all, Peterburg 1920, lk. 69.

päevi. Selle talupoegade kihi klassivaen mõisnikuga oli äärmiselt terav. Revolutsiooniliselt meelestatud kesk- ja kehviktalurahva kihiga liitus veel suur hulk kroonuvalla ja ostetud koha peremehi, kellede kohad olid nii väikesed, et nad ise palgatööjõudu ei pidanud, vaid vastuoksa talutööle lisaks ise palgatöölisena lisa pidid teenima.

Tõelise kehvikute, proletaarlaste kihi moodustasid vabadikud, maatamehed ja mõisamoonakad ehk teomehed. See osa Saaremaa maarahvast oli kõige revolutsioonilisem ja neil oli ka kõige teravam vastuolu mõisnikega ja maa tõusva kodanlusega.

Vabadikel, olgu kroonu või pärisvalla maadel, oli väike kuni 1 hektaari suurune aia- maalapike ja sinna oli vabadik chitanud oma majahütikese. Vabadikud olid palgatöölised, kes sõltusid nii mõisnikest kui taluperemeestest. Neid vabadikukohti oli tol ajal Saaremaal väga arvukalt, peaaegu iga küla serval. Arvukas oli ka maatameeste kiht, kes elatasid endid puhtal kujul palgatööst — olgu juhuslikel töödel või vastaval kutsealal. Erilise palgatöölise kihi moodustasid nn. mõisamoonakad, kes elasid mõisa moonamajades ja pidid töötama üksinda või sageli koos naiste-lastega mõisahärra põllul. Kõigis (üle 120) mõisades teenivad teomehed moodustasid võrdlemisi suure palgatöölise-moonakate väe.

Paljud saarlased leidsid endile tööd ka alaliste või ainult hooaja-meremeestena, töötades kodu- ja välismaa laevadel. Nende seas leidus sageli rohkesti tuliseid revolutsionääre, kes olid kontaktis revolutsioniliste keskustega mujal.

Seega näeme, et kehvikute ja palgatöölise arv Saaremaal oli võrdlemisi suur. Saaremaa rahvastiku üldarvust (ca 57 000 1922. a.) moodustas see alaliselt tööd otsiv hulk kaudis suure protsendi. Saaremaa ise ei jõudnud kogu oma tööjõudu ära tarvitada, vaid igal aastal, eriti suviti, läks mitu tuhat saarlast kas suurelemaale või ka Sise-Venemaale tööd otsima. Töötati lihttöölisena-kraavikaevajatena, kivilõhkujatena ja sulastena või suulistena kas mõisades või taludes. Rohkesti saarlasti töötas ka puu- või müürseppadena mitmesugustes Venemaa keskustes chitustöödel. Maailmasõda takistas seda väljarändamist ja kindlustustööd saartel kasutasid esialgu ka koha peal rohkesti vaba tööjõudu.

Selline oli üldjoonis Saaremaa töörahva majanduslik ja sotsiaalne seisund. Siin leidus rohkem kui kusagil mujal Eestis kehvikuid ja palgatöölisi, ka maanälg, vahest peale Petserimaa, ei olnud mujal nii kisendav kui Saaremaal.

Pind ülestõusudeks — vähemalt stiiühilisteks vastuhakkamisteks — oli soodus.

Nii tekkisid juba XIX s. keskpaiku rahutused usuvahetusliku liikumise puhul, samuti põhjustas raharendile siirdumine vastuhakkamisi. 1897. a. keeldusid saarlased täitmast võimumeeste käskte ning Lümandas tekkis kokkupõrkeid politseivõimude ja rahva vahel.

1905. a. oli saare kehv töörahvas Eestis revolutsionilises liikumises üks eesrinnas sammujaid. Kui tsaari karistussalk kapten Zeljonõi juhatusel surus 1905. a. revolutsionilise liikumise surmanuhtluse ja vitsahirmuga maha, oli revolutsionilistel saarlastel julgust protesteerida, keeldudes andmast karistussalgale moona jne.

1917. a. veebruarirevolutsion kukutas tsaarivalitsuse, kuid kodanlik Ajutine Valitsus ei rahuldanud Saaremaa töörahva revolutsionilisi nõudmisi. „Püha eraomand“ jäi puutumata ja mõisnikud istusid edasi oma pärismõisades.

1917. a. kandus esimese imperialistliku sõja tegevus Eestile üha lähemale. 21. aug./3. sept. langes Riia linn, mis tekitas Eesti töötava rahva hulgas ärevust. 29. sept./12. okt. maabusid Saksa sõjaväeüksused Saaremaal. Desorganiseerunud end. tsaariarmeest ei

olnud vastupanijat ning viie päevaga vallutati üle 2 700 km² pindala, s. o. kogu Saaremaa. Suur osa end. tsaari vägesid langes vangi. 7./20. oktoobriks — 9 päeva kestnud operatsioonide tulemusena — oli sakslaste valduses kogu Saare-, Muhu- ja Hiiumaa. Eesti saared pidid kannatama ligi viis kuud pikemat okupatsiooniaega kui Eesti manner.

Okupatsioon oli saarte töötavale rahvale algusest peale äärmiselt raske. Pärast maa vallutamist olevat antud Saksa sõdureile, keskaegse sõjatava kohaselt, luba 3 päeva jooksul maad rüüstata, kuid tegelikult veninud see sõjaväe riisumisvabadus nädalapikkuseks. Taludest riisuti vilja, kariloomi, meeste saapaid, hobuseriistu jne. Kuigi see sõdurite omavoli lõpetati, polnud ka sõjaväevõimude poolt edaspidi nõutavaid koormusi saarte töörahval kerge kanda.

Okupatsiooni rõngas eraldas saari mandrist ja teated toimunud revolutsioonist jõudsid saartele suurte takistustega. Saaremaa muutus okupatsioonivägede baasiks, kust toimetati Saksa vägede mandrile saatmist. Okupatsiooniaeg Saaremaal kestis 13 kuud, kuni Saksa maal novembris 1918. a. puhkes revolutsioon, mis viis ühtlasi ära okupatsiooniväed Eestist.

Kui aga pärast okupatsiooniaja lõppu Saaremaa kodanlus end organiseerima hakkas ja suure sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võite Saaremaale laiendada ei tahtnud lasta, astus välja kohalik töörahvas, toimus relvastatud ülestõus.

2

Artiklis „Saaremaa „mäss““ väitis V. Kingissepp¹: „Ükski lehekülj Eesti töörahva võitlusloos ei ole nii veriste tähtedega kirjutatud kui nn. Saaremaa mäss. Aga ka nii valelikult ei ole valitseva klassi kõne- ja kirjamehed ühtki töörahva klassivõitluse sündmust kirjeldanud kui seda „mässu“.“

V. Kingissepal on õigus mõlema fakti suhtes: esiteks, et kodanlus, kui ta pidi või tahtis kõnelda Saaremaa töörahva 1919. a. veebruari ülestõusust, siis ta lihtsalt kujutas seda sihilikult ajalooliselt ebaõigelt või vaikis ajalooraamatus selle maha. Teiseks Saaremaa töörahva ülestõusu mahasurumine oli verisemaid lehekülgi Eesti töörahva võitlusalal, kuni 1924. a. 1. detsembri töörahva ülestõusu mahasurumine kodanluse poolt tõi teise verisemagi lehekülje juurde. Kodanluse karistussalga tegevus Saaremaal 1919. a. ületas oma verejanult tsaari karistussalkade „rahustustöö“ Eestis 1905. ja 1906. a.

Nõukogude korra lühikese aja kestel ei ole olnud võimalik põhjalikumalt uurida ja käsitella kogu Eesti töörahva võitlusalal, kuid nii mõningatelegi faktidele on olnud võimalik heita uut valgust. Esmakordselt on võimalik esitada siin mõningaid uusi andmeid ja teateid, mida kodanlikus Eestis ei olnud võimalik avaldada.

1918. a. lõpul, pärast Saksa okupatsioonivägede lahkumist, algas kodusõda. Eesti idaosas pandi kehtima Eestimaa Töörahva Kommuuna võim. Ajutine Valitsus nägi, et vabatahtlikke ei tule kokku ja et kodanluse jalgealune kõikus, kuulutati välja sundmobiilsatsioon. Saaremaa kehv töörahvas, kes teadis, et alanud sõda on klassisõda, hakkas otsekohe 1918. a. detsembris organiseerima vastupanu kodanliku Ajutise Valitsuse mobiilsatsioonile.

Detsembri keskpaiku oli antud Ajutise Valitsuse poolt käsk Saaremaal mobiliseerida 21- kuni 28-a. mehed. Saaremaa tööelised alustasid aga loosungi all „Maha sõda“ aktsiooni

¹ Vt. Kingissepp, op. cit., lk. 66.

mobilisatsiooni vastu. Mobilisatsioonivastaste keskuseks oli Kogula vald, kus väljaastumist organiseeris Aleksander Koit. Tolleaegsete kodanlike võimude uurimiste andmetel on A. Koidu juhtimisel toimunud töörahva organiseerimine järgmiselt¹:

„17. detsembril s. a. tekitas ärevust ja korratust salkkonna isikute väljaastumine Kogula valla Tõnija küla elaniku Aleksander Koitiga cesotsas. Juba enamalt laialdast kihutus-tööd omale mõtteosaliste kogumiseks tehes laotanud ta juttu välja, et 17. det. Saaremaal 8 kutseasta meeste mobilisatsioon on määratud ja et sel päeval ülemaaline enamlaste väljaastumine Ajutise Valitsuse kukutamiseks on kavatsatud.“ (Tööpoolest oli 17. det. Tallinnas tööliste streik ja rahutused².)

„16./17. detsembri ööl kogunenud Koidu poolehoidjad, 10—15 meest, Tõnija küllasse. Seal liikunud salk läbi Tõnija, Kalli, Jürsi, Ariste ja Pabna küllade vallamaja poole punase lipu saatel pealkirjaga „Maha sõda“. Teel mobiliseeriti perest peresse käes... Niiviisi kasvanud nende salk lõpuks kuni 30-meheliseks. Eesmärgiks olnud neil vallavalitsus üle võtta, liidumeestelt sõjariistad ära võtta või mehed kaasa võtta, kaitseliidu ülem areteerida, tarvilik jagu mehi koguda ja edasi Kuressaare poole liikuda... Kahel kaitseliitlasel on Koit püssid ära võtnud: Verner Rahnikult ja Johannes Adfeldilt. Kaitseliitlastest on 7 meest „punastega“ seltsinud.“

Kohalik kaitseliit, saades juba teateid Koidu organiseerimistööst, astus otsekohe samme töörahva sõjavastase aktsiooni likvideerimiseks. 16./17. detsembri ööl, mil mobiliseeriti mehi Kogula vallamajja minekuks, astus kohalik kaitseliit vastuaktsioonile. Revolutsioonilised tööliselised aga, tundes enda jõudu vist mitte küllalt tugevana, otsustasid sel päeval veel mitte relvi tarvitada ja umbes 45 meest, kes olid kogunenud Tõnija külla, läksid laiali. Osa neist „läksid vallamaja poole. Vallamaja ligidal peeti punase lipu all, millel oli pealkiri „Maha sõda“, läbirääkimisi“³.

Kaitseliidu ülem märgib liikumise likvideerimise kohta: „Õhtul, kui kuulda oli, et Koiti kaaslased olid laiali läinud, läksid 7 liidu meest vanema militsionääri... juhatusel Tõnija küllasse... mehi kinni võtma ja mässajate sõjariistu ära võtma. Tõidki mehed hommikuks vallamajasse 5 meest ja 10 püssi. Neli meest ilmusid hommikul käsu järele ise.“ Mehed areteeriti ja saadeti Kuressaarde. „Peategelane Koit pääses kahjuks ära,“ kurdab kaitseliidu ülem. Et aga Koitu olevat hiljem nähtud, kannab kaitseliidu ülem ette, et „teatasin sellest Laimjala, Uuemõisa ja Maasi jaoskondade ülematele, neile ette pannes kõige energilisemaid abinõusid tarvitusele võtta Koiti tabamiseks. Sedasama kirjutasin ette oma abilisele ja kõigile Kogula valla E. K. L. liikmetele.“ Kaitseliitlaste otsimises ja nuhkimisest hoolimata jäi ülestõusu organiseerija A. Koit tabamata ja võis illegaalselt töörahva seas selgitustööd edasi teha. Teiste ülestõusu organiseerijate ja osavõtjate üle toimetati aga uurimist ja uusi areteerimisi, kuid kõiki Kogulas toimunud sündmusi ei jõudnud kodanlikud ametivõimud veel lõplikult lahendada, sest enne toimus uus töörahva ülestõus.

1919. a. veebruaris asuti mobiliseeritud mehi mandrile saatma. Teadlikud tööliselised olid teinud aga nekrutite seas selgitustööd ja valgustanud, milline oli faktiline olukord antud

¹ E. K. L. Kogula osakonna ülem Saare-Hiiu ja Muhumaa E. K. L. ülemale 31. det. 1918. a. nr. 12.

² Vt. Kingissepp, op. cit. lk. 25 jf.

³ Saaremaa ajutise rahukohtuniku määrus 20. det. 1918.

momendil Eestis. V. Kingissepp kirjutab saarlaste tollaegsete meeoleude ja arusaamiste kohta¹:

„Meil on parunite valitsus!“ — niisugune oli saarlaste üldine hüüd. Kodanlikud lehed kirjutasid sellest pead vangutades, et — ennäe, kuidas need vaesed inimesed kuritahtlikkude kihutajate poolt rängasti eksiteele on viidud! Aga saarlastel oli õigus! Kunagi ei olnud nn. Eesti valitsus parunlikum kui veebruaris. Isegi „Sots“ nimetas selle valitsuse teguviisi „Kirchbachlikuks“ ja kaebas, et sõjaväevõimud talitavat nagu okupeeritud maal. Kehastatud tõenduseks, et see valitsus parunite valitsus on, olid nn. rahvusministrid Pätsi valitsuses... Kogu riiklik aparaat valvas parunite eraomanduse pühadust!“ — „Saaremaal andis see ennast rahva kõige laiematele kihtidele vahest veel valusamini tunda kui mujal Eestis. Maanälg on Saare- ja Muhumaal ikka kisendav olnud.“

„1919. aastaks olime teoorjusest palgaorjuseni jõudnud, aga orjus ise oli jäänud ja ühes sellega kõik viletsused, mis temaga kaasas käivad. Mässu tõstes palgatöörjuse vastu ei olnud saarlased mitte üksi, nagu seda olid Mahtra mehed².“

Jäälolude tõttu ei saadud mobiliseeritud saarlasi mandrile saata. Veebruari keskpaigaks oli aga meri külmanud ja oli võimalik juba üle jää mandrile pääseda. Pühapäevaks, 16. veebruariks oli käsutatud kokku mitme valla mehed Kuivastusse, et neid sealt küüthobustel Haapsalu poole teele saata, kodanlikku väkke edasisaamiseks. Illegaalselt oli juba meestele tehtud vastavat selgitustööd, et töötavad saarlased ei võta koos kodanlastega osa klassisõjast.

Ja kui hakati korraldusi tegema meeste mandrile saatmiseks ja ülelugemiseks, võeti see ironiseerides ja endapoolsete tähenduste ja muietega vastu. Kui lipnik Jefimof (Efimof), kes korraldas nekrutite saatmist, hakkas mehi relvaga ähvardades korrale kutsuma, lõppes meeste kannatus. Koha peal surmati lipnik Jefimof, kaitseliidu kirjutaja Karl Tammel ja kroonu metsaametnik Aleksei Vaher. Ülestõus oli seega alanud. Saare noormeeste kodanlikku sõjaväkke saatmisest ei tulnud enam midagi välja, vaid ülestõusnud hakkasid otsekohe ise organiseerima „punast sõjaväge“.

Paarsada Kuivastus koos olnud meest asusid otsekohe aktiivselt tegutsema. Peeti koosolek, kus otsustati vastu astuda kõigile võimalikele survevahendele. Öhtuks võeti juba üle Hellamaa ja Muhu Suurevalla vallamajad ja kohalik telefonijaam. Ühtlasi kuulutati välja omakorda sunduslik mobilisatsioon Saaremaa töörahva väe moodustamiseks. Valdades anti selleks ametlik käsk „Saaremaa Sotsialistlike Tööraha Liidu Keskkomitee“ nimel.

V. Kingissepp tunnistas õigeaks Saaremaa töörahva mobilisatsioonitaktika, kirjutades³: „Vaata nii toimetas vastuhakanud töörahvas saartel!

Mobilisatsioon 24 tunni jooksul.

Sunduslik mobilisatsioon.

Ja — surmanuhtluse ähvardusel...

Siin oli töörahva kollektiivne mõistus loodusjõuliselt ise ka vastuhakkamise vormide looja! Ei vähematki kõhklemist ega targutamisi... Mehed kokku ja püssid kaasa! Ja kui seda loiuult täideti, — siis — „saadi vihaseks“, ähvardati „vastuhakkajaid maha tappa“, aga ei lepitud mitte igaveste jutlustustega... Jalamaid kuulutati sunduslik mobilisatsioon

¹ V. Kingissepp, op. cit., lk. 69.

² Ibid., lk. 75.

³ Ibid., lk. 73.

välja ning — surmanuhtluse ähvardusel! Perest peresse kihutati päeval kui öösel ja aeti kõhklejaid püssipäradega süngist välja.“

Ning Kingissepp ütleb edasi: „Vastuhakanud töörahvas peab kahevahel kõikujad töörahva kihid sundusega lahingusse kihutama sakste vastu, sest vastasel korral kihutab kodanlus tööliste sõtta tööliste vastu...“

Vastuhakkajad trampisid üle öö punaste väe nagu maa alt välja, läksid — kuni 1000 meest kolmest küljest Kuressaare peale ja pidasid Saaremaa valgetega korrapäraseid lahinguid...

Ja niisuguse suurejoonelise sõjariistus vastuhakkamise on valgekaartlised nadikaelad — mässuks ristinud! Mitte mäss ei olnud see, vaid töörahva revolutsiooni lahtipuhkemine!“

On arusaadav, et ülestõusnuil ei olnud kerge organiseerida löögivõimast punakaarti otse kodanliku korra keskel, sest kuigi Saaremaal polnud sõjaväge, siiski oli organiseeritud üle Saaremaa kaitseliit ja militsionäärid, ning nende peakeskus asus Kuressaares. Revolutsionääridel puudusid ka õppinud sõjalised juhid. Talitati peamiselt revolutsioonilise taibu ja arusaamise kohaselt. Juba Muhus ei võetud kõiki mehi kaasa, vaid jäeti osa seljataguse kaitseks igasuguste üllatuste korraks.

Muhust liikusid relvastatud revolutsionäärid Orissaarde ja Saaremaale edasi. Juba 16./17. veebr. ööl vallutati Maasi vallamaja ja hommikuks käsutati juba sundusliku mobilisatsiooni teel kokku 18- kuni 45-a. mehed. Nii liikus revolutsiooniline vägi järjekindlalt vald-vallalt edasi Kuressaare poole.

Relvastatud ülestõus laienes kiiresti. 16./17. veebruari ööl algas organiseerimistö Laimjalas ja samuti sündis see Leisis ja Kogulas. 18. veebruari jooksul oli revolutsionääride käes Muhumaa ja 7 Saaremaa idapoolset valda ja liikumisega ühinesid kiiresti ka läänepoolsed vallad. Kõikjal koha peal, kus leiti vastupanu või vastutöötamist kohalike mõisnike, suurkodanluse või riigiametnike poolt, likvideeriti see kindlakäeliselt. Üldse on revolutsionäärid ülestõusu ajal surmanud 21 isikut, kes kuulusid kohalike mõisnike, suurkodanlaste ja kodanliku võimu sõjaväelaste ja ametnike hulka. See arv on võetud omal ajal kodanlaste poolt tehtud kokkuvõtte järgi².

Edukale liikumisele tuli aga korraga järsk pööre kodanlaste karistussalga ilmumise näol.

16. veebr. õhtul kella 7 paiku teatasid Saaremaal olevad kodanliku võimu esindajad telefoni teel Tallinna, et Saaremaal on olnud töörahva ülestõus — neile muidugi „mäss“ — ja paluti rahustajate kohalesaatmist. Tallinnas asuti kohe vastava salga koostamisega. Saaremaale saadetava salga koosseisu määrati 110 mereväelast-jalaväelast, 22 meest kuulipildurite roodust, 110 ratsanikku ja, nagu märgitakse, neil „oli ligi 12 automaatpüssi“. Seega koostati kaunis suur ja hästi relvastatud salk ülestõusu mahasurumiseks. Kuid ühtlasi samal ajal kui paluti abi Tallinnast, organiseeriti vastupanu ka Kuressaares. Linnas suudeti kaitseliitu organiseerida üle 100 mehe ja need sõitsidki linnast välja ülestõusnuile vastu.

Tallinnas karistussalk formeeritud, saadeti see 17. veebruari õhtul Haapsalu kaudu teele. 18. veebruariks oli ülestõus levinud juba kogu Muhus, seitsmes idapoolses Saaremaa vallas ja levis lääne poole. Samal päeval jõudis ka valitsuse karistussalk mandrilt Muhusse. Kell 12 päeval hakkas karistussalk Puise neemelt Matsalu lahes liikuma

¹ V. Kingissepp, op. cit., lk. 74

² A. V. Saaremaa komissar 13. III 1919. a. nr. 196 — Siseministeeriumile.

G. Vereiski

Ofort

G. Vereiski

Ofort

kahes rühmas Muhumaa poole, üks salk pidi minema üle Hellamaa Soonda Muhu kiriku peale ja sealt edasi Orissaare peale ja teise salga liikumise suund oli määratud üle Kuivastu.

18. veebruaril alustasid mõlemad karistussalga osad oma verist „rahustamistööd“. Salk, mis liikus Hellamaale, nimetame seda esimeseks salgaks, võttis teel vallamajja vangi ühe mehe, kokkupõrkel surmati üks ülestõusnu ja vallamaja juures vangistati 8 meest. Soonda külas langes veel 2 ülestõusnut. Teine salk vallutas Kuivastu, kus võeti 15 meest vangi ja 2 ülestõusnut lasti väljakohtu otsusel maha. Karistussalga ülema raporti põhjal surmati sel päeval juba viis ülestõusnut. Ülestõusu suurem taktikaline eksitus oligi see, et ülestõusnud ei näinud ette tugevat vastupanu organiseerimist võimaliku karistussalga tuleku puhul ja samuti puudus üksikuil valvepostidel ühendus peajõududega, ka siis, kui karistussalgad Muhumaale tungisid.

19. veebruaril haaras ülestõusuliikumine juba Loona ja Kärla valdasid ja relvastatud mehed tegid ettevalmistusi Kuressaare vallutamiseks. Vaatamata sellele, et ülestõusnute arv suurenes ja liikumine laienes, muutus karistussalga tegevus ohtlikuks. Karistussalga liikumisest ja selle suurusest ei olnud nähtavasti ülestõusnute peavägedel ja selle juhtival keskusel korraliku side ja luure puudumisel õigeid teateid, sest siis oleks karistussalga vastu tõsisemaid abinõusid tarvitusele võetud.

Karistussalga esimene osa hakkas liikuma 19. veebr. hommikul Soonda külast, kus neil oli juba Liival kokkupõrge ülestõusnutega, kus langes 2 meest ja vangistati 8 ülestõusnut. Selle päeva jooksul suutis karistussalk Muhus täiesti end maksmata panna, ilma et oleks ise kaotusi kandnud.

Milline bolševistlik meeolek oli ülestõusnuil, selle kohta olgu näiteks toodud üks episood 19. veebruaril surmatud Aleksander Tihust. 18-aastane kehva väikemaapidaja poeg Aleksander Tihu Hellamaa vallast Kantsi külast tahtis järgneda ülestõusnute mobilisatsioonikäsule ja asus teele, et minna määratud kogunemispunkti. Ta ei teadnud veel karistussalga kohalejõudmisest Soonda külla ja langes nii juhuslikult karistussalga kätte. Kui kindlalt see noor revolutsionäär on käitunud, sellest jutustab üks tema kodukülla mehi¹. Vangistatud Tihut kuulatud üle, piinatud karistussalga poolt ja tahetud temalt saada teateid ülestõusu organiseerimise kohta. Tihu aga vaikinud mehiselt ja ütelnud: „Teile verekoertele ei ütle ma midagi“. Noore revolutsionääri piinamise kohta kirjutab tol ajal illegaalne „Kommunist“ (1919, nr. 2):

„Esitaks murti tal käeluud katki, siis jalaluud, püssilaadidega peksti reieluud puruks ja viimati lasti surnuks.“ Ning seltsimees K. Ülgekütt kirjutas veel hiljuti lisaks, et tapetu omastelt saadud andmete põhjal olnud A. Tihu laibal ka selgroog murtud, kõrvad ära lõigatud, silmad välja torgitud ja sõrmed põletatud².

20. veebruaril ülestõus oli levinud veel Kärllale, Kaarmale ja Mustjalga ning ainult Abruka saarel ei saadud mobilisatsiooni läbi viia. Ülestõusjad olid selleks päevaks koonandanud juba suured jõud Kuressaare vallutamiseks (Upa külla ja mujale). Alustati pealetungi, kuid see löödi linna kaitseliidu poolt tagasi.

Selle päeva hommikul alustas karistussalk pealetungi Linnuselt Orissaarele. Viimane vallutati, kusjuures langes 4 ülestõusnut.

¹ Teade Madis Valgalt 10. III 41.

² Vt. K. Ülgekütt, „Saarte HERR“ 1941, nr. 25.

Edasi tungides astus karistussalk samme seljataguse kindlustamiseks ja selleks nõuti mandrilt veel abi. Ristilt etapikomandost saadeti seljataguse kindlustamiseks karistus-salgale abiks 28 meest, kes jõudsid Kuivastusse ja alustasid sealt oma „kindlustamistööd“.

21. veebruaril oli ülestõus vallutanud ka Saaremaa kaugema sopi kihelkonnad. Kuressaare piirati mitmest küljest ümber ja tehti ettevalmistusi selle vallutamiseks. Linna-le tungiti peale kolmes suuremas rühmas Vaivere ja Upa külast, linnast umbes 5 km, ja Kellamäe rajoonist, umbes 2 km linnast. Kokku võis ülestõusnuil olla mobiliseeritud üle tuhande mehe, kuid kõik mehed ei olnud korralikult relvastatud (kui mõned Kuressaares hirmul olnud kodanlased on oma mälestustes arvanud piirajaid olnud 4000—5000 meest, siis peetakse seda arvu ilmselt liialdatuks). Linna ründajad olid jaotatud roodudeks, milliseid oli kokku üle kümne.

Kuid 21. veebruaril hommiku poole ööd hakkasid ka kodanlaste karistussalga osad liikuma Kuressaare suunas. Teel ettejuhtuvate ülestõusnutega talitati karmilt.

21. veebruari keskpäevaks jõudsid karistussalga ülema peajõud juba ühe km kaugusele Upa külast ja alustati kahes suunas pealetungi ülestõusnuile. Ühetunnilise võitluse järel vallutati Upa küla valgete karistussalga poolt. Ülestõusnuist jäi lahinguplatsile maha surnutena 93 meest, 70 meest võeti vangi ja ülejäänud pääsivad põgenema. Ülestõusnud ei suutnud vastu panna kuulipildujatega varustatud karistussalgale, sest ülestõusnute relvastus oli karistussalga omast palju puudulikum. Ka puudusid ülestõusnuil vilunud juhid, sest nende seas oli ainult üksikuid varem sõjaväes teeninud allohvitseri. See oli armetu ja verine ülestõusnute tapmine, kuna karistussalgast langes ainult üks madrus. See annab tunnistust, et tõsisemat lahingut ei saanud olla, kuna karistussalga relvad olid täielikult ülekaalus.

Samuti vallutati ka Vaivere küla. Üks Vaivere lahingust osavõtnu mäletab lahingu käiku järgmiselt: „Samal ajal läks ilm halvaks. Sadas rasket lumelõrtsi. Upa küla poolt kuulus paugutamist, ent sellele ei pööranud keegi tähelepanu. Arvati, et lastakse niisama hirmutamiseks ja harjutamiseks...“

Tulijaid peeti omadeks. Ent kui lähemale jõudsid, selgus, et see oli valgete ratsasalk. See tulistas kogu aeg. Palju inimesi langes surnutena ja haavatutena. Üllatus oli nii suur, et ei suudetud enam vastuhakuks end koguda ning jäi järele ainult põgeneda.“ Lahinguväljale jäi langenutena maha 43 surnukeha ja karistussalk vangistas 37 ülestõusnut. Seega talitas karistussalk Vaivere külas niisama verise julmusega kui Upa külas.

Upa ja Vaivere külade vallutamise järel marssiski karistussalk päeval kl. 3 Kuressaare linna sisse, kus teda eesti kodanlus ja balti aadlikud suure juubeldusega vastu võtsid.

Linna vallutamise järel olid seega ülestõusnute peajõud purustatud ning ülestõusnuil ei olnud enam organiseerivat keskohta, kes oleks koondanud laialipaisatud jõude.

Karistussalk asus nüüd otsekohe kogu maa „rahustamisele“. 22. veebruaril moodustati Kuressaares välja kohus. Väljakohtu moodustamiseks oli karistussalga ülemale juba teele asudes vastav luba sõjavägede ülemjuhatajalt kaasa antud. Karistussalk kasutas Kuressaares sama taktikat, mida olid kasutanud tsaari karistussalgad 1905. ja 1906. a. Karistussalga staap asus Kuressaares ja sealt saadeti üksikud salgad maale ülestõusnuid piüüdma. Maal vangistati ülestõusnuid ja toodi Kuressaarde, kus nad väljakohtu kätte anti.

Ringisõitvad karistussalga osad katsusid eriti piüüda ülestõusu juhtivaid tegelasi. Kihel-

¹ Vt. seltsimees Seppeli mälestusi „Sirbis ja Vasaras“ 1941, nr. 7.

konna suunas väljas olev karistussalga osa tabas alam-ltn. Jõgi, kes oli ainus ohvitser ülestõusnute hulgas ja juhatas Kellamäe rajooni rinnet. Muuseas vangistati ka üks Saaremaale okupatsioonivägedest maha jäänud Saksa sõdur Jakob Stolz, kes oli ülestõusust tegelikult osa võtnud. Väljakohus pidas vangistatute üle kohut. 28. veebruaril hukati 23 ja 5. märtsil 10 surmamõistetut.

Et teated äärmiselt julmast ülestõusu mahasurumisest olid jõudnud Tallinna, siis nõuti nähtavasti vastava uurimiskomisjoni kohale saatmist. 5. märtsil jõudiski vastav uurimiskomisjon „Vabariigi“ prokuröri eesotsas Kuressaarde, kes hakkas jätkama senise karistussalga tööd. Senine karistussalk saadeti nüüd Tallinna tagasi ja juba järgmisel päeval organiseeriti karistustöö jätkamine uute komandantide juhtimisel. Ei ole õige, nagu oleks väljakohus sellega oma töö lõpetanud, vähemalt 12. märtsil on väljakohtu otsusel maha lastud kuus meest: P. Hiuväin, A. ja J. Offmann, J. Reintamm, Sergei Offmann ja A. Nuut.

14. märtsil tabati Laimjalas Aleksander Koit (28-a., poissmees), kes oli ennast varjanud metsas koopas ja kes ametlike teadete järgi järgmisel päeval maha lastud, kuid Valjala koguduse surmameetrikasse on Koidu mahalaskmise päevana sisse kantud 14. märts ja on tehtud sinna juurde märkus, et „väljakohtu poolt Laimjalas maha lastud“. Nähtavasti mõisteti kohut pärast surma! V. Kingissepp kirjutab aga Koidu surmamisest järgmiselt: „Peale veebruari vastuhakkamist leiti ta (s. o. Aleksander Koit) 14. märtsil Laimjala metsast ühest maaalusest koopast, mis ta enese varjamiseks sinna oli teinud. Seal leiti ka tema punane lipp. Koit lasti peale ränka piinamist ja peksmist leitn. Foelschi käsul koha peal maha (minu sõrendus, A. L.). Meie ei tunne Koitu, ei tunne ka teisi saarlaste vastuhakkamise juhte. Aga nende püüetest ja kangelasevõitlusest kõnelevad selget keelt nende teod, mis kustumata ajaloosse jäävad¹.“

Nii töötas Saaremaal kodanluse karistussalk ja kui maa oli „rahustatud“, korraldati uus sundmobilisatsioon saare töörahva kodanlikku sõjaväkke saatmiseks. Kui palju täpselt langes Saaremaal karistussalga kuulide all ülestõusnud töötajaid, ei ole veel kokku võetud, kuid kindlasti võib langenu te arvustada umbes 200-le. Karistussalga ülema raporti järgi on „rahustustöö“ tulemusena teel Muhumaalt kuni Kuressaareni tema salgad surmanud 159 revolutsionääri, väljakohtu otsusel on kindlaid teateid 39 surmamõistetute kohta (nende nimed on teada), see on kokku 198 langenu, kuid pärast seda langesid Koit ja tema kaaslased — seega tõuseb langenu te arv üle 200².

Peale surmanuhtluse karistati veel ülestõusnuid sunnitöö ja ihunuhtlusega. Sunnitööle ja aastaiks vangla mõistetute arv tõusis ka kaugelt üle saja. Nagu tsaari karistussalgad 1906. a., nii ka kodanluse karistussalk võttis tarvitusele ihunuhtluse. „Ihunuhtlust tarvitati mahalaskmise kõrval väga ohtralt. Nii sai vähemalt sada inimest väljakohtu otsusel 25 hoopi palja keha pihta, osa peksetuist olid naisterahvad³.“

Kuidas toimus ihunuhtluse andmine Meedla mõisas, selle üle kirjutas hiljuti A. Johanson: „Kui kõik nimekirjas mainitud isikud olid kokku korjatud, viidi nad Meedla mõisa, kus algas salgajuhhi poolt ülekuulamine ja kohus, kusjuures määrati kõigile teistele peale Mägi, Johanson ja Tangi paarkümmend hoopi.“

¹ Kingissepp, op. cit., lk. 76.

² Seni on olnud võimalik kindlaks teha kiriku jt. arhiiv-andmete põhjal 123 langenu nimed (vt. lisa). Neile lisanduvad veel mõningad teistest allikatest saadud langenu te nimed.

³ Vt. „Saarte töörahva revolutsioon“. Moskva-Leningrad, 1934, lk. 46.

Otsus tuli koha peal täitmisele, kusjuures kaks süüdimõistetuid paari kanpa pidid teineteisele ise määratud hoopide arvu lööma.

Kuna ei löödud ühtteist küllalt tugevasti, siis haaras peksu järelevalvaja ise pnutud nahast nuudi ja virtas ühele ohvrile paar täit, lausudes: „Nõnda, te koerapojad!“¹.

Kuna Saaremaa töörahva ülestõusu materjalid on põhjalikumalt alles läbi uurimata, siis ei saa me anda ka veel lõppotsuseid nende üksikasjade kohta, miks nurjus Saaremaa töörahva 1919. a. veebruari ülestõus. On vastuvaidlematult selge, et Saaremaa töörahvas tõusis üles eesti kodanluse vastu, tahtes koos minna Nõukogude Liidu töörahvaga. Saaremaa töörahval puudus aga ülestõusu läbiviimisel kindlalt organiseeritud kohalik bolševistlik parteikeskus, kes oleks enda kätte võtnud ülestõusu juhtimise. Eestimaa Kompartei, nagu märgib V. Kingissepp, ei saanud aga ülestõusnud saarlastele appi minna, sest „töörahhvas mannermaal oli juba alla heidetud“².

Kodanlaste vale, nagu oleks V. Kingissepp Saaremaa ülestõusu juhtinud, lükkas V. Kingissepp ise juba avalikult 1920. a. ümber. Ta kirjutas³: „Seesama Kingissepp peab siinkohal enese ja oma lähemate parteiseltsiliste nimel ütleva, et paraku oli meile see „mäss“ niisamasugune ootamatus kui Pätsile ja Põdderilegi! Meil oli „mannermaal, kus kindel kord jalul“, sellesama „kindla korra“ õõnestamisega nii palju tegemist, et me kahjaks kõikide eelmiste kunde jooksul mitte ühtki kommunisti „saartele koondada“ ei võinud, mitte ühtki pakki üleskutsete ja lendlehtedega saartele saata ei saanud. Valge terror kiskus iga päev meie ridadest seltsimehi, meil ei jätkunud neid suurematesegi Eesti linnadesse ja maakondadesse saatmiseks kui Kuressaar ja Saaremaa.“

Ning kokkuvõttes ütleb Kingissepp edasi⁴:

Saaremaa ülestõus — „see oli kangelasvõitlus. Aga ta pidi paratamata nurja minema. Töörahhvas mannermaal oli juba alla heidetud. Meie ei saanud vastuhakanud saarlastele appi tulla. Veresaun oli kole. Verekoerad ei tundnud armuheitmist... Kus lüüasaamist, seal on alati ka meeheitmist ja ahastamist: viga on tehtud! Meie ei pea kunagi silmi kinni pigistama vigade peale: meie peame vigadest õppima, kuidas klassivaenlast lüüa! Saarte töörahva „viga“ oli niisama paratamatu ja sellepärast ka niisama õigustatud kui lugematu arv teisi rõhutute ja kurnatute vastuhakkamisi enne ja pärast seda.“

Saarte töörahva 1919. a. veebruari relvastatud revolutsioonilisele ülestõusule, kuigi stüühilisele, antakse aukoht ajaloo raamatus. Aga ta näitab ka, et „eesti oma vennad“ olid toremad tsaari sandarmitest, et eesti oma kodanlus oskas rakendada keskaegset metsikust ja terrorit, kui saare kehvad maatamehed ja töölised astusid välja oma õiguste eest.

SAAREMAA TÖÖRAHVVA ÜLESTÕUSU AJAL LANGENUID

(Koguduste surmameetrikate jt. arhiivandmete põhjal)

1. Aavik, Aleksander, Aleksei p. 2. Andreson, Orest, Aleksei p. 3. Annus, Jaan, Toomase p. 4. Antson, Juhan, Mihkli p. 5. Arro, Juhan. 6. Ellam, Maria. 7. Ennemuist, Mihael. 8. Grünthal, Aleksei, Vassili p. 9. Helm, Johannes. 10. Hiiuväin, Priidu, Ado p.

¹ Vt. „Saarte Hää!“ 1941, nr. 25.

² Vt. Kingissepp, op. cit., lk. 76.

³ Ibid., lk. 67.

⁴ Ibid., lk. 76.

11. Järsk, August, Tooma p. 12. Jõgi, Juhan. 13. Jõggi, Mikka, Jaani p. 14. Jõggi, Villem. 15. Justini, Andrei. 16. Kaim, Anton. 17. Kaho, Georg, Georgi p. 18. Kalamees, Sander, Mardi p. 19. Kampf, Artur, Aleksandri p. 20. Kannik, August, Juhani p. 21. Kao, Vassili, Maria p. 22. Kapp, Vassili, Vassili p. 23. Kaup, Aleksander, Jakobi p. 24. Kesküla, Eduard. 25. Kesküla, Madis. 26. Kiin, August. 27. Kirr, Vassili, Ivani p. 28. Kirsch, Ivan. 29. Kints, Germogen. 30. Koov, Ado. 31. Koit, Aleksander, Jüri p. 32. Kokk, Vassili, Mihaili p. 33. Koilk, Juhan, Mihkli p. (Kolk). 34. Kumm, Martin. 35. Kuusk, Mihail, Priido p. 36. Kuuse, Aleksei, Matvei p. 37. Kuuder, Aleksander. 38. Kreis, Aleksander, Johannese p. 39. Kõõts, Aleksander, Mihaeli p. 40. Kärm, Anton, Andrei p. 41. Kübar, Anton, Juhani p. 42. Laanet, Aleksander. 43. Laene, Julius. 44. Laisk, Vassili. 45. Laur, Jaan, Kaarli p. 46. Lember, Aleksander, Aleksei p. 47. Lootus, Jüri, Jüri p. 48. Lukas, Vassili, Aleksei p. 49. Meelas, Sander, Jüri p. (Melas Aleksander, Jüri p.). 50. Martin, Vassili, Andrei p. 51. Mets, Vassili, Konstantini p. 52. Madal, Aleksander. 53. Muna, Priidu, Juhani p. 54. Mäekuusk, Aleksander. 55. Nelis, Mihkel, Tehve p. 56. Nuut, Aleksander. 57. Nõmm, Jaan, Taavi p. 58. Ofman, Aleksei. 59. Ofman, Sergei, Ivani p. 60. Ofman, Johan. 61. Ora, Riido, Juhani p. (Orro Priidu). 62. Paist, Aleksander, Andrei p. 63. Peru, Aleksander. 64. Pihl, Vassili, Aleksei p. 65. Pihelpuu, Joann, Vassili p. 66. Piipu, Vassili, Mihaeli p. 67. Päästel, Konstantin, Mihaeli p. 68. Päästel, Georg, Mihaeli p. 69. Pöld, Arseni. 70. Pöld, Oskar, Mihkli p. 71. Pöld, Vassili. 72. Päimhank, Vassili, Ivani p. (Räimank, Vassili). 73. Raamat, Jüri, Mihkli p. 74. Rahu, Georg. 75. Reindam, Juhan, Ivani p. 76. Reiert, Victor. 77. Rits, Orest. 78. Ruttimägi, Aleksander, Mihkli p. 79. Saat, Aleksei, Thoma p. 80. Saat, Mihail, Thoma p. 81. Saar, Julius. 82. Saar, Kusti, Mihkli p. 83. Salm, Aleksander, Juhani p. 84. Sarapuu, Arkadi, Irodioni p. 85. Saulin, Jüri, Mihkli p. 86. Sepp, Aleksei. 87. Sepp, Aleksander. 88. Sepp, Joann, Mihaili p. 89. Siim, Timofei, Mihaili p. 90. Sepp, Konstantin. 91. Siid, Eduard, Juhani p. 92. Suurkivi, Vassili, Georgi p. 93. Stoltz, Jakob. 94. Tammik, Aleksander. 95. Teis, Aleksei, Feodori p. 96. Teis, Nikolai, Maria p. 97. Tihu, Aleksander, Timofei p. 98. Tiik, Aleksei. 99. Tiik, Aleksei, Juhani p. 100. Tornberg, Eduard. 101. Truu, Aleksander, Kusti p. 102. Truu, Johannes, Sanno p. 103. Truu, Juhan, Jakobi p. 104. Truumann, Aleksander, Jaani p. 105. Tutk, Gustav. 106. Tulk, Juhan, Ivani p. 107. Tornberg, Theodor, Sandri p. 108. Uljas, Otto, Jakobi p. 109. Umber, Vassili, Ivani p. 110. Unger, Oskar. 111. Vaga, Ivan, Vassili p. 112. Vagane, Konstantin, Johannese p. 113. Vahe, Anton, Vassili p. 114. Vahter, Juhan, Theodori p. 115. Varik, Villem. 116. Varvas, Johannes. 117. Viidas, Karl, Frido p. 118. Villman, August, Evald, Juhani p. 119. Venskovsky, Aadam, Martini p. 120. Väli, Viktor. 121. Völler, Kirill, Mihaili p. 122. Öun, Anton, Mihkli p. 123. Üövel, Vassili, Georgi p.

Eelmainitud langenutele lisaks „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ 1929, nr. 7 on toodud veel järgnevad nimed:

1. Alt, Mihkel. 2. Enno, Ivan. 3. Haasel, Johannes. 4. Haasel, August. 5. Höövel, Mihkel. 6. Korv, Aleksei. 7. Ohakas, Aleksander. 8. Pallasmaa, Isak. 9. Pruul, Aleksander. 10. Reimann, Vassili. 11. Rehi, Mihkel. 12. Saat, Aadu, ja 13. Sõrm, Mihkel¹.

¹ Feale nende nimede leiduvad samas nimestikus veel mõned nimed, mis ei vasta täpselt arhiividest võetud nimedele, kuid võib arvata, et need on siiski kirjutatud ekslikult teisiti, sest „P. R. E.“ andmed on kogutud asjaomastelt suuliselt.

R I N G V A A D E

U. K. Jonynas

Illustratsioon

RAAMATUGRAAFIKA UUDISEID

Kaunases ilmus trükist Kristijonas Donaleitise (1714—1780) ammu ettevalmistusel olnud raamat — „Metai“ (tõlkes „Neli aasta tsüklit“), külaepos. Donaleitis oli esimene suur leedu luuletaja, leedu ilukirjanduse rajaja. Ta käsikiri oli kaua aega unaruses ja ilmus esmakordselt trükist nelikümmend aastat pärast poeedi surma. Poemi sisu on

leedu küla elu-olu aasta jooksul, talupoegade tüübid on kujutatud idüllilises laadis, kirjeldatakse mõisnike julmust.

Raamatule on antud kena välimus, kaust *in quarto*, hea paber. Graafik V. K. Jonynas on kooskõlas sisuga illustreerinud raamatu puugravüüridega.

V. K. Jonynas

Illustratsioon

Peale tiitellehtede, vinjettide on kunstnik andnud 24 gravüüri, igähe neist 15×15 cm suuruses, ja 6 illustratsiooni iga aastaaja juurde. Välja töötatud suure meisterlikkusega, on illustratsioonidel selge ja realistlik laad, nad on loetavad jutustusena ja tutvustavad neile, kes ei valitse leedu keelt, poemi sisu. Ses suhtes Jonynase gravüürid erinevad edemuslikult 1937. aastal väljaantud raamatutest Petravičiuse ja Bulaki illustratsioonidega.

S. Judovin

Illustratsioon

KAKS ALBUMIT

S. Judovin. Puugravüürid. Tiraaž 1100 eks., hind 58 rbl. 50 kop. — G. Vereiski. Ofordid. 800 eks. Hind 80 rubla. ★

Leningradi Riiklik Kujutava Kunsti Kombinaat Kunstiasjade Peavalitsuse juures on asunud leningradi kunstnike algupärase graafika albumite väljaandmisele. Esimesed albumid on juba ilmunud.

Albumis, mis on pühendatud S. Judovini loominguks, on 14 lk. G. Sorokini poolt kirjutatud teksti, ilustatud 10 illustratsiooniga, ja 24 tabelit puugravüüridega. Kõik gravüürid on äratrükk kunstniku originaalseist autoritahvleist.

Albumi koostaja on valinud paremad gravüürid, mis kunstnik on tootnud oma loominguks tegevuse 20 aasta jooksul. Haruldase ilmekusega elustab kunstnik S. Judovin oma gravüürides juudi rahvakunsti ornamendi ja motiivide rikkust, kujutab minevikku vajunud juudi

alevikku olu ja elupildikesi ta sajandeid kestnud traditsioonide ja kommetega, kajastab revolutsiooni-aastaid ja sotsialistliku tõelisuse uut kultuuri. Kõik mis kunstnik on graveerinud, on küllastatud talle omasest rahvuslikust stiilist, on individuaalne, konkreetne. Solomon Judovin (sünd. 1894. aastal Bešenkovitši kohakeses Vi-tebski kubermangus) töötab Leningradis.

Kunstnik-graafik G. Vereiski on rohkem tuntud joonistajana ja litograafina. Terve rida albumeid litograafiliselt toodetud portreedega kindlustasid ta koha nõukogude kunstis.

Ofordi juurde pöördus Vereiski jälle tagasi 1936. a. lõpus, pärast peaaegu 20-aastast vaheaga, ja lühikese aja jooksul graveeris üle 100 lehe, millede hulgast on albumis toodud 15 oforti — äratrükki originaalplaatidelt. Ofordiga hakkab kunstnik tegelema

küpse meistrina, joonise tundmisega ja ofort-tahvli kõigi erilisuste veel suurema tundmisega. Ta lehtede temaatika on tema kohta tavaline: portree ja peisaaz. Kõik tööd on teostatud looduslike objektide järgi. Ta iseärasuseks on ta ofortide seerialine iseloom. Meelepäraseid teemasid käsitleb Vereiski korduvalt, varieerides kujutust parima lahenduse otsinguis.

Albumid on väärtuslikuks lisandiks kunstiteaduslikku literatuuri.

J. GENSS

TÄHELEPANEKUID MASSILAULUDE VÕISTLUSE TULEMUSTEST

Õieti saame õpetlikke tähelepanekuid käesoleval juhul teha peamiselt tulemuste puudulikkusest, analüüsida selle põhjusi jne. Osavõtjaid on küll tervelt 109 isikut 188 luuletusega, aga kui žürii on võimalikuks pidanud välja anda seitsmest määratud auhinnast ainult kaks kolmandajärgulist — Arnu Vihalemmale „Maatõöraha laulu“ ja Endel Kaljuraidile „Töölise võitluslaulu“ eest ja seejuures soovinud auhinnatudki luuletustes saada autoritelt parandusi mõningais väljendites ja värssides, siis on ka tagasihoidlikud lootused petta saanud.

Ei ole ses osas kuigi palju vilja kandnud rahva kunstilise isetegevuse ringide jaoks mõeldud näidendite ja massilaulude hankeks korraldatud koosviibimine ega muu avalik selgitustöö võistluse eel, mille korraldajaiks olid teatavasti ENSV Hariduse Rahvakomissariaat ja Rahva Kunstilise Isetegevuse Keskmaja koos EN Kirjanike Liidu Organiseeriva Toimkonnaga ja EN Heliloojate Liidu Organiseeriva Toimkonnaga. Muidugi jääb meile igal juhul see kahtlane „lohotus“, et ka endises, kodanlikus Eestis pole kirjanduslikud võistlused peaaegu kunagi nimetamisväärseid tagajärgi andnud, et ka menukaimad ja traditsioonilisimad neist, „Looduse“ romaanivõistlused, olid head ainult noorte annete avastamiseks. Kui käesoleval, Nõukogude Eestis esmakordsel juhul katsetada meile alles uudet kirjandusliku nõuande ja abistamise väljavaadeterikast meetodit, siis vahest saavutame samataolisi positiivseid tulemusi, viljastame mõnevõrra vähemalt tulevikku. Peale Arnu Vihalemma, kes on tuntud „Loomingu“ veergudelt, näib võistlusele sissetulnud materjal olevat pärit aina katsetajate-algajate ja noorte sulest, nagu see on meie kirjanduslikel võistlustel millegipärast kujunenud otse reegliks. Võib-olla on praegusel korral vilunumate jõudude oletatava eemalejäämise põhjutanud ka auhindade suhteline väiksus: mitme asutuse poolt sageli korraldatavad individuaalsed tellimused nähtavasti pakuvad rahuldavamaidki ja eeskätt kindlamaid tingimusi. Nii on äsja RK „Ilukirjandus ja Kunst“ otseselt luuletajate poole pöördudes saanud mõnegi auhinnaväärilise, massilauluks kõlbava teose.

Ühes suhtes, ja nimelt olulises suhtes, on kõnealune võistlus end siiski tasunud. Enamikust sissetulnud lauludest-luuletustest on kõigiti tunda, et neid on kirjutanud töölisrahvas, et nad pole mitte auhinna püüdmiseks siledasti kombineeritud, vaid veendumustest tekkinud ja isiklikust elamusest kantud. Muidugi pole väike ka „kombineeringute“ hulk, ja nende seas ei puudu niütelda trükikõlvulisi, kuid oma verevaesusest ja

igasuguse haaravuse puuduselt erinevad nad ilmsesti materjalist, mis on sisuliselt ehtsam. Veendumus- ja elamusjõud, andumus uue, jõulise ning õiglase maailma ehitamisele on tihti endale mõjuvaid sõnu leidnud hoolimata kõigest kirjanduslike kogemuste puudulikkusest; sisu on end maksma pannud niiuetlda vormi kiuste. Säärast õpetlikku ja optimistlikku pilti pakuvad õieti ka mõlemad auhinnatud luuletused. Eriti Arnu Vihalemma „Ma a t õ ö r a h v a l a u l“ õigustab oma märgusõna „Jõud“ täiel määral. Autor eksib küll ühes reas üsna rängasti rütmirõuete vastu, kuid ükski rida pole tal võlts, jõuetu, kest kesta pärast. „Meie tuleme onnest ja hüttest / ja vaevatarede õöst... Nende pärandus meile on õ i g u s / sugupõlvede töö kuhu maet...“ „Nemad“, põliste tööorjade sugupõlved, nõ u a v a d oma järeltulijailt enese maksmapanekut! Selles elamuses on niiuetlda bioloogiline tõde ühtunud poliitilisega. Ju huvitavaimad kõigist vormiliste puuduste pärast auhindamata jäänud luuletustest kannavad endal ilmsematki proletaarse sünnimiljöö märki kui ülalsti-teeritud laul: vabrikute suitsud ja mürin, küttekolle ja alasi, usk töölisklassi suunavasse jõusse, töö õnnistusrikkusse — need on kõige ehtsamalt ja õnnestunumalt avalduvad motiivid.

Paraku on lugu küll nii, et kutseline luuletaja, kes iialgi pole vabrikus töötanud, suudab vabrikut enamasti siiski paremini luulestada kui kutseline tööline, kes iialgi varem pole luuletanud... Seepärast võib rida üsna töörütmilisi ja toonilt proletaarlikke luuletusi võistluse materjalide hulgas olla pärit ka „tavalistelt haritlastelt“. Teiselt poolt on ilmne, et just vormilt ja keelelt palju soovida jätvaist luuletustest on enamik tegelike tööliste kirjutatud. Siin avanebki meile õ k u s e, töömaterjali tundmise ning valitsemise probleem täies tõsidsuses. On põline tõde, et „luuletajaks saamiseks“ ei jätku heast tahtest, ei jätku isegi ehtsaimast elamusest. Selleks on tarvis nagu heal töölisel, nagu masinaehitajal või arhitektil „mõtelda materjalist“, mõtelda ja tunda sõnade eneste lihas ja veres, rütmis ja meloodias. See muusikaliselt elektriseeritud tajumisviis on eriti oluline l a u l d a v a t e luuletuste, pealegi massilaulude loomiseks. Paljud võistlusest osavõtjaid ongi just sellepärast abi otsinud meie tuntud rahvalike ja nn. isamaalaulude rütmiveerest ning meloodiast; igasugustel „Mingem üles mägedele“, „Kuulge, kuidas hääli helab“ jne. on võistlusmaterjali hulgas oma teisikuid, samuti Lebedev-Kumatši laulul „Suur ja lai...“ ning küllap teistelgi nõukogude massilauludel. Ebameeldivaiks ja väärtusetuiks teeb säärased „muusikaliselt“ inspireeritud luuletused asjaolu, et autorid on end oma eeskujudest liiga kaasa kiskuda lasknud — kuni kogu maneerid ning üksikute väljenditegi matkimiseni. Kuna sellele „muusikalise traditsiooni“ liigpüsivusele lisandub küllaltki sageli Koidula, Kuhlbarši ja isegi K. A. Hermanni mõistetest ning sümbolitest kinnihoidmine, ärkamis-aegsete „Kalevite kojutulekute“ uuesti-instseneerimine (näiteks autoril „Enari“ märgusõna taga), lõppeks ülisagedane ahelatega, lilledega ja koiduga opereerimine, siis peab ütleva, et aukartus kirjanduslike pärimuste ees on jällegi kord palju kurbi tulemusi andnud.

Vastupidist liialdamist uuenduslikkusega ei saa võistlajaile kuigi palju ette heita. Näitena võib küll nimetada „Kalurit tormis“, kes üldse paistab silma mitmesuunalise ulju-sega, luuletust „Edasi“, mis pole üldse viisistatav, kuna hüüatleb ja žestikuleerib eriti Hii-relt ja Sütistelt tuntud deklamatsioonilise vabavärsi laadis, mis meil kunagi oli moodne. Üldiselt aga püsitakse rütmiveeres — ja tihti paraku ka väljenduses! — üsna siledaks-tallatud radadel. Suur osa luuletusi rõõmustab lugeja kunstilist meelt üksikute värsket, haaravate, jõuliste väljendite ning piltidega, et teda kohe nende järel jälle langetada pettumusse šabloonist. Või siis, mida esineb harvemini, ent on olulisem: üsna mõjuv luule-

tus rikub kõik ühe-kahe võimatu reaga. On ilmne, et just siin on üles ütelnud „tehniline“ oskus, maitse ja enesekriitika, kuigi ei puudu anne. Võrdlemisi harvad on need juhud, kus vähegi arvestatavad autorid on libastunud poliitiliselt mittevastuvõtavasse mõttekäikudesse (selleks on enamik luuletusi liiga üldmõistelised!), kuid kirjandusliku oskuse puuduse pärast on enam-vähem nurjunud vähimalt paarkümmend arvessetulevat, huvitavat laulu-luuletust. Tähendab umbes niisama palju on võistelnud autoreid, kel on, mida ütelda, kuid kes veel ei suuda ütelda oma mõjuvat sõna...

Riimihäda on iga algaja suurim häda: et „töö“ kipub aina jääma rea lõppu, siis peab talle vastama „öö“ — ükskõik mis põhjusel; „kaljud“ ja „paljud“ sobivad sageli täiteks, jne., jne. Suurim õnnetus pole lauldavas laulus mitte „kulunud“ riimi tarvitamine, vaid riimsõna vähepõhjendatud, kunstlik juurdetoomine, kusjuures vajalikud „toed“ on oma nõrkuse tõttu väändunud ja virildunud. Ka auhinnatud luuletuses „Tööliste võistluslaul“ on „tööle“ vastav „öö“ saanud ebakohase atribuudi: „kus purustet öö“. Edasi esinevad „murdmatud kaljud“, mis pealegi „rühivad“. Kaljude staatiline pilt nimelt edasi üh- givate võitlejate sümbolina kordub õige mitmel autoril, hoolimata oma vastuokuslikkusest. See näitab kriitikameele kujunematust nn. kõnefiguuride suhtes. Luuletus „Üles“ (märgusõna „Rull“) rõõmustab oma kahe hoogsa stroofiga, kuid kolmandas, alguses, loeme: „maha raiuge kaanide sarved, / küljest kiskuge verised käed!“ Sugugi mitte eeldusteta „Mart Vasaral“ samataoline „liigjõuline“ pilt: „Maha me tallame täakide mere“ (luuletus „Edasi valguse poole...“!).

Riimihädast tingitud kunstlikkused ja kindla käe puudus kõnefiguuride „taltsutamiseks“ on nõrkused, mis kõige enam kahjustavad eeldustega autorite tooteid. Kõikjal ähvardavast abstraktsuse-pahest on asjata rääkida — suur enamik võistlusele saadetud toodetest on surnult sündinud just seetõttu, et nende autorid on kuulnud oma kõrvus ainult üldsõnu, mis neile enestele teatud meeolus ütlevad võib-olla paljugi, kuid heliloojale ja inimeshulkaele ei ütle midagi. Huvitavam on juba peatuda sellele vastandliku pahe juures: liigsel naturalismil, liigsel „konkreetsusel“. Näiteks on „Mart Vasara“ energiline laul „Katlaküti“ seetõttu kõlbmatu viisistamiseks ja laulmiseks, et rida ridu liialdab siin aurukatla häälte kujutamiseks kuni koomikani: „Norskab, nohiseb ja naksab... Lõõtsub, ähib, pahiseb / Pump — ja korsten kohiseb...“ Huvitav on märkida, et selle kõrval mõjub auhinnatud „Internatsionalisti“ naturalistlik detail luuletuses „Mu Eesti, Su maa ja Su linnad“ palju kunstipärasemana, kui ta kaluri kohta ütleb: „Ta habemes tõrva ja soomust, / kuid soontes on viikingiverd“. Kui aga autor märgusõna taga „Võitlus kestab“ ütleb poliitiliste eestvõitlejate kohta oma vähe-laululises, ent huvitavaski luuletuses „Küsimus ja vastus“: „just need, kel kõige kallim valgus, tuld, ... tegid musta tööd“, siis see on kahetsusväärne stiilist väljalangemine. Nõrgemais asjus — ent ka mõnes silmapaistvas — kohtab sageli ridu, mis langevad stiilist välja seetõttu, et aktuaalseid mõisteid pole suudetud luuleliselt konkretiseerida, et neid väljendatakse ajalehekeeles. „Vaba rahva laulus“, mis pole iseenesest halb asi (märgusõna „Töölise laul“), loeme järsku: „Käed virgad meil, tehastes toodangu tõus...“ Veel halvem on klassiteadlikkuse väljendus järgmisel kujul: „Kaua kestnud orja põrgu, / Kus me turjal tundnud sõrgu...“ („Üleskutse“, märgusõna „Kõige maade proletaarlased, ühinege!“) Hoopis pahaks läheb lugu, kui tarvitatakse sääraseid mõisteid, nagu „ja „klike“ ebajumal murtult maas“ („Meie laul“ — „Arvi Vaigla“).

Üldse paistab silma, eriti pärisalgajate tooteist, et võistlustingimuste sellest punktist,

milles võistlevail autoreil soovitatakse käsitleda klassivõitlust, on aru saanud liiga naiivselt, ja et seda soovi on võetud liiga kategoorilisena. Seda näitavad sagedased stiilitud, päevakajalised ja koguni jäljetonistlikud vahelekiilundid reas luuletustes. Samas aga puuduvad meeldivad, tundeküllased laulud kui säärased, mis kajastaksid uut elurõõmu uues ühiskonnas, mis võiksid laiadele hulkadele kõige otsesemalt omaseks saada. Peab ütleva, et võistlustingimustes pole säärase liigsoovitavust selgitatud. Võitlusele sissetulnud materjali nõrkused kui ka tugevad küljed tulenevad agitatsioonilisest suunatlusest. Seejuures võib tähele panna, et võrdlemisi vähesed autorid tunnevad end kindla sotsialistliku ühiskonna selgepilguliste liikmetena: enamik ammutab oma elamused murrangu-romantikast, „ahelate purustamisest“, koidu puhkemisest pärast pimedat ööd, võitlusest tormise merega jne. See väljendus- ja elamuslaad on meile tuttav 1905. aastaist. Nähtavasti ongi tolle aja-järgu elamused meie rahva teadvuses ja alateadvuses tänini vitaalseiks jäänud. Samas paistab küll paljudes luuletustes võrdlemisi uudsena silma internatsionaalse klassivõitluse motiiv: oodatakse aina kõigi maade proletariaadi vabastamist, taotletakse proletaarset maailmarevolutsiooni. Ses suunas satutakse mõnikord liigsessegi sõjakusse. Üldse pole eestlased selle luulevõitluse järgi otsustades rahvusena sugugi nii individualistlik, nagu meile omal ajal „kõrgemalt poolt“ püüti selgeks teha.

H. PARREST

M. ROSENTALI RAAMATUST „MARKSISTLIK DIALEKTIINE MEETOD“

M. Rosentali raamatu „Marksistlik dialektiline meetod“ esimesel leheküljel leidub tsiteering, mis on võetud „ÜK(b)P ajaloo lühikursusest“. Tsiteering ise kõlab nii: „Dialektiline ja ajalooline materialism moodustavad kommunismi teoreetilise vundamendi, marksistliku partei teoreetilised alused ja nende aluste tundmine ning järelikult nende omandamine on meie partei iga aktiivse tegelase kohus.“

See sissejuhatav tsiteering määrab ära selle raamatu eesmärgi: olla abiks igale kodanikule marksistliku dialektilise meetodi tundmaõppimisel.

Raamat ise on populaarteaduslik ja sellisena on ta mõistetav ka kõige väiksemate eelteadmistega lugejale. Ta on üks esimesi sellelaadseid teoseid eesti keeles ning annab kokkurusutud käsitluses marksistliku filosoofia ühe koostusosa, nimelt marksistlik-dialektilise meetodi, puudutab aga ka lühidalt idealistlikku ja materialistlikku filosoofiat.

Materialistliku dialektilise meetodi tähtsus seisab selles, et ta avab meile ühiskonna ja looduse nähtuste uurimise meetodi. Selle meetodi abil me võime eksimatult tegutseda ühiskondliku võitluse kõige keerukamais tingimustes. Sealjuures ei ole materialistlik dialektika ja tema seaduste tundmaõppimine iseseisev eesmärk; selle meetodi põhilised seisukohad me võime kergesti ära õppida. Küsimus seisab selle meetodi õiges käsitlemises.

Dialektilise meetodi käsitlemise kõrval Rosentali raamat annab lühikese ülevaate idealistlikust ja materialistlikust filosoofiast, tutvustades nende kahe teineteisele vastandliku filosoofilise leeri olemust ja aluseid, millele nad toetuvad. Näeme, et idealistlik filosoofia peab primaarseks vaimu ja inimese aistinguid, kuna materiaalne maailm oleks selle järgi ideede ja kõrgeima olendi produkt. Kui niisugust filosoofilist idealismi raken-

dada ühiskonna ja ajaloo suhtes, siis jõuame tulemusele, et idealism üldse eitab ühiskondliku elu ja ühiskonna arenemise objektiivset seaduspärasust. Idealisti arvates määravad ühiskondliku olemuse ideed, mitte aga ühiskonna materiaalsed tingimused, tootmistingimused jne., nagu näitab materialistlik filosoofia.

Idealistlik filosoofia on reaktsooniline, ta idealistlikku ajaloo seletamist kasutavad eksploateerivad klassid enda huvides. Idealismis on alati papimeelsust; idealistliku filosoofia järgi ei sõltu ühiskondlik vorm objektiivseist olukordadest, vaid inimeste soovidest ning sellest, kui rumalad või targad, head või halvad nad on.

Materialistlik filosoofia peab primaarseks materiat; materialistlik filosoofia rakedab ühiskondliku elu nähtuste ja ta vormide mõistmiseks dialektilist meetodit. Tulemuseks on, et mitte „head“ kuningad — jutumärkides — ei määra ühiskondlikku vormi, vaid et see sõltub objektiivsetest olukordadest, tootmisvõimest ja teiste ühiskondlike nähtuste seosest. Huvitavalt märgib M. Rosental ära, et materialistlik filosoofia on oma aja kestel üle elanud muutusi. Materialism pole leppinud papimeelsusega, ta võitles papimeelsuse vastu ja, vastupidi idealismile, viis teadust edasi.

Peale nende kahe põhilise vastandliku filosoofilise leeri valgustab M. Rosental lühidalt, selgelt ja tabavalt kõiki teisi filosoofia voolukesi, koolkondi, tutvustab filosoofide-idealiste, kes tunnetasid loodust materialistlikult, kuna suhtumine ühiskondlikku ellu ja nähtustesse oli idealistlik. Ühtlasi näitab M. Rosental, kasutades rikkalikult allikaid, et materialism saavutab oma kõrgeima vormi just Marxi filosoofilises materialismis, olles enne seda piiratud, metafüüsiline ja antidialektiline.

Kui M. Rosental oma raamatus idealistlikku ja materialistlikku filosoofiat lühidalt ja selgete konkreetsete näidete kaudu on tutvustanud, asub ta marksistliku dialektilise meetodi selgitamisele, mis õieti ongi raamatu eesmärk. Siin autor avab meile edukalt ja oskuslikult dialektilise meetodi tuuma. Õpime tundma nähtuste üldist seost ja vastastikust sõltuvust; hakkame mõistma arenemist kui kvantitatiivsete muutuste üleminekut kvalitatiivseiks muutusteks ja kui vastandite võitlust; hakkame mõistma töö tunnetamise dialektilist teed. See kõik on esitatud võimalikult lihtsalt, kuigi mõnes peatükis natuke laialivalguvalt. See-est üksikud näited, mis peavad iseloomustama ja konkreetsetelt näitama marksistliku dialektilise meetodi üleolekut metafüüsilisest meetodist, on rabavalt leidlikud ja meelivallutavad ning mõtlemapanevad. Näiteks raamatu teises peatükis „Nähtuste üldine seos ja vastastikune sõltuvus“ näidatakse metafüüsilise meetodi pankrotti, kui see eitab igasugust seost loomade ja taimede vahel ja nende sõltuvust ümbritsevatest looduslikest tingimustest; on toodud rabav näide kuulsalt loodusteadlaselt Darwinilt. Darwin näitab, et on olemas side, mis ühendab aedkannikesi ja kasse.

„Aedkannikesed vajavad eostumiseks mesilaste külastust. Kõigist mesilasist külastavad aedkannikesi ainult kumalased. Seepärast, kui kogu kumalaste sugu välja sureks või väga haruldaseks muutuks, kaoksid või muutuksid väga haruldasteks ka aedkannikesed. Kuid kumalaste hulk sõltub suurel määral põldhiirte arvust, sest need hävitavad kumalaste kõrgi ja pesasid. Hiirte hulk sõltub omakorda suurel määral kasside arvust. „Selle põhjal,“ järeldeb Darwin, „on tõesti tõenäoline, et teatavas kohas kassiliigiliste loomade arvukus määrab esiteks hiirte ja siis kumalaste vahendusel teatavate taimeõite rohkuse selles kohas.“

Ka inimeste ühiskondlikus elus valitseb üldine seos ja vastastikune mõju. Ükskõik

millises ühiskonnas me elaksime, inimeste vahel on ikka olemas seos ja on olemas vältimatult tootmissuhted. Aga tootmissuhtega koos nad moodustavad materiaalse tootmisviisi, mis määrab kogu ühiskonna arenemise suuna.

Metafüüsika ja dialektika suur erinevus, metafüüsika tagurlus ja dialektika revolutsioonilisus leiab kinnitust ja tõestust peaaegu igas selle raamatu peatükis. Vastandina metafüüsilisele meetodile dialektiline meetod näitab, et arenemisprotsess madalamalt kõrgemale toimub mitte nähtuste harmoonilise arenemise teel, vaid nähtustele omaste vastuolude alusel tegutsevate vastandlike tendentside võitluse teel.

Nii näitas Darwin evolutsiooniteoorias, et orgaanilise maailma iga liik ja olend on täis vastuolusid, et neis on ühendatud vana ja uus, surev ja tekkiv, ja et orgaanilise maailma arenemise tõeline pilt seisneb elusate olendite ja nende elu looduslike tingimuste vastuolulisuses, loomade ja taimeliikide vastuolulisuses nende võitluses olemasolu eest.

Ka ühiskondlike suhete alal pörkame kokku arenemise vastuolulise loomusega, kuigi siin on selleks teine alus. Marx ja Engels avastasid ühiskondliku arenemise seadused, mille järgi tootlike jõudude, olemasolu materiaalsete tingimuste areng on kõigi ühiskonnas toimuvate muutuste otsustavaks allikaks. Miks? Seepärast, et nad muutuvad, progresseeruvad ja satuvad teatavas etapis vastuollu olemasolevate tootmissuhtetega. Siis saabub kõigi ühiskondlike suhete ja ideoloogiliste pealisehituste muutumise periood, saabub periood, millal neid tuleb kohandada materiaalse olemasolu muutunud tingimustele.

Seega pole ka ühiskond kunagi tardunud vorm. Ta sisaldab eneses vastuolusid, vastuolulisi tendentse ja jõude. Näiteks satuvad kapitalismi tootlikud jõud konflikti olevate tootmissuhtetega. Edasi. Tootlikud jõud on kasvanud üle kapitalistlike tootmissuhte raamidest. Tootlikud jõud ja töö progress on omandanud oma laadilt ühiskondliku karakteri. Nüüd peaks Engelsi järgi sündima tööprogressi tootlike jõudude ühiskondliku loomise faktiline tunnustamine ja kavakindel organiseerimine. Kuid kapitalistlike parasitide jõuk omastab ise ühiskondliku töö tulemused, takistab tootlike jõudude vabanemist kapitalistlikest ahelaist. Selle tagajärjeks on, et töö ühiskondliku loomuse ja eraomandi vastuolulisus avaldub perioodilistes kriisides, mis nõrgendab vana ühiskondlikku vormi.

Need ühiskondlikud näited, mis siinkohal on esitatud M. Rosentali raamatust, kõnelevad selges keeles dialektilise meetodi tähtsusest. Dialektiline meetod, mis on tõe uurimise relv, muutub tunnetuse ja revolutsioonilise võitluse relvaks siis, kui me teda käsitleme marksistlik-leninlikus vaimus.

J. RUVEN

VALEV UIBOPUU: VILJATU PUU. NOVELLID.

RK „Ilukirjandus ja Kunst“, 1940.

See elu, mis on haaratud Uibopuu raamatusse, kannab mitmeti veel endise aja märke. On ju need novellid kirjutatud ja suuremalt osalt ilmunudki enne meie sotsialistliku elu rajamist. Autor näitab elu-alasid ja -avaldusi, mis olid võimalikud meie elu kodanlik-kapitalistlikus faasis. Seejuures tema tegelased enamasti ei ole mingisse

kindlasse ühiskondlikku kihti kuuluvad. Nad pole selgejooneliselt proletaarlased, väikekodanlased ega kapitalistid-tõusikud. Nad on mingid vahepealsed, elu rataste alla jäänud olendid, kes vaistlikult püüdlevald oma eluõnne järele, kuid kes tavaliselt ei oska selle saavutamiseks midagi julgemat ette võtta. Nad on niihästi puht-isiklikel kui ka ühiskondlikel põhjusil kõrvale jäänud elu võimsalt vahutavast keskvoolust ning hingitsevad kalda-äärsetes seisvates vetes. Näruseis sotsiaalseis tingimuses virelev ning sellele lisaks rangelt oma egoismi kapseldunud jõekalur, ilma igasuguse inimväärsustundeta, peaaegu loomalikul astmel hingitsev vallasant, tööd rühmav maamees, kes ei kuulu pere-mehe-, sauniku- ega sulaseseisisusse, vanaduspäevade otstarbetuses virelev abielupaar, ilma igasuguste abieluperspektiivideta naised — umbes sellelaadilised on need tegelased, kelle elusaatusi ja õnnetuste põhjusi jälgib Uibopuu. Nad on kõik enamasti n.-ü. üleliigsed, viljatud, ilma värske olemisrõõmuta inimesed. On küllalt tähenduslik see, et Uibopuu valib oma novellides peategelaseks tihti naise, kes ei sünnita lapsi, kes pärast äpardunud armuvahekordi jääb kuidagi üksi nagu viljatu raagus puu. Sellega ta otsekuu näitab inimlikku tarbetust ja viljatust kõige konkreetsemal kujul. Aga ka mehed Uibopuu novellides kuuluvad enamasti nende liiki, kes pole elus sattunud õigele kohale, kellele on võõras see rõõm, mida annab ühiskondlikult kasulik olek.

Uibopuu ei kujuta inimese hingemaastikke mitte niisuguse üksikasjalisusega nagu Pedro Krusten, ta ei püüa tabada sealt ka ei-tea-mis-haruldasi välgatusi nagu Erni Krusten. Üsna suure realiteeditundega ta lavastab olukordi, mis kujundavad ja suunavad inimeste saatusi. Rahulik-asjalikus laadis ja tõsisel ilmel ta kujutab sõlmi inimeste elulõngades, tahtes otsekuu ütelda: vaadake, missugused võivad olla ka olukorrad — ja parata pole esialgu midagi!

Esitades küsimuse, mis on selle põhjuseks, et inimesed võivad sattuda sellisesse niihästi sotsiaalsesse kui ka bioloogilisse viljatusse, me tabamegi teataval määral selle raamatu ideoloogilist kandepinda. Põhjuseks on esiteks see, et inimloomuses on liiga palju saasta, tigidust, õelust, kapitali-himu, vastutustundetust. Ja see mürgitab elu. Teiseks need ühiskondlikud printsiibid, mille alusel hinnatakse inimese väärtust, on sageli viljakud ja ebaõiglased. Miks tabavad novellis „Jõe ääres“ jõekalurit Mikita Pikka õnnetused, mis nõuavad ta naise ja poja elu? Seetõttu, et ta on sulgunud rangelt oma kitsasse egoismi, nägemata temale lähedal seisvate inimeste huve ja tarvidusi. Ta on antisotsiaalselt häälestatud ja seetõttu ta peab jääma lõpuks üksi nagu vana känd. Miks satub Kadri „Viljatus puus“ mõttetuisse südamevaludesse virelema? Seepärast, et vanal mehel jätkus vastutustundetust närtsitada oma kõrval noort naist ja hulkurist rändkaupmees ei otsinud temas muud kui ajaviite-lõbu. Miks sulle Eglale enese novellis „Kosjarõngas“ viljatusse üksindusse? Seepärast, et ta näeb oma kosilases enam looma kui inimest. Ta rebib välja kosjarõnga talu seinast, jõudes veendumusele, et seda polnud temale tarvis seni, kui inimese väärtuse hindamine polnud saanud vabaks ahelaist, milles vaeveldi põlvest põlve. Naist kui tarbe-eset vaatleb mees novellis „Vanatüdruk“. Ja otse rabav on see inimlikkuse puudus ja kullahimu, mida näeme novellis „Rahakott“. Sama esineb diskreetsemalt varjundatult novellides „Andrese elu“ ja osalt ka „Vend“.

Nähes nii palju saasta inimloomuses, on mõistetav, miks Uibopuu novellikogu taust on sünged ja tume. Lootusetust ja troostitust rõhutab veelgi enam see, et me näeme siin nii vähe mässukatseid, sihiteadlikku parema poole püüdlemist. Elu siin nagu seisab

paigal. Sageli Uibopuu lõpetab oma novelli mingi tüübilise looduspildiga, sümboliseerides sellega nagu kõledust ja üksindust inimhingedes. Näiteks lk. 77: „Üle sügiseste väljade rusus sünk ja must pimedus, otsekui õelas inimsüdames. Kesktaeval, hõrenenud pilvede vahel, särasid tähed, ükskõikselt külmad ja kauged nagu igavesed virvatuled.“ Samuti lk. 137: „Väljas aga vajus külma kargust, halla, mis hõbekorrana katab rohu ja sügishommikuil raudse rõngana ümbritseb soid ja teisi madalamaid kohti.“

Uibopuu näitab meile omamoodi päiseid ja halvatusi inimeludes, kuid ta seisab üsna kaugel süüdistavast ja mässumeelselt häälestatud realismist. Kuid me ei taba teda kusagil ka teadlikult õigustamas sellelaadilist elu, kultiveerimas inetuste ilu ega õeluste võluisid. Ta kujutab elu seisvat ja sogasevõitu vett nii drastiliselt, et sunnib lugejat seda staatilisust põlgama. Ja see on hea, andes olemasolu õiguse sellele raamatule ka meie sotsialistlikus ühiskonnas.

Novellitehnika seisukohalt vaadatuna kõige kompaktsem on novell „Jõe ääres“ ja teataval määral ka „Rahakott“. Teistes novellides me leiame küll arvukaid ja sageli üsna nõtkeid tähelepanekuid reaalelust, kuid seal pole pildistiku kontsentratsioon nii valjult läbi viidud. Paistab silma, et Uibopuu elupiltides ei ole dünaamikat, kuid seal on sageli tähelepandavaval määral maalilisust. Autoril on silma värvitoonide tabamiseks nii looduses kui ka inimeste nägudel ja nende riietuses. Mikita naisel on seljas helesinine kleit, kui ta lamab uppununa jõepõhjas, ta pojalt ja vihamehel Peetrusel on punased pluusid. Võikal nukkude meistril, kelle käte vahele elu mängib noore taluneiu, on silmad hallid nagu pori. Omapäraselt komponeeritud on avanovelli avapilt: kuus pikka madalat halli hütти seisvas lõputus soos mõnekilomeetriteliste vahemaadega jõe alamjooksul...

ERNA AAVASAAR

MÄRKUS

Käesoleva numbri ette vapi alla paigutatud azerbaidžanikeelne väljavõte NSVL Konstitutsioonist kõlab eestikeelses tõlkes järgmiselt: „Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu kodanike üheõiguslus, sõltumata nende rahvusest ja rassist, on majandusliku, riikliku, kultuurilise ja ühiskondlik-poliitilise elu kõigil aladel vankumatuks seaduseks.“ Vapil on azerbaidžani keeles kõigi maade töötajate ühine loosung: „Kõigi maade proletaarlased, ühinege!“

Vastutav toimetaja A. Hint. Kunstloa toimetaja B. Lukats. Toimetuse sekretär E. Krusten. Väljaandja ENSV Hariduse Rahvakomissariaat. Kirjastaja RK „Pedagoogiline Kirjandus“. Toimetuse kolleegium: A. Jakobson (luukirjandus), M. Laosson (marksism-leninism), K. Taev (kirjandusteadus ja NSVL kirjandus), A. Vaarandi (Lääne-Euroopa kirjandus), L. Käspär (kunst), A. Kotli (arhitektuur).

Toimkond: A. Alle, N. Andresen, A. Antson, A. Bach, J. Barbarus, J. Genas, A. Johani, M. Jürna, H. Haberman, P. Koerdo, J. Kärner, J. Lauristin, N. Ruus, E. Sirge, A. Ulbe. Toimetuse ja talit. aadr.: Pärnu mnt. 10, k. 1. Toimetuse telef. 411-34. Talluse telef. 412-13.

Ladumisele antud 10. aprillil 1941. Trükki antud 19. aprillil 1941. Trükipoognaid 7. „Ühiselt“ trükk, Tallinn, 1941. Tellimise nr. 1233. MB-4262. Tiraaž 10.000.

Журнал „Видьсуря“ — на эстонском языке. Ответственный редактор: А. Хинт. Редактор художественного отдела: Б. Лукатс. Секретарь редакции Э. Крустен. Издатель: Нарком просв. ЭССР. Государственное издательство „Педагогическая литература“, Сдано в набор 10 апреля 1941 г. Подписано к печати 19 апреля 1941 г. Печать. лист. 7. Напечатано в типографии „Южисэлу“, Таллин. 1941 г. Зак. № 1233. МБ-4262. Тираж 10.000.

Lugege ja levitage kirjandus-
teaduse, eesti keele, rahva-
luule, bibliograafia, kultuuri-
ajaloo, etnograafia ja teadus-
liku kriitika ajakirja

ILMUB UKS KORD KUUS

EESTI KEEL JA KIRJANDUS

UKSIKNUMBER 4 RUBLA

Tellimishind aastas Rbl. 44.—, pool-
aastas Rbl. 22.—, veerandaastas Rbl.
11.—. Tellimisi võtavad vastu RKK
Müügiosakond, Tallinn, Pärnu 10;
RKK raamatukauplused, ajalehtede
kantorid, postiasutused-sidekantorid ja
RKK usaldusmehed

Ar 941
Viishurk
9616

HIND RBL. 3.-